

Ze spuścizny po ks. Wł. Knapińskim.
Oprawiono w r. 1938.

Hi[illegible]

kręc[illegible]
Rzym[illegible]
nią [illegible]
z Akm[illegible]
ją do [illegible]
pań[illegible]
tych[illegible]
bie, j[illegible]
miał [illegible]
nową [illegible]
Ta p[illegible]
dzie: [illegible]
histo[illegible]
tarł[illegible]
podp[illegible]
N. Tu [illegible]

II [illegible]
la gé[illegible]
de l'[illegible]
Voya[illegible]
1836. [illegible]
nale, [illegible]
vers[illegible]
miej[illegible]
I Wi[illegible]
kach[illegible]
aż d[illegible]
naw[illegible]
były [illegible]
kapu[illegible]
tych[illegible]
ne, a[illegible]
wyję[illegible]
Tej[illegible]
pozn[illegible]
Wiel[illegible]

Epoka II. Moehler Hist. powszechnej T. I. z franc. Tom III

Historya Starożytna

Część trzecia.

Historya Rzymian i ich Cesarstwa. Historya Kartagińczyków.

Wiadomości wstępne.

Część trzecia historyi starożytnej obejmuje historyę Rzymian, którzy opanowali Grecyę, i wschód i zachodnią stronę Europy aż do Oceanu Atlantyckiego. Przez zetknięcie się z Grecyą nabrawszy oświaty, zanieśli ją do Galii Hiszpanii, Brytanii; a złączywszy w jedno państwo kraje od rzeki Tygru aż do Oceanu Atlantyckiego, i od gór Szkockich aż do granic Lybii i Arabii, przygotowali drogę Chrystyanizmowi, który miał odrodzić społeczeństwo i otworzyć dla niego nową epokę przez upadek poganizmu.

Ta przeto część historyi starożytnej obejmować będzie: historyę ludów Italii przed założeniem Rzymu, historyę Rzymian od początku aż do upadku ich cesarstwa, wraz z historyą narodów przez nich podbitych, jako też historyę Kartagińczyków. N. Tu także należą pierwotne dzieje Chrystyanizmu.

Rozdział I.

Geografja państwa Rzymskiego.

II Źródła: Lenglet du Fresnoy, Méthode pour étudier la géographie. Paris 1768 vol. 8. — Géographie militaire de l'Italie p. J. Corréard. Paris 1848. 1 vol. in 8º. — Valery, Voyages historiques et littéraires en Italie. Bruxelles 1836. 1 vol. in 8º. — Fulchiron, Voyage dans l'Italie méridionale, Paris 1844. 4 vol. in 8º. — Malte-Brun, Géographie universelle. — Mannert, Geografja Grecka i Rzymska (w niemieckim języku).

I Wiadomości ogólne.

Zachodnie strony Europy nie były znane w starożytności aż do podbicia ich przez Rzymian. Przed tą epoką nawet wybrzeża morza Śródziemnego mało co były znane. Ani bowiem Fenicyanie, ani Grecy nie zapuszczali się w głąb krajów tym morzem oblanych. Dosyć więc późno kraje owe poczęły być znane, a wiadomości geograficzne o nich nie sięgają wyżej nad trzeci lub drugi wiek przed erą Chrześcijańską. Główniejsze z nich są: Italja z otaczającemi ją wyspami, Hiszpanja, Galja, Wyspy Wielkiej Brytanii, i część Germanii.

(Nauka geografii znaczny wzięła postęp w skutek podbojów Rzymskich. Wiadomości Greków pod tym względem ograniczały się prawie tylko na znajomości wybrzeży morza Śródziemnego; Zachód Europy był im ledwie znany. Fenicyanie zwiedzili tylko brzegi morza Śródziemnego i Oceanu Atlantyckiego. Geografja więc Rzymian jest obszerniejsza od geografii Greków. Kraje przez Rzymian opanowane są następujące: 1) Italja z sąsiedniemi wyspami; 2) Hiszpanja, a mianowicie część na południe rzeki Ebro położona; 3) Galja t. j. kraje między Alpami, Renem, Oceanem Atlantyckim i Pyreneami: Belgja i część wysp Hollenderskich (insulae Batavorum) w skład jej wchodziły; 4) Germanja na południe Menu i Dunaju. Kraje zaś na północ tych rzek i zachód Renu położone były bardzo mało znane starożytnym; 5) Brytanja aż do granic Szkocyi. Szkocya zaś i Irlandya, nietknięte przez Rzymian, nie należą do geografii Rzymskiej.)

Opisanie ogólne Italii.

Italja jest jednym z trzech wielkich półwyspów na południu Europy leżących, położonym między dwoma innemi: Grecyą na wschód, Hiszpanją na zachód, w samym środku morza Śródziemnego. Na północy Italii Alpy tworzą półkole śnieżne, odcinające ją od stałego lądu Europy. Na całej swej przestrzeni nie przedstawia ona tak jak Grecya, cechy krajów południowych, i zdaje być przeznaczoną od natury na to, aby była węzłem między północą a południem. Klimat, chociaż nie jednakowy we wszystkich częściach półwyspu tego, jest jednak umiarkowanym, dzięki Alpom zasłaniającym Italję od północy i sąsiedztwu morza, które ją ze trzech stron otacza. Tylko wyżyny Alp i Apeninów mają klimat ostrzejszy. Łańcuch tych ostatnich gór, idący od Alp przechodzi środkiem półwyspu z północy na południe i dzieli go na dwie pochyłości: jedna zwraca się na wschód ku morzu Adryatyckiemu, druga na południe i zachód ku morzu śródziemnemu. W południowej Italii Apeniny rozchodzą się na dwie gałęzie, z których jedna idzie ku południo-wschodowi i kończy się przylądkiem Japygium w morzu Jońskiem, a druga zwraca się na południe ku Sycylii oddzielonej od Italii wązką tylko cieśniną.

Geograficzny podział Italii.

Natura podzieliła Italję na trzy części, różne od siebie pod względem klimatu i gruntu. Części te są: 1) Italja północna przerznięta rzeką Po,

rozciąga się od Alp do Apeninów; 2) Italja środkowa czyli właściwa; 3) Italja południowa, czyli dwa południowe półwyspy.

(Nazwisko Italii niebyło znane starożytnym. Grecy nazywali ją Hesperia (zachód); Rzymianie Saturnia. Później od Auzonów przezwano Auzonją Italję środkową, i część południowej. Japygia, Oenotria i Tyrrhenia są podobnież nazwami różnych części Italii, a które często służyły za nazwę dla całego półwyspu. Nazwisko Italja weszło stale w użycie dopiero po zawojowaniu jej przez Rzymian. Pochodzi ono od Italów (Itali, Vitali, albo Siculi) ~~[illegible]~~ plemienia z rodu Pelazgów, które zamieszkiwało większą część Italii środkowej.[1] Wyjąwszy wielką płaszczyznę, między Alpami i Apeninami, przerznięta rzeką Po, Italja jest krajem górzystym, a jednak żyznym. Klimat w ogóle jest umiarkowanym, z wyjątkiem wysokich gór i niektórych części południowych. Italję otaczają 3 morza: 1) Adryatyckie na wschód, zwane dawniej morzem wyższem (mare superum); 2) Toskańskie (Tyrrhenicum) czyli niższe (mare inferum), które na północ tworzy zatokę Liguryjską (sinus Ligusticum); 3) morze Jońskie z zatoką Tarentyńską na południe.

Co do podziału geograficznego: 1) Italja północna pomiędzy Alpami od północy, Apeninami, Rubikonem i Makrą od południa jest właściwie korytem rzeki Po; Rzymianie nie liczyli jej do Italii. – 2) Italja środkowa przerznięta z północy na południe Apeninami rozciąga się od rzeki Rubikonu i Makry na północy, do Frento i Silarus na południe; jest krajem górzystym, z wyjątkiem kilku płaszczyzn wzdłuż morza Toskańskiego ~~[illegible]~~ rozciągających się. 3) Italja południowa obejmuje 2 półwyspy utworzone przez rozszczepienie się Apeninów. Starożytni nazywali ją Wielką Grecyą (Graecia magna) z powodu znacznej liczby osad greckich, nad brzegami morza położonych. – Łącznie z wyspami sąsiednimi Italja pod względem geograficznym może być podzieloną na 4 części.)

II. Italja Północna.

Opisanie ogólne. – Łańcuch gór Alpejskich najwyższy w Europie zasłania Italję północną od wpływu wiatrów północnych. Na południe oblewa tę część z jednej strony morze Śródziemne, a z drugiej Adryatyckie. Rzeka Po, biorąca początek w Alpach a wpadająca do morza Adryatyckiego przebiega ją z zachodu na wschód.

---

1) Według zdania niektórych autorów nazwisko tego ludu pochodzić ma od pewnego bohatera imieniem Vitelius czyli Vitlu wyobrażanego pod postacią cielca (vitulus). Gramatyk Festus zaś tak wywodzi źródłosłów Italii: Italja dicta, quod magnos italos i. e. boves habet.

z mnóstwa mniejszych rzek, które z obu stron wpadają do rzeki Po, znaczniejsze są na północy: Ticino, Adda i Mincio, będące niejako upustami wielkich jezior u podnóża Alp położonych. Pomiędzy temi jeziorami zasługują na uwagę: jezioro Większe, Como i Garda. Znaczniejsze zaś rzeki, które z południa wpadają do rzeki Po, są Tanarus i Trebja. Adyga zaś i Brenta wychodzą z Alp i wpadają do morza Adryatyckiego. Płaszczyzna rzeki Po jest najżyźniejszą ze wszystkich okolic Italii i wspaniałe łąki które 6 razy do roku się koszą walczą o pierwszeństwo z uprawnemi polami wydającemi obfite zbiory. Zima trwa tu tylko 2 mce zwykle, a powietrze prawie wszędzie jest bardzo zdrowe. Pagórki od strony południowej Alp są pokryte sadami i winnicami.

Podział pod względem politycznym. — Italja północna dzieliła się dawniej na 4 części: 1) Liguryja w północno-zachodniej stronie między rzeką Po z północy a zatoką Liguryjską z południa, oddzielona Alpami od Galii; na południe jej rozciągają się Apeniny od zachodu na wschód. Stolica Liguryi Genua była bardzo ważnym portem już od dawnych czasów, Nicea prowadziła dość obszerny handel. Rzymianie założyli wiele osad w tych stronach.

2) Wenecya na wschodzie położona między Adygą, Adryatykiem i Alpami Julijańskiemi. Kraj ten górzysty zamieszkiwali Wenetowie, gdzie były 2 znakomite miasta, Padwa i Akwileja. Ta ostatnia stała się głównem przedmurzem Italii przeciw barbarzyńcom północnym, w epoce wędrówki ludów.

3) Galja zapadańska (transpadana) położona na północ rzeki Po (Padus), a na południe Alp. Gallowie, którzy podbili tę krainę, podzielili się na kilka pokoleń nawzajem od siebie niezależnych, znakomitsze między temi były Taurynów, Insubrów i Cenomanów. Z wielkiej liczby miast, które się tu znajdowały, jedne, jak Mantua, Melpum i Brescia, już istniały wtedy gdy Etruskowie zajęli ten kraj; inne zostały założone przez Gallów, jak Medyolan stolica Insubrów, Werona nad Adygą, Pawja (Ticinum) nad Ticino, Como (Comum) nad jeziorem tegoż imienia, i Turyn (Taurinum) stolica Taurynów. Inne wreszcie były osadami rzymskiemi, jak Kremona nad r. Po, i Aosta (Augusta Praetoria) w Alpach.—

4) Galja przedpadańska (cispadana) położona między r. Po od południa a Liguryją od wschodu, oddzielona

Apeninami od Etruryi. Trzy pokolenia gallijskie osiadły ~~tu~~ tu na początku IV wieku: Bojowie nad brzegiem r. Po, Lingonowie nad brzegami morza Adryatyckiego, i Senonowie na południe. Główniejsze miasta były: Spina przy ujściu rzeki Po, i Rawenna na wyspach Adryatyku (obydwa miasta pelazgijskie); Felsina, jedna z głównych miast etruskich, zajęta przez Bojów, otrzymała od nich nazwisko Bolonii (Bononia); Modena (Mutina), Parma i Placencya były osadami rzymskiemi. Rzymianie wytępili do szczętu prawie plemiona Gallów w tym kraju i zapełnili go osadnikami łacińskimi.

(~~Włochy~~ Italja) północna przez Rzymian zwana była Galją ~~tyml~~ ~~tu~~ przedalpejską (Cisalpina), iż zajętą ~~była~~ została ~~w IV w.~~ przez Gallów, ~~których~~ w VI w. przed Xtem, którzy wypędzili stąd zupełnie Etrusków na początku IV w. Później zwała się Gallia togata, gdy Cezar nadał jej mieszkańcom prawo obywatelstwa i noszenia togi rzymskiej. Alpy rozciągają się na północ Italii od zatoki Genueńskiej od zachodu aż do półwyspu Istryi od wschodu, a różne ich części, różne miały nazwy. Starożytni dzielili je na 6 główniejszych: 1° Alpy nadmorskie (Alpes maritimae) od zatoki Genueńskiej, aż do góry Viso; 2° Alpy Kottyjskie (Cottiae) od góry Viso do Cenis; 3° Alpy Greckie (Graiae) od góry Cenis aż do Białej (mont Blanc); 4° Alpy Penińskie (Penninae) najwyższe od góry Białej do góry S. Gotarda; ~~dzisiaj~~ tu należą także góra wielka i mała S. Bernarda, góra Różowa i Simplon; 5° Alpy ~~Retyckie~~ Reckie (Rhetiae) od góry różowej do doliny r. Adygi – 6° Alpy Karynckie albo Julijańskie (Alpes Juliae) do półwyspu Istryi. Góra Biała stanowi środek tych gór.

Dwie wielkie rzeki przepływają Italję północną: Po (Padus) biorąca swój początek w Alpach Kottyjskich, i Adyga (Athesis) która wypływa z Tyrolu i wpada do morza Adryatyckiego niedaleko od ujścia r. Po. Po ~~w biegu~~ do swego koryta na 120 mil długiego przyjmuje wielką liczbę innych rzek mniejszych; ~~idąc od północy~~ wypływających z ~~Alpe~~ Alp lub Apeninów. Od północy wpadają: wielka Doria (Duria); Ticino (Ticinus) z jeziora Większego (Verbanus) idąca; Adda (Adua) ~~Ad~~ która jest niejako upustem jeziora Como (Larius); Ollio (Ollius) wypływa z jeziora Iseo (Sebinus); i Mincio (Mincius) wychodzi z jeziora Garda (Benacus). Z południa wpadają: Tanaro (Tanarus), Trebja i Reno (Rhenus). ~~W pr~~ Nadto w północno-wschodniej stronie znajdują się Brenta (Medoacus major) i Piawa (Piavis) które wpadają do morza Adryatyckiego. „Nic nie wyrównywa żyzności okolic nad rzeką Po leżących; rodzi
"

się tam obficie ryż i zboże wszelkiego rodzaju, a najpiękniejsze z całych ~~Włoch~~ Italii łąki tu się znajdują. Wydają one drzewa owocowe właściwe krajom umiarkowanego klimatu Europy; jednak ~~ani~~ drzewa oliwne i cytrynowe nie udają się tu wcale." (Malte-Brun).

Rzeka Po dzieli Italję Północną na 2 główne części, zwane przez Rzymian krajami: przed rzeką Po (Gallia cis-padana) i za rzeką Po (trans-padana). Nazwisko Galii nadano jej było z powodu mieszkańców, z pokolenia Gallów (ob. rozdział następujący). Nadto jeszcze trzeba tu odróżnić Wenecyę w północno wschodniej stronie rzeki Po, nad morzem Adryatyckiem, i Liguryę w południowo zachodniej stronie tejże rzeki nad morzem Toskańskiem.

1° Ligurya, która swe nazwisko wywodzi od Ligurów ~~al~~ czyli Ligyów pokolenia Ibero-celtyckiego (ob. rozd. nast.) jest krajem górzystym z wyjątkiem części północnej nad prawym brzegiem rzeki Po; Alpy nadmorskie (Alpes maritimae) zasłaniają ją od zachodu, a Apeniny od południa. Miasta znaczniejsze są: Genua nad zatoką tegoż nazwiska, miasto handlowe, dokąd zjeżdżali się Fenicyanie, Kartagińczycy i Grecy po płody krajowe; Nicea (Nizza) osada grecka Marsylczyków, z wybornym portem; Tortona (Dertona) z prawem obywatelstwa rzymskiego, na drodze Emiliańskiej; Polencya słynna czarnemi owcami, których wełna jest bardzo poszukiwana, i Asti (Asta).

2) Wenecya zamieszkana na południe przez Wenetów, plemię także Ibero-celtyckie, na północ przez Karnów, pokolenie gallijskie. Chociaż cała pokryta ~~jest~~ jest górami, ~~jes~~ ma jednak grunt żyzny, z powodu mnóstwa rzek ~~większych i mniejszych~~, z których główniejsze są: Po, Brenta (Medoacus major) i Piawa (Piavis). — Miasta: Padwa (Patavium) osada rzymska, ~~t~~ miejsce rodzinne Tytusa Liwiusza; Akwileja, która nabrała znaczenia od czasu napływu barbarzyńców; Altinum, którego mieszkańcy wypędzeni przez Attyllę udali się na wyspy morza Adryatyckiego i tam założyli Wenecyę.

3) Galja Zapadańska (Transpadana) ~~obejmuje wspaniałą~~ piękną równinę, która się rozciąga od stóp Alp aż do rzeki Po, a dla wielkiej liczby rzek po niej płynących, jest krajem z całej Europy najżyźniejszym. W VI w. Gallowie najechawszy ten kraj, zupełnie go opanowali na po-

czątku IV w. przed Chr. (ob. rozd. nast.). Znaczniejsze pokolenia Gallów były: Taurynowie i Salassowie na zachodzie; ku północy na południowym stoku Alp Lepontowie, Orobiowie, Euganeowie, w środku w dolinie rzeki Po Insubrowie i Cenomanowie. Było tu wiele miast; najdawniejsze z nich założone były przez Etrusków, którzy utworzyli tu 12 wielkich miast. Niektóre z nich zostały zburzone, inne zajęte przez Gallów, gdy opanowali ten kraj. Później Rzymianie wiele z nich przemienili na municipia (miasta z prawem obywatelstwa), i pozakładali wiele osad. Oprócz wyżej wspomnionych miast były tu jeszcze: Wercella, Novara i Bedriacum pod którem nie jedna bitwa stoczona została; Iwrea (Eporedia) miasto Salassów, osada Rzymska.

4º Galja przedpadańska (Cispadana) między rzeką Po i Apeninami, przerznięty znaczną liczbą rzek mniejszych, z których znakomitsze są Trebja i Reno. Wielki trakt zwany drogą Emiliuszą (via Emilia) który się ciągnął od Ankony do Rimini, przechodził przez ten kraj i kończył się w Placencyi nad r. Po. Rzymianie założyli wiele osad wzdłuż tej drogi; znakomitszemi były: Bolonja, dawniej miasto Gallów, pierwotnie założone przez Etrusków, Modena, Reggio (Regium Lepidum) i Parma. Pokolenie Etrusków zostało w części wypędzone, po części ujarzmione przez Gallów na początku IV w. przed Ch. W 2 wieku później Rzymianie zajęli Galję przedpadańską, wytępiwszy prawie do szczętu pokolenia Gallów (ob. rozdz. nast.)

III Italja środkowa

Opisanie ogólne. Apeniny przecinają całą Italję środkową wzdłuż z północy na południe, z tego łańcucha gór wychodzą inne mniejsze gałęzie, idące na wschód ku morzu Adryatyckiemu, na zachód ku Toskańskiemu. Ztąd tworzą się dwa stoki niejako: jeden zwracający się ku południo-zachodowi i jest wystawiony na gorące wiatry południowe, drugi północo-wschodowi, ma powietrze przyjemniejsze. Rzeki główne i poboczne zraszające Italję środkową są małoznaczne z powodu położenia spadzistego gruntu; największe Arno (Arnus) i Tyber (Tiberis) wpadają do morza Toskańskiego.

Klimat Italii środkowej jest umiarkowany z powodu sąsiedztwa morza i gór, które ją przechodzą. Grunta uprawne i obszerne pastwiska znajdują się u stóp pagórków pokrytych sadami i winnicami; a wielkie lasy mieszczą się na szczytach Apeninów.

(Istotną różnicę między Italją środkową a północną stanowi klimat i płody ziemi. „Zima w Italii środkowej jest łagodna, drzewa oliwne i pomarańczowe rosną bez uprawy. Grunta uprawne na pochyłościach gór wznoszą się jak tarasy podparte murami z darni, której zieloność urozmaicona drzewami owocowemi i blado-żółtemi oliwami, nadaje pagórkom bardzo wesoły i wspaniały widok. Równiny pokryte są obszernemi pastwiskami" (Malte-Brun). W naszych czasach wiele z tych okolic jest niezdrowych, z powodu bagien i braku ludności, która nie może wystarczyć uprawie gruntu. Klimat obu stoków Italii środkowej jest rozmaity. Stok zachodni wystawiony jest na wiatr południowy zwany Sirocco. „Ten gdy przypadnie, jasność światła dziennego zaciemnia się, liście roślin zwijają się jakby były stoczone przez owady niszczące, a człowiek wpada w osłabienie i gnuśność, jest się pozbawionym" (Malte-Brun). Stok wschodni ma powietrze więcej umiarkowane dla bliskości morza Adryat. od wschodu i Apeninów od zachodu. Główniejsze rzeki w tej części Italii są: Makra na granicy Ligurji, Arno (Arnus), Tyber z dwoma pobocznemi doń wpadającemi: Welino i Anio, Liris w Lacyum i Wulturnus w Kampanii. Wszystkie te rzeki wpadają do morza Toskańskiego. Do Adryatyku zaś: Rubikon na granicy Galii przed-padańskiej, Aternus działający Picenum od Samnium, Sagrus i Frento w ziemi Samnitów.)

Podział polityczny Italii. — Italja środkowa dzieliła się dawniej na 6 części: wzdłuż morza Toskańskiego była Etrurya, Lacyum i Kampanja; Umbrya, Picenum i Samnium nad brzegiem Adryatyku. Nadto jeszcze pomiędzy Lacyum od zachodu a Picenum od wschodu były ziemie Sabinów i Marsów.

1° Etrurya położona między Galją przed-padańską, Umbryą i morzem Toskańskiem, rozciągała się od Makry do Tybru. Kraj ten górzysty na północy, zamyka w sobie żyzną płaszczyznę rzeki Arno. Okolice koło jezior: Trazymenu, Wolsyńskiego i Wadymońskiego są pokryte sadami i winnicami. Etru[scy] wypędziwszy ztąd Umbrów i Tyrrenów założyli

12 miast, z których powstało tyleż ~~pań~~ stanów wzajem od siebie niezależnych, tylko sprzymierzonych między sobą; Główniejszemi były: Arretium i Volaterrae na północ jeziora Trazymenu, Clusium i Perusa ~~lia~~ niedaleko od tegoż jeziora, Volsinii, nad jeziorem tegoż nazwiska, Tarquinii na południe tegoż jeziora, Veii i Cære niedaleko Tybru. Piza nad i Florencya nad Arno, winny swój początek ~~pierwsza~~ nie Etruskom, lecz pierwsza ~~jest po~~ pochodzi od Pelazgów, druga była osadą rzymską.

2º Lacyum oddzielo od Etruryi Tybrem zamyka w sobie znaczną liczbę równin i dolin bardzo żyznych, wraz z bagnami po różnych miejscach tego kraju rozsianemi. Lacyum zamieszkałe było najprzód przez ~~Sykulów~~ Sycylijczyków, a potem zajęte przez pokolenia Osków. Odtąd ~~powstały~~ potworzyły się plemiona: Latynów i Ekwów na północy, Herników i Wolsków w środku, Aurunków na południu. W kraju Latynów najznakomitszem miastem był Rzym (Roma), zbudowany na 7iu pagórkach nad brzegiem Tybru. W późniejszych czasach jeszcze 3 inne pagórki weszły w obwód miasta. Pod Cesarzami Rzym dzielił się na 14 części (regiones) i zawierał blizko 2 miljony mieszkańców. Przy ujściu Tybru znajdowała się Ostia port rzymski. Oprócz Rzymu Latynowie mieli i inne miasta, jak Alba longa, która przez niejaki czas była głową ~~konfe~~ sprzymierzenia latyńskiego; Antium ~~por~~ miasto portowe; Tibur nad brzegiem rzeki Anio; Tusculum sławne z pięknego położenia; Suessa-Pometia stolica Rutulów. Anagnia była stolicą Herników. Wolskowie mieli znaczniejsze miasta: Fregellæ i Arpinum. W ziemi Aurunków było miasto Minturnæ niedaleko ~~nad~~ obszernych ~~bg~~ bagien. Pospolicie także ziemie Sabinów i Marsów uważają się za należące do Lacyum. Kraj Sabinów choć nierówny, był jednak żyzny, a ich znaczniejsze miasta zbogacone przemysłem i handlem, były: Fidenæ nad brzegiem Tybru, Cures dawna stolica tego kraju, zkąd poszła nazwa Curites czyli Quirites, Reata i Amiternum. Marsowie ludzi pokolenia sabińskiego sławni ~~byli~~ z waleczności, ~~mieli~~ stolicą było miasto Alba niedaleko jeziora Fucino.

3º Kampanja na południe Lacyum tworzyła wązki pas wzdłuż morza Toskańskiego, a nadzwyczajna żyzność gruntu tego kraju, uczyniła go jakby jednym obszernym ogrodem. Szczególniej zaś Wezuwjusz, który dopiero od I wieku po Chr. zaczął ogień

wyziewać, odznaczał się bogatą roślinnością, pokrywającą jego boki. Kraj ten ~~zajęty~~ był zamieszkały przez 3 plemiona: Sidicinów na północ, Kampanów w środku i Picentynów na południe. Znakomitsze miasta były: Kapua sławna bogactwami i zbytkiem; Cumae i Neapol osady greckie; Phalernum, którego wino należało do najlepszych włoskich; Herkulanum, Pompeja i Stabja zniszczone i zagrzebane pierwszym wybuchem Wezuwiusza.

4° Umbrja pomiędzy Etruryą od zachodu a Adryatykiem od wschodu, przecięta jest wielkim pasmem Apeninów z północy na południe. Doliny licznemi zlane rzekami mniejszemi, które z gór wypływają, przedstawiały wraz z wybrzeżem bujną roślinność. Umbryjczykowie zdobywszy ten kraj na dawniejszych mieszkańcach ~~plem~~ ~~pochodzenia~~ z rodu Pelazgów, zostali potem sami zwyciężeni przez Senonów plemienia gallijskiego, którzy osiedli w północnej części. Główniejsze miasta Umbryjczyków były: Rimini (Ariminum) nad brzegiem morza; Mevania i Spoleto w środku kraju. Senonowie później założyli miasto Sena czyli Senogallia (Sinigaglia) na południe Rimini.

5° Picenum w południowo-zachodniej stronie Umbryi a na wschód kraju Sabinów. Przez zachodnią część ~~tego~~ Picenum przechodzą Apeniny, których szczyty pokrywają lasy jodłowe; okolice nad brzegiem Adryatyku położone są żyzne. Miasta znaczniejsze były: Ankona port morski, zapewne osada Syrakuzanów; Asculum silne przez swe położenie górzyste; Adria położona niegdyś nad brzegiem morza. W południowej części tego kraju mieszkali Westynowie, których najznakomitsze miasto Aternum znajdowało się przy ujściu rzeki tegoż imienia.

6° Samnium, pomiędzy Lacyum i Kampanją od zachodu a Adryatykiem od wschodu, całe jest pokryte lesistemi górami Apeninów i pastwiskami niezdolnemi do uprawy oprócz kilku dolin uprawnych. Samnitowie (~~do pokolenia~~ należący do plemienia Osków mieli wszystkie cechy ludu góralskiego. (Dzielili się na kilka pokoleń niezawisłych, z których główniejsze były: Pelignów i Marucinów na północy, Frentanów na wschodzie nad brzegiem morza, Pentrów w środku i Hirpinów na południu. Znaczniejsze miasta w Samnium były: Corfinium w kraju Pelignów, które znakomitą grało rolę w wojnie domowej; Teate miasto Frentanów; Aufidena i Bovianum u Hir-

pinów, Benewent i Caudium ~~blis~~ niedaleko wąwozu tegoż nazwiska (furcæ Caudinæ), u Hentrów. Rzymianie długo prowadzili wojnę z Samnitami, i ~~podbi~~ zaledwie, wytępiwszy większą część tego bitnego narodu, podbić go zdołali.

(Etruria czyli Fuscia od Etrusków czyli Tusków tak nazwana, ~~była po~~ dawniej nosiła nazwę Tyrrenii, od Tyrrenów pokolenia pelazgijskiego. „Mimo niezdrowego powietrza, zwłaszcza w okolicach nadmorskich, kraj ten odznacza się żyzności gruntu i pięknemi widokami; wina jego są poszukiwane. ~~A~~ Lecz wiatry i wylewy często niszczą nadzieję rolnika, a palący Sirocco ~~d~~ zbyt często wywiera tu swój szkodliwy wpływ. Bogactwa rolne znikły w większej części kraju; a oko nic więcej teraz nie ujrzy prócz nędznych lepianek pasterskich tam, gdzie niegdyś liczna ludność oddawała się pracy." (Malte-Brun).
~~Etr~~ Etrurię zaludniało najprzód pewne pokolenie Pelazgów, których później zastąpili w części Umbrowie. Etruskowie zaś po nich ten kraj zawojowali (Ob. rozd. nast.)
Miasta pelazgijskie: Cortona na północ jeziora Trazymenu; Agylla z portem Pyrgi; Faleriæ. Stolica Umbrów była Ameria nad Tybrem. Dwanaście miast Etruskich było: Volaterræ na północy; na wschodzie Aretium, Cortona i Perusa; w środku Clusium, Rusellæ i Volsinii; na południu Phaleriæ, Tarquinii, Veii i Cære (dawne Agylla. Na północy Etrurii niektóre miasta stały się ~~z~~ ważnemi jako osady rzymskie: takiemi były: Luna (Lunæ portus) nad zatoką Spezia, przy ujściu Makry; Pisa przy ujściu rz. Arno, Florencya nad tąż rzeką; Luca.
Rozległość Lacyum była różna w różnych czasach; pierwotnie tem imieniem oznaczano tylko okolicę położoną między Tybrem, Anio i morzem, zamieszkałą przez Latynów; później ~~objmowano~~ [obejmowano taką nazwą także posiadłości] Ekwów, Herników, Rutulów, Wolsków i Aurunków. Lacyum tworzy płaszczyznę najeżoną pagórkami ~~za~~ które się kończą na wschodzie Apeninami; w środku znajduje się góra Algida, strona nieprzyjazna, gdzie się często spotykali Rzymianie z Wolskami w czasie ich długich wojen między sobą. Ludność zamieszkująca Lacyum była mieszaniną plemion Pelazgów i Osków (ob. rozd. nast.) Głównem miastem Lacyum od VIII w. był Rzym (Roma), zbudowany najprzód na 4ch pagórkach: Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Cælius, do których później dodano 3: Aventinus, Esquilinus i Viminalis, a w końcu inne 3: Pincius, Vaticanus i Janiculus. Dwa ostatnie pagórki leżą na prawym brzegu Tybru. Wotnista dolina

między pagórkami: palatyńskim, Kapitolińskim i Kwiry-nalskim, oszczona została przez Tarkwinjusza I i obrzona na <u>Forum</u>. August podzielił Rzym na 14 cyrkułów (regiones). Miasto to zniszczone bardzo przez pożar za Nerona, z największym przepychem odbudowane zostało, i liczyło wtedy <u>2 m. Gony mieszkańców</u>, których przynajmniej $\frac{2}{3}$ było niewolników, zajmujących bardzo małą przestrzeń; domy były nawet 7o piętrowe. Aurelian cesarz otoczył miasto nowym murem, dla osłonięcia go od napaści ludów barbarzyńskich. Rzym począł upadać od czasu jak Konstantyn W. przeniósł do Byzancium stolicę cesarską.

<u>Miasta</u> właściwego <u>Lacyum</u>: <u>Ostia</u> o 3 mile od Rzymu przy ujściu Tybru, port ważny; <u>Alba longa</u> osada sabińska, położona na wzgórku, u stóp którego odbywały się ~~zgromadzenia~~ narady sprzymierzonych związku latyńskiego; <u>Lavinium</u>; <u>Aricia</u>; <u>Tusculum</u> (Frascati), gdzie bogaci Rzymianie mieli swoje wille; <u>Preneste</u> miasto znakomite z obszernemi gruntami; <u>Tibur</u> (Tivoli) również przynęcało pięknem położeniem bogatych Rzymian, którzy tu mieli wille swoje; <u>Suessa Pometia</u> miasto bogate; ~~wzięte przez~~ zagarnął je Tarkwiniusz Pyszny i założył osadę rzymską; <u>Antium</u> port i miasto handlowe. – Miasta innych plemion w Lacyum zamieszkałych: <u>Ardea</u> u Rutulów; <u>Arpinum</u> ojczyzna Marjusza i Cycerona; <u>Fregellae</u> osada rzymska nad r. Liris, ~~[illegible]~~ nabyła sławy w wojnach samnickich; <u>Circeii</u> i <u>Terracina</u> położone niedaleko bagien pontyńskich w kraju Wolsków. – <u>Minturnae</u> w okolicy bagnistej; <u>Caietae</u> (Gaëta) ~~[illegible]~~ miasto portowe; <u>Sora</u> i <u>Interamnium</u> w kraju Auruńków. – <u>Anagnia</u> i <u>Verulae</u> u Herników.

<u>Sabinowie</u> zajmowali bardzo żyzną krainę; ~~[illegible]~~ zachodni stok Apeninów tworzy tu ~~[illegible]~~ wzgórza zasadzone winnicami i drzewami oliwnemi. Miasta znaczniejsze: <u>Cures</u> pierwotna stolica kraju; <u>Fidenae</u> i <u>Reate</u>; <u>Crustumerium</u> ~~[illegible]~~ pochodzące od Pelazgów; <u>Amiternum</u>. <u>Marsowie</u> pokolenie Sabinów zamieszkiwali Apeniny. Naród ten góralski odznaczał się walecznością; jezioro Fucino było w środku ~~[illegible]~~ kraju ich, a ~~[illegible]~~ w bliskości tego jeziora miasto <u>Alba</u>, którego osadą była Alba longa w Lacyum.

<u>Kampanja</u>, o której żyzności Rzymianie mówili: iż Bacchus i Ceres współubiegali się z wylaniem swej hojności na ten kraj, leżała między r. Liris na północy a Silarus na południu. <u>Wezuwjusz</u> był spokojnym jeszcze za Strabona († około 19 r. po Chr.), który tako go opisuje: „Ponad temi miejscami panuje Wezuwjusz, z bardzo przyjemnym gruntem na całej swej powierzchni; ~~oprócz~~ ~~[illegible]~~ wyjąwszy szczyt jego:

„Ten bowiem zupełnie jest bezpłodny ~~zdaje się~~, ~~jakoby~~ i zdaje się, iż nie czem innem jest tylko stosem popiołu. Widać tam długie szczeliny, utworzone z kamieni koloru żelaznego, jakby były zwapnione przez ogień. Ztąd możemy wnosić, że góra ta była niegdyś wulkanem i zawierała piece ognia, które wygasną, skoro im zabraknie materyału do podsycania ognia." W pół wieku później (79 r. po Ch.) Wezuwiusz popiołem swym i lawą zagrzebał 3 wielkie miasta.

Na wybrzeżu Kampanii znajdowały się 2 osady greckie: Cumae i Neapol (ob. A. II. niniejszego Działu, § 89).

Miasta znaczniejsze: Capua założona przez Etrusków a podbita później przez Samnitów; Phalernum, z sławnemi winnicami; Teanum na granicy Samnium; Baiae nad zatoką neapolitańską i Puteoli (Pozzuoli) sławne z kąpieli; do około jego były wille, gdzie Rzymianie przebywali dla okazania przepychu swego i miękkości; Nola miasto bardzo starożytne; Herculanum, Pompeia i Stabiae u stóp Wezuwiusza.

Umbrya na wschodnim stoku Apeninów rozciągała się wzdłuż morza Adryat. od Rubikonu, ~~rzeki~~ który odgraniczał ją od Gallii przedpadańskiej, do Aesis na południu. Kraj ten górzysty winien swą nazwę Umbrom plemieniu celtyckiemu. Mieszkali oni najprzód w Gallii ~~cis~~ przedpadańskiej, zkąd ich wypędzili Etruskowie (ob. rozd. nast.). Gallowie Senonowie zagarnęli północną część kraju.

Miasta znaczniejsze: Ariminum nad dwoma wielkiemi drogami rzymskiemi: Flaminijusza przechodzącą przez Umbryę i Emiliusza, która łączyła Ariminum z Placencyą nad r. Po; Mevania, Spoletium (Spoleto), Narnia, Sena czyli Senogallia osady Gallów Senonów.

Picenum zamieszkiwali Picentowie z plemienia Osków (ob. rozdz. nast.). Ancona położona na przylądku miała wyborny port i prowadziła handel płodami krajowemi, mianowicie zbożem i winem. Adria (Hadria), której nie trzeba brać za jedno z miastem tegoż nazwiska ~~pod~~ leżącem w Wenecyi. Asculum forteca, położona na górze, stała się bardzo ważnym punktem po zawojowaniu tego kraju przez Rzymian, którzy wynieśli Asculum do rzędu municipium.

Często odróżniają autorowie Samnium właściwe od krajów Pelignów, Marucinów i Frentanów, lecz te trzy pokolenia stanowiły część narodu Samnitów. W właściwem Samnium znajdowali się: Pentrowie w środku, Kaudynowie na zachodzie i Hirpinowie na południu. Ludy te góralskie odznaczały się ~~w~~ w wojnie męztwem i wytrwałością, a w pokoju obyczajami prostemi i skromnemi. Górzyste położenie

kraju było im wielce pomocne w wojnach z Rzymianami, którzy ich pobiwszy pozakładali tu swoje osady. Miasta znaczniejsze: Corfinium środkowy punkt powstania ludów Italii przeciw Rzymianom w wojnie domowej; odtąd zwać się poczęło Italica. Teata (Chieti) stolica Frentanów. Większa część miast jak Aufidena, Bovianum, Benevent i Caudium ~~odznaczały się bardziej~~ z swego silnego położenia raczej niż z rozległości na uwagę zasługuje. Ludność utrzymywała się z trzód i z polowania. O wojnach Samnitów (342 - 290 przed Ch.) ob. dalej w historyi rzymskiej.

IV. Italja południowa.

Opisanie ogólne. Italja południowa rozciąga się od rzek Silarus i Frento na północy, aż do ~~końców~~ krańców dwóch półwyspów utworzonych z dwóch ~~gałęzi~~ odłamów Apenińskich, i kończy się ~~z jednej~~ w stronie południowo-wschodniej przylądkiem Japygium, a w południowej przylądkiem Herkulesa. ~~Zatoka Tarentyńska~~ Obadwa półwyspy krańcowe obejmują zatokę Tarentyńską. Część ta Italii pokryta jest górami, i ledwie tylko nad ~~brzegiem~~ morzem znajdują się nie wielkie równiny. Oprócz znacznej liczby mniejszych rzek Italja południowa ma tylko jedną znaczniejszą, a tą jest Aufidus (Ofanto) w Apulii. Klimat tego kraju jest podobnym do greckiego; tylko że część zachodnia wystawiona jest na szkodliwe działanie Sirocco. Wnętrze kraju zamieszkane było przez plemiona bardzo mało ucywilizowane, ~~które~~ żyjące z trzód swoich i z polowania; Okolice zaś nadbrzeżne były pokryte licznemi osadami greckiemi, które doszły wysokiego wzrostu i zjednały tej części Italii nazwę Wielkiej Grecyi.

Podział polityczny. Italja południowa dzieliła się na 4 części: Lukania i Bruttium na zachodzie, Apulia i Kalabria na wschodzie.

1° Lukanja na południu Samnium i Kampanii wzięła swą nazwę od Lukanów pokolenia Osków, którzy wypędzili stąd dawniejszy lud Enotrów (Oenotrii). Pierwotny stan tej krainy bardzo mało jest znanym; wewnątrz nie ~~posiadała~~ miała żadnego znacznego miasta, a na brzegu morskim znajdowały się osady greckie: Elea, Sybaris, Thurii i Heraclea.

2° Bruttium na południu Lukanii tworzy wązki półwysep objęty morzem Toskańskiem i Jońskiem. Bruttowie, lud dziki, bez ustanku niepokoili ~~miasta~~ bogate miasta greckie, leżące nad brzegiem morza, a z których znaczniejsze były Crotona i Rhegium.

3° Apulja na wschód Samnium, nad Adryatykiem. Góra Garganus będąca odłamkiem Apeninów przechodzi Apulję. Na wschód tej góry znajduje się żyzna równina zlana rzeką Aufidus, która ją dzieli na 2 części: Daunja na północy i Peucetia na południu. W skutek licznych osad greckich tutaj założonych Apulijczykowie dość wcześnie przyjęli cywilizacyę grecką. Miasta znaczniejsze: Arpi, Canusium, Bari i Venusia.

4° Kalabrja zwana przez Greków Messapia jest wązkim półwyspem oblanym zatoką Tarentyńską i Adryatykiem. Prawie wszystkie miasta Kalabryi początek wzięły od Greków; znakomitsze między niemi były: Tarentum, i Brundisium (Brindes). Tarentyńczykowie byli panami większej części Kalabryi.

(Właściwie mówiąc Italja południowa jest krajem, w którym Apeniny rozchodzą się na dwie gałęzie i tworzą 2 półwyspy. Ziemia tu górzysta a klimat gorący prawie. „Termometr prawie nigdy nie stoi niżej zera; drzewa palmowe, aloesowe i figowe rosną „szczególniej na równinach i na wybrzeżach morskich, „a wyższe góry pokrywa śnieg w zimie. Rodzi „się tu także drzewo migdałowe, bawełna, trzcina „cukrowa i wino kalabryjskie. Roślinność tutejsza przypomina najpiękniejsze okolice Afryki.” (Malte-Brun) Większa kraju nie tylko jest zdolne do uprawy: nad brzegiem morza znajduje się kilka równin. Wybrzeża są pocięte małemi zatokami, które tworzą porty naturalne zdatne na przystani dla okrętów. Grecy założyli tu znaczną liczbę osad (ob. cz. II niniejszego dzieła str. 88). Apeniny w kilku miejscach zapuszczając się w morze, tworzą niejeden przylądek, ale między temi znaczniejsze są: Japygium w południowo wschodniej stronie, Lacinium na południo-zachodzie zatoki Tarentyńskiej, przylądek Herkulesa (Spartivento), punkt najbardziej wysunięty na południe Italii, Scyllaeum (Scylla) nad cieśniną Sycylijską. Pierwotnymi mieszkańcami tutejszymi byli Enotryjczycy (Oenotrii) plemię Pelazgów, a następnie pokolenia Osków (Ob. rozdz. nast.)

1° Lukanja kraj górzysty, poprzecinany w różnych kierunkach odłamkami Apeninów, granicę jego północną stanowi Silarus i Apeniny. Lukanowie naród barbarzyński, często napadali na bogate nadbrzeżne osady greckie. Nie wiadomo nawet czy było w tym kraju choć jedno znaczniejsze miasto; wspominają jednak o: Wolceji, Potencyi i Grumentum.

2° Bruttium na południe Lukanii, zamieszkane przez Bruttyjczyków, którzy byli mięszaniną dawnej ludności i zbiegłych niewolników z osad greckich. Wewnątrz kraju znajdowało się miasto Consentia. Nad cieśniną sycylijską była sławna skała, zwana przez Starożytnych Scylla. „Szczyt Scylli ścięty jest prostopadle, a podstawa przeszyta kilkoma jaskiniami; bałwany w głębi tam wpadające ~~odbijają~~ ~~rozbijając się~~ roztrącają się jedne o drugie i mięszają wzajem, wydając straszliwy hałas, który nam tłomaczy, dla czego Homer i Wirgilius malują Scyllę, jako wydającą ~~straszne~~ przerażające jęki ~~ze swej głębi~~ w swych głębinach strzeżonych przez groźne psy i wilki." (Malte-Brun).
Charybda naprzeciw Scylli na wybrzeżu Sycylii położona, nie jest otchłanią, jak ją przedstawiali Starożytni, lecz jest to niewielka przestrzeń 100 stóp obwodu mająca, na którą wpadają bałwany ~~które~~ odbite od Scylli.

3° Apulja (Pouille) na wschodnim stoku tego łańcucha Apeninów, który oddziela Samnium od Lukanii. Grecy często Apulję i Kalabryę nazywali Japygią. Apulja tworzy obszerną równinę poprzerzynaną licznemi rzeczkami i rzeką Aufidus. Dawna ludność Oenotryjczyków czyli Pelazgów zmięszała się z osadnikami helleńskimi. Było tu wiele miast, jako to: Venusia ojczyzna Horacego, założona przez Samnitów; Arpi ~~które zachowało~~ niepodległe aż do drugiej wojny punickiej; Canusium niedaleko Kannów sławnych zwycięstwem Hannibala; Barium (Bari) miasto portowe nad Adryatykiem. — ~~4°~~

4° Kalabryja zwana także Messapia tworzy wschodni półwysep południowej Italii. Nadbrzeżne jej miasta były greckiemi. Tarentum miało ~~wielkie~~ liczne osady i nadawało prawa całemu krajowi (ob. t. II niniej. dzie. str. 89). Nad zatoką Tarentyńską mieszkali Salentynowie.)

V Wyspy.

Kilka wysp Morza Śródziemnego należy do Italii już to z powodu swego położenia, już podobieństwa ziemi. Główniejsze są: Sycylia, Sardynja, Korsyka i 2 gromady wysp koło Sycylii, t. j. wyspy Eolskie czyli Liparyjskie na północ i Egaty na zachód; Elba (Aethalia albo Ilva) naprzeciw brzegów Etrurii; ~~wyspy~~ Pithecusa (Ischia) i Caprea nad odnogą Neapolitańską;

1° Sycylja zwana przez Starożytnych Trinacria jest oddzielona od Italii cieśniną Messyńską. Łańcuch gór ~~podzielony na trzy~~ podzielony na 3 gałęzie przechodzi przez tę wyspę i kończy się 3ma przylądkami: Pelorum na wschód, ~~Lyl~~ Lilybaeum na zachód i Pachynum na południe. Nad wschodnim brzegiem znajduje się Etna, największy wulkan Europejski, a na północo-~~wschodzie~~ zachodzie góra Eryx. Z rzek największą jest Himera, która na południe wpada do morza. Ziemia ~~Sycylji~~ tej wyspy jest nadzwyczaj urodzajna: dawniej wydawała zboże w takiej obfitości iż ~~Rzymianie ją~~ otrzymała nazwę spichlerza Rzymskiego. Winnice i sady napełnione drzewami oliwnemi i bawełnianemi pokrywają wybrzeża, a na górach znajdują się wyborne pastwiska.

Sykulowie plemię Pelazgów, pierwotnie zamieszkiwali Sycylję, i od ~~których~~ nich wzięła ona swe nazwisko. Stolicą Sykulów była Enna w środku wyspy położona. Fenicyanie założyli tu na wybrzeżach kilka kolonij sięgających odległej starożytności; później przybyli tu Grecy i tak wiele osad założyli, iż Sycylja wraz z południową częścią Italii otrzymała nazwę Wielkiej Grecyi. Lecz znaleźli wielkiego nieprzyjaciela w Kartagińczykach, i przez półtora wieku walczyć z niemi musieli o posiadanie tej wyspy. Walka ta wywołała interwencyę Rzymian, skutkiem czego Sycylja została po pierwszej wojnie punickiej prowincyą rzymską.

2° Sardynja leży naprzeciw zachodniego brzegu Italii. Od łańcucha gór, który przechodzi całą tę wyspę z północy na południe, idzie wiele innych gałęzi, tak iż ziemia prawie wszędzie jest górzystą, tylko na południu i zachodzie znajduje się kilka równin bardzo urodzajnych. ~~Jednak~~ Wszakże klimat Sardynii nie jest zdrowym, bo się znajdują tu liczne bagna, a wiatr południowo-wschodni sprowadza te same skutki co Sirocco. Pierwotnie zamieszkiwały Sardynję plemiona Pelazgów, później ~~osadny~~ Iberyjskie; Fenicyanie i Grecy założyli wiele osad. Wreszcie wpadła ta wyspa w ręce Kartagińczyków, a od nich po pierwszej wojnie punickiej przeszła do Rzymian. Znaczniejsze miasta były: Cagliari (Calaris) osada Kartagińska, i Olbia osada grecka.

3° Korsyka przedzielona od Sardynii cieśniną Gallinigua (Sᵗ Bonifacego), leży między Etruryą i Gallją; Kraj to górzysty; ma jednak wielką równinę, która niegdyś była uprawną. Mieszkańcy należeli do plemienia iberyjskiego; obyczajów byli dzikich: żyli z łowienia trzód, polowaniem i miodem dzikich pszczół. Grecy, a po nich Kartagińczycy mieli tu osady; ci ostatni podbili Korsykę, która po drugiéj wojnie punickiéj dostała się Rzymianom. Miasta znaczniejsze: Alalia albo Aleria osada Focejczyków i Mariana.

4° Wyspy mniejsze. Dwie gromady wysp otaczają Sycylię: wyspy Eolskie czyli Liparyjskie na północ i wyspy Egaty (Aegates) na zachód. Pierwsze, z których największa jest Lipara, mają początek wulkaniczny; kilka wulkanów tam się znajdujących jeszcze się pali. Rodzi się tu zboże, oliwki i wino. Wyspy Egaty w liczbie trzech zostały najprzód zajęte przez Fenicyan a potem przez Kartagińczyków. Wyspa Aethalia czyli Ilva (Elba) przy brzegach Etruryi posiada bogate kopalnie żelaza, już przez starożytnych odkopane. Znajduje się też kilka wysp w zatoce Neapolitańskiéj: znakomitsze są Pithecusa (Ischia) na północy i Caprea na południe. Piękne okolice tych wysp sprowadzały bogatych Rzymian, którzy tu mieli liczne wille.

— Sycylja, dla swego podobieństwa do trójkąta, zwana przez Greków Trinacria, była niegdyś połączona ze stałym lądem Italii, a przez wielkie wstrząśnienie sięgające czasów przedhistorycznych oddzieloną od niéj została. Sycylja, położona między Europą i Afryką, jest największą wyspą morza Śródziemnego. Łańcuch gór będący dalszym ciągiem Apeninów rozdziela się tu na 3 gałęzie, które dzielą cały trójkąt na 3 stoki: północny wązki i spadzisty, zwilżony jest tylko strumykami, a te na wschodzie i północo-zachodzie dają początek wielu innym strumieniom. Na wschodnim stoku Sycylii znajduje się Etna wulkan, w porównaniu którego Wezuwiusz wydaje się tylko pagórkiem. Pod względem roślinnym dzieli się ona na 3 części: w pierwszej

równie trzcina cukrowa i zboże; w drugiej winnice i i drzewa oliwne; w trzeciej rośliny właściwe zimnemu klimatowi i śniegi. Grunta Sycylii są bardzo żyzne; drzewo oliwne wyrasta tu większe i silniejsze ~~tu~~ aniżeli w innych stronach Włoch; bawełna uprawia się z wielką ~~staran~~ starannością. Owoce ~~jednem~~ także nie małem bogactwem tutejszego ~~ziemi~~ kraju, a miód sycylijski słusznie ma wielką wziętość." (Malte-Brun). Rzeki wypływające z gór są bardzo małe, z wyjątkiem Himery i Halycus, który przez pewien czas tworzył wschodnią granicę posiadłości Kartagińczyków; obydwie wpadają na południe do morza. Pierwotni mieszkańcy Sycylii byli z plemienia Pelazgów, i nosili nazwę Sykulów. (ob. rozdz. nast.) Najdawniejszemi osadami były osady Fenicyan (ob. cz. I str. 139). Później osady greckie zajęły wszystkie brzegi Sycylii: Syracusa wtedy przywłaszczała sobie wyłączne panowanie (ob. cz. II str. 92). Wojny Kartagińczyków i Syrakuzan. Interwencya Rzymian. (r. 240 przed n. Ch.

Sardynja (albo Sarda) chociaż mniejsza od Sycylii, należy jednak do większych wysp morza śródziemnego. „Sardynię przerzyna z północy na południe łańcuch gór, od którego ku zachodowi idą 2 gałęzie: jedna ku północo-zachodowi, druga ku południo-zachodowi. Klimat jest umiarkowany, lecz ~~często~~ wiatr zwany Lewant często daje czuć tej ziemi ~~smutne~~ szkodliwe swe skutki. Już starożytni często wspominają o niezdrowem powietrzu Sardynii; wyziewy z błot, szczególnie po pierwszych deszczach sprowadzają niebezpieczne febry. 5^a część Sardynii pokryta jest starożytnemi lasami dębowemi." (Malte-Brun). W górach znajdują się kopalnie ołowiu i żelaza znane już przez starożytnych. Grunt sprzyja szczególniej hodowaniu bydła. Znaczniejsze plemiona które zamieszkiwały dawniej Sardynię ~~i by~~ mieszanina Pelazgów i Iberyjczyków, były: Sarti i Celtiti w środku wyspy; Corsii na północy i Sienlenses na południu. Miasta pochodziły od Fenicyan, Greków i Kartagińczyków.

Wyspa Korsyka zwana przez Greków Kurnos jest ważną dla swego położenia w bliskości tak Italii, jak Francyi. „Patrząc od morza, wyspa ta ~~przedstawia widok~~

wydaje się jak wielka piramida, utworzona z gór piętrzących się jedne na drugie" (Malte-Brun). Najwyższa góra ma 8,000 stóp wysokości. Ludność dzieliła się na różne ~~plemiona~~ pokolenia. Grecy mieli tu wiele osad (ob. cz. II str. 94.)

1° Wyspy Eolskie (Insulae Aeoliae, sive Vulcaniae) leżą ~~…~~ w bliskości północnych brzegów Sycylii; jest ich sześć. Największa Lipara, dostarcza całej Europie pumeksu. Thermissa drugie co do wielkości zajmująca miejsce, jest sławna ze swego wina; tu także z wody morskiej wydobywają wiele soli. ~~Str~~ Strongyla (Stromboli) najwięcej wysunięta na północ, jest tylko urwistym wulkanem, którego krater na boku położony ciągle jest w ogniu. 2° Wyspy Egaty (Aegates) służyły niegdyś za schronienie flotom Kartagińskim; pamiętnemi się stały wielką bitwą, która zakończyła pierwszą wojnę punicką. 3° Aethalia czyli Ilva zasługuje na uwagę z powodu kopalni żelaza, win i pastwisk. 4° Wyspy przy wejściu do zatoki Neapolitańskiej są: Pithecusa (Ischia) ma grunt zupełnie prawie [redacted] wulkaniczny, źródła mineralne i wino w dobrym gatunku; i Caprea, ulubione miejsce pobytu Cezarza Tyberyusza; ~~…~~ ~~…~~ podzielona jest przez skałę wapienną prostopadłe ściętą, na dwie części.)

VI Hiszpanija.(1)

Opisanie ogólne. — Hiszpanija graniczy z morzem Śródziemnem i Oceanem Atlantyckim, a łańcuch gór Pyrenejskich oddziela ją od stałego lądu Europy. Wewnątrz kraju przechodzi inny łańcuch gór mniejszych wprawdzie, nie mniej jednak ważnych pod względem fizycznego położenia. Starożytni znali szczególniej następujące ~~…~~ lasy Waskońskie (Saltus Vasconum), w Bikai; Idubeda gdzie Ebro bierze początek; Herminius w Portugalii; Marianus i Orospeda w Betyce. Sześć większych rzek starożytnym znanych było: Baetis (Gwadalkiwir), Anas (Gwadiana), Tagus, Durius (Duero), Minius (Minho) i Iberus (Ebro). Chociaż w znacznej ilości znajdują się tu pustynie, jednak grunta, szczególnie w południowej stronie i nad brzegami morza Śródziemnego były już w odległej starożytności uprawiane. Wywożono stąd zboże,

(1) O Hiszpanii, Gallii, Belgii i Germanii podamy tu tylko wiadomości geograficzne, o ile są potrzebne do zrozumienia hi~~…~~storyi starożytnej.

wino, oliwę, miód i figi: płótno iberyjskie było bardzo poszukiwane przez Rzymian. Fenicyanie i Kartagińczykowie wydobywali srebro z bogatych kopalń znajdujących się w górach Betyki.

Mieszkańcy Hiszpanii. Pierwotni mieszkańcy Hiszpanii byli z plemienia Pelazgów; lecz w bardzo dawnych jeszcze czasach Iberowie, z pokolenia celtyckie przeszedłszy Pyreneje osiedli w środku kraju; starożytni zwali ich Celtyberami. W skutek tego napływu, Hiszpanja wydała się zamieszkaną przez znaczną liczbę ludów niepodległych. Fenicyanie założyli tu później wiele osad na wschodniem i południowem wybrzeżu. Kiedy Kartagińczycy zawładnęli handlem Fenicyan, weszli w posiadanie wielu miast portowych w Hiszpanii, a po pierwszej wojnie punickiej zawojowali całą część wschodnią półwyspu aż do rzeki Ebro na północ. Lecz wyparli ich stąd Rzymianie podczas drugiej wojny punickiej i zaczęli podbijać pod swe panowanie Hiszpanję. Długo jednak musieli toczyć walkę z Luzytanami i Celtyberami stającymi w obronie swej niepodległości; ci ostatni nawet nigdy nie poddali się zupełnie Rzymianom, a Hiszpanja dopiero za Augusta stała się prowincyą rzymską.

Polityczny podział Hiszpanii. Rzymianie z początku dzielili Hiszpanję na 2 części: Hiszpanja bliższa (citerior) obejmowała północno-wschodnią część kraju, i Hiszpanja dalsza (ulterior) rozciągała się ku południowi. Po obróceniu zaś jej na prowincyę rzymską podzielili na 3 części: 1° Hiszpanja Tarrakońska od Pyrenejów na północy aż do r. Durius i źródła r. Baetis na południu; znaczniejsze plemiona tu były: Waskonowie na północy, Kantabrowie na zachodzie, Ilergetowie na lewym brzegu Ebro, i Keltyberowie na południe tej rzeki. Miasta, które się znajdowały, były założone jedne przez Rzymian, drugie przez miejscowe ludy. Szczególniej zasługują na uwagę: Numancya w bliskości źródła r. Durius; Ilerda w ziemi Ilergetów; Setobriga stolica Celtyberów; Caesar-Augusta (Saragossa) nad Ebro; Saguntum, osada grecka nad brzegiem morza Śródziemnego; i Carthago nova (Kartagena) osada Kartagińska.

2° Lusitania, między r. Durius i Anas wzdłuż Oceanu Atlantyckiego; przepływa ją Tagus. Była ona zamieszkana przez waleczny naród Luzytanów, którzy długo bronili swej niepodległości przeciw Rzymianom. Miasta znaczniejsze: Augusta-Emerita (Merida) osada rzymska nad r. Anas; Olisippo miasto portowe przy ujściu Tagu; i Salmantica (Salamanka) w północnej części kraju. 3° Baetica pomiędzy r. Anas i morzem. Mieszkańcy byli: Turdetani albo Turduli na południe, i Celtici na północ. Wybrzeża były dawno zajęte przez osady Fenicyan, którzy wielką ich część zagarnęli pod swe panowanie. —

1 — Hiszpania zwana przez starożytnych częściej Iberia od Iberów, obejmuje cały półwysep pyrenejski. Jej położenie między dwoma morzami, sąsiedztwo z Afryką, od której ją oddziela cieśnina Gibraltarska (zwana w starożytności pod nazwą Słupów Herkulesa), góry bogate w kopalnie kruszców wszelkiego rodzaju, żyzność gruntu, wreszcie męstwo jej mieszkańców, wszystko to nadawało temu krajowi wielkie znaczenie w czasach starożytnych. Pyreneje oddzielają Hiszpanię od Galii, i jedną gałęzią swoją sięgają do zachodniego krańca półwyspu. Łańcuch Iberyjskich gór zwany dawniej Idubeda oderwawszy się w północno zachodniej stronie od Pyreneów idzie ku południowschodowi i wraz z innemi gałęziami, które od niego idą, dzieli Hiszpanię na 2 nierówne stoki: stok wschodni mniejszy pochyla się ku morzu Śródziemnemu; stok zachodni obejmujący większą połowę kraju idzie ku Oceanowi. Pierwszy oprócz wielkiej ilości mniejszych rzek, ma tylko jedną większą Ebro, wpadającą do morza; drugi pas obejmuje cały system rzek Hiszpanii. Gałęzie niższych gór przedzielają koryta tych rzek. Do dwóch powyższych stoków, należy dodać jeszcze stok północny, który obejmuje wązki pas ziemi między górami Asturyi i zatoką Gaskońską.

Pierwotna ludność Hiszpanii należała do plemienia znanego u starożytnych pod imieniem Pelazgów; Tarsis jeden z 4ch synów Jawana osiadł

na południu tego kraju i nadał mu swe nazwisko, pod którem jedynie znany był Fenicyanom; nazwisko to zmienione zostało później na Tartessus i Turditania (ob. cz. II str. 24). Następnie Iberowie przyszedłszy z północy osiedli z początku na północy Hiszpanii nad brzegami rzeki, która od nich otrzymała swą nazwę (Iberus, Ebro); a ponieważ należeli do plemienia celtyckiego, przeto też zwano ich Celtyberami. Ludzoziemskie osady: ~~ta były~~ Fenicyan (ob. cz. I str. 139) i Greków (ob. cz. 2. str. 94). Pierwsze usiłowania Kartagińczyków do ~~osie~~ osiedlenia się w Hiszpanii w VI w. przed Chr. — podbicie jej przez nich po pierwszej wojnie punickiej. Ebro stanowi granicę tych podbojów. Wojna Rzymian w Hiszpanii podczas drugiej wojny punickiej, najprzód z Kartagińczykami, a po ich wypędzeniu z ludami hiszpańskiemi. Hiszpania dopiero za Augusta utraciła swą niepodległość.

Polityczny podział Hiszpanii nastąpił ~~do~~ dopiero po podbiciu jej przez Rzymian. Przed tą epoką różne pokolenia, których ani ~~lez~~ liczby, ani miejsca nie można dokładnie oznaczyć, były wzajem od siebie niezależne. Rzymianie wkroczywszy do Hiszpanii z północy, część ~~pół~~ na północ od rzeki Ebro położoną nazwali Gallją Hiszpanją bliższą (citerior); później pod tem nazwiskiem oznaczano ~~t~~ kraj aż do r. Durius i źródeł Betis, rozciągający się który za Augusta przybrał nazwę Hiszpanii Tarrakońskiej. Południowo zachodnia część półwyspu zwała się Hiszpanią dalszą (ulterior), i ~~była~~ dzieliła się na 2 prowincye: Luzytanję (Portugalię) i Betykę.

1º Provincia Tarraconensis ~~po~~ zamieszkaną była przez pokolenia: Waskonów (Baskowie), którzy z nad Ebro usunąwszy się w Pyreneje (w I w. po Chr.) prowadzili dalej walkę z Rzymianami o niepodległość, i ~~[illegible]~~ nadali tej części nazwę Biskaji. Lud ten góralski nie ~~[illegible]~~ miał żadnego znaczniejszego miasta. — Kantabrów na zachód Waskonów, w górach

Astury; ~~świetnem~~ stołecznem ich miastem była Juliobriga u źródeł r. Ebro. — Ilergetów na wschód Waskonów, między Pyrenejami i Ebro, z miastami: Ilerda, Osca (Huesca) i Tarraco (Tarragona); ta ostatnia położona nad brzegiem morza była stolicą rządu rzymskiego całej prowincyi która od niej wzięła swą nazwę. — Celtyberów ~~jako~~ narodu najpotężniejszego i najwaleczniejszego z całej Hiszpanii, zajmowali część kraju między Ebro i źródłami r. Betis. Miasta: Setobriga, której położenie nie jest z pewnością ~~znane~~ wiadome; Numancya znakomita silnem położeniem i męstwem mieszkańców; przez 10 lat broniła się przeciw Rzymianom; Cezar Augusta (Saragossa), osada rzymska na prawym brzegu r. Ebro; Sagunt sławny w wojnach punickich; Karthago Nova (Karthagena) założona przez Asdrubala w bliskości bogatych kopalń srebra, była środkowym punktem posiadłości Kartagińczyków w Hiszpanii.

2° Lusitania, część teraźniejszego królestwa Portugalii, między r. Durius i Anas. Luzytanowie, którzy zajmowali część kraju tego między r. Durius i Tagus, wsławili się wojnami przeciw Rzymianom, a zwłaszcza prowadzonemi pod wodzą Viriatha. Miasta: Olisippo miasto portowe niedaleko Lizbony; Salmantica (Salamanka) w górach. Rzymianie założyli tu kilka osad, między któremi znaczniejszą była Augusta Emerita (Merida) nad r. Anas.

3° Betyka na południu Hiszpanii, starożytna Tarsis albo Tartessus Fenicyan, którzy w dawnych bardzo czasach tu przybywszy założyli kilka ~~kolonij~~ osad (ob. cz. I. str. 137). Miasta starożytne: Illiturgis nad r. Betis; Corduba (Cordova) osada rzymska ~~także~~ nad Betis; Munda sławna ~~bitwą~~ bitwą Juliusza Cezara przeciw synom Pompejusza. (r. 45 przed Chr.).

VII Galja i Belgja.

Opisanie ogólne. Galja, położona między Italją, Germanją i Hiszpanją, oblana jest trzema morzami: Śródziemnem, Oceanem Atlantyckim i morzem Północnem. Za panowania Rzymian w skład Galii wchodziła Helwecya (Szwajcarya), Belgja i Wyspy Batawskie. Ren ~~stanowi~~ tworzył wschodnią granicę tego kraju, Alpy południowo-wschodnią, a Pyreneje południową. Wschodnią ~~część~~ ~~Ar~~ stronę przerzynają 3 łańcuchy gór ~~z pół~~ idących z południa na północ: Cevenna mons, (Cevennes) Jura i Vogesus (Vosges); na północo-wschodzie znajduje się Arduenna mons (les Ardennes). Sześć wielkich rzek przepływają ten kraj: Rhenus (Ren, Rhin), do którego wpada Mosella i Mosa (Meuse); Scaldis (Escaut) i Sequana (Seine) wpadające do morza Północnego; Ligeris (Loire) i Garumna (Garonne) do oceanu Atlantyckiego; Rhodanus (Rhône), do którego wpada Arar (Saône) i Isara (Isère), do Morza Śródziemnego. Chociaż w czasie najścia Rzymian Galja była w znacznej ilości pokryta lasami, jednak ~~były już~~ mieszkańcy już uprawne mieli ~~brzegi~~ okolice nad brzegami głównych rzek i bardzo żyzne równiny. Strony południowe nad brzegiem morza Śródziemnego, miały przód oświatę dzięki osadzie greckiej Marsylii (Massilia).

~~Mieszkańcy~~ Ludność Galii i podział polityczny tego kraju.

Trzy wielkie ~~plemiona~~ narody należące do ~~rodu~~ ~~należące ze~~ ~~szczepu~~ plemienia Celtyckiego, zamieszkiwały Galję, kiedy ją naszli Rzymianie: Akwitanowie na południo-zachodzie między Garumną i Pyreneami; Belgowie na północo-wschodzie między ~~górą~~ Ardennami, Renem i morzem północnem; i Gallowie, którzy największą część kraju zajmowali. Każdy z tych ~~plemion~~ ludów dzielił się na wiele mniejszych pokoleń. Rzymianie podbili najprzód część kraju między Alpami i Cewennami, i utworzyli z niej prowincyę rzymską (Prowancya). Po zawojowaniu Galii przez Cezara kraj cały podzielony został na ~~4 cz~~ cztery wielkie części, a te znowu na wiele ~~p~~ prowincyj.

1° Prowancya (provincia transalpina), której granice później doszły do Pyreneów, zamieszkana była przez Tektosagów (Tectosagi), Wokoncejczyków (Vocontii) i Allobrogów. Znaczniejsze miasta były: Massilia (Marsylja, Marseille) i Narbo (Narbona)

nad brzegami morza Śródziemnego, Tolosa (Toulouse), Vienna (Vienne) i Aquae Sextiae (Aix) wewnątrz kraju.

2° Akwitanja między Pyrenejami i Loarą, ~~zajęta~~ ~~i~~ zaludniona była Piktonami i Santonami na zachodzie, Biturigami i Arwernami na wschodzie. Z miast znaczniejsze były: Limonum (Poitiers) i Burdegala (Bordeaux).

3° Galja celtycka między Loarą, Jura, Renem i Sekwanną; ~~plemiona~~ znaczniejsze plemiona były: Sekwanowie mi między Saoną i Jura, Eduowie i Bojowie między Saoną i Loarą, Lingonowie na północ Eduów, Senonowie między Sekwanną i Loarą, Wenetowie nad Loarą niższą. Miasta: Lugdunum (Lyon), Lutetia (Paryż) i Bibracta (Autun).

4° Belgja (Belgique) między Sekwanną, Wogezami, Renem i morzem Północnem. Między pokoleniami tu zamieszkałemi zasługują na uwagę: Bellowakowie, Remowie i Trewirowie na południu, Nerwowie i Tongrowie w środku, Ubjowie nad brzegami Renu, Morynowie i Toxandrowie na wybrzeżach morza północnego. Miasta znaczniejsze: Treviri (Trèves), Aduaticum (Tongres), Ara Ubiorum (Kolonja), Tolbjacum (Zulpich) i Moguntiacum (Moguncya, Mayence). Batawowie pokolenie germańskie mieszkali na północy Belgii; Ambronowie i Tigurynowie są w Helwecyi.

(Galja zwana przez Greków Gallatia, a przez Rzymian Gallia transalpina ‡ nie zawsze miała jednakową rozległość. Starożytni z początku znali tylko brzeg południowe tego kraju, wybrzeża morza Śródziemnego. Alpy i Pirenejе od~~gradz~~łączają Galję od południowej Europy. Część południowa Galii jednak ma wiele podobieństwa z Italją i Hiszpanją tak pod względem płodów ziemi, jak klimatu. Cewenny, Jura, Wogezy i Ardenny stanowią dalszy ciąg granic Galii od południo-wschodu do północo-wschodu. Wzgórza ~~przechodzące~~ znajdujące się wewnątrz kraju zdolne są do uprawy nawet na swych wierzchołkach. Galja dzieli się na 6 wielkich ~~korytów~~ ~~[illegible]~~ koryt: 1° ~~Ren~~ Koryto Renu, z dwoma do niego wpadającemi rzekami: Mozella i ~~Mozna~~ Mozą; cały lewy brzeg Renu należał niegdyś do Galii. Przy ujściu swojem rozchodzi się ~~na~~ kilkoma odnogami i tworzy wyspy Batawskie. 2° Koryto Skaldy (Escaut) obejmuje równiny między Mozą i morzem położone

3° Koryto Sekwany, w południowo-zachodniej stronie Skaldy, przebiega również obszerne równiny. 4° Koryto Loary. Jest najdłuższem rzeka ta płynie najprzód z południa na północ, nagle potem zwraca się na zachód i wpada do Oceanu Atlantyckiego. 5° Koryto Garonny, która bierze początek z Pyrenejów. 6° Koryto Rodanu (Rhône) z dwoma do niego wpadającemi rzekami: Saona i Izera. otoczone jest z północy górami ~~leży się między~~ Jura, ze wschodu Alpami i z zachodu Cewennami.

Plemię celtyckie dzieliło się na 3 wielkie gałęzie: Kymri, którzy zaludnili północ Galii, Belgję, i znaczną część Brytanii; Gallowie właściwą Galję, Helwecyę i okolice na południu Dunaju od Alp aż do Panonii; Iberowie osiadłszy na południu Galii zapuścili się do północnej Italii i do Hiszpanii. Cezar rozróżnia 3 narody w Galii: Akwitanów na południo-zachodzie, Gallów czyli Celtów w środku i Belgów na północy. Narody te znowu między sobą dzieliły się na różne pokolenia, których do 300 liczono. Rzymianie po zawojowaniu Galii podzielili ją na 4 części, z których każda miała w sobie kilka prowincyj:

1° Provincia, od głównego miasta Narbo zwana później Narbonensis. Dzieliła się na następujące prowincye:

a) Narbonensis prima, między Pyrenejami, Cewenami i Rodanem, zamieszkana przez Tektosagów, z miastami: Narbo i Tolosa, - i Arekomików z miastem Nemausus (Nimes); b) Viennensis na lewym brzegu Rodanu; zaludniali ją Vocontii, których stolicą było Arelate (Arles), i Allobrogi z miastami: Vienna i Genewa c) Narbonensis secunda zaludniona przez Salyów ze stolicą Aquae Sextiae (Aix).

2° Aquitania dzieliła się na 3 prowincye: a) w Novempopulania na południo-zachodzie między Garonną i Pyrenejami mieszkali Tarbelli; b) w Aquitania prima na wschodzie, Bituriges z miastem Avaricum (Bourges), Lemovices i Arverni; 3° c) w Aquitania secunda nad brzegiem morza Pictoni na północ z miastem Limonum (Poitiers), Santoni z miastem Mediolanum, i Bituriges z miastem Burdigala (Bordeaux).

3° Gallia celtica zwana także Lugdunensis miała 6 prowincyj: a) Armorica (Bretanja) na północo zachodzie, gdzie mieszkali Wenetowie i Namnetowie, - b) w Maxima Sequanor na wschodzie (Franche-Comté, Burgundya i Szwajcarja), Sequani z miastem Visontia (Besançon), - Raurani z miastem Augusta

Rauraci, Ambroni i Tigurini w Helwecyi, których stolicą była Vindonissa. c) w Lugdunensis prima między Sequaną i Loarą, Aedui z miastami: Lugdunum (Lyon) i Bibracte (Autun), i Lingoni d) Lugdunensis secunda między Sekwanną i Armoryką miała plemiona kilka drobnych pokoleń. e) w Lugdunensis tertia na południu poprzedzającej byli Aedoni i Andecavi. f) w Lugdunensis quarta, między Sekwanną, Marną i Loarą, Senoni z miastem Senones, Parisii z m. Lutetia (Paryż), i Carnuti z m. Genabum (Orlean).

4° Belgica miała cztery prowincye: a) Belgica prima, między Wogezami, Mozą i Ardennami; plemiona: Treviri, z miastem Augusta Treverorum (Trewir), Mediomatrici i Leuci. b) Belgica secunda na zachód pierwszej, między Mozą i morzem; plemiona: Bellovaci z m. Bratuspantium; Remi z m. Bibrax (Braine); Nervii po obu brzegach Skaldy; Morini i Menapii. – c) Germania prima między Renem, Wogezami i Mozellą; plemiona: Triboci, Nemetes i Vangiones; miasto Moguntiacum (Moguncya). 4° Germania secunda, między Renem i Skaldą; plemiona: Aduatici i Tongri nad brzegami Mozy (z m. Aduaticum (Tongres); Eburones na północ Tongrów; Ubii na lewym brzegu Renu, z m. Ara Ubiorum, później osadą rzymską Colonia Agrippina (Kolonja); Taxandri, między Skaldą, Renem i Mozą.)

VIII. Germanja.

Opisanie ogólne. Germanja leży w samym środku Europy, między Italją z południa, Galją z zachodu i krajami zamieszkałemi przez plemię Słowian ze wschodu. Granice jej stanowią Alpy i Karpaty z południa, Ren od zachodu, morze Północne i Bałtyckie z północy, Wisła od wschodu. Germanja jednak nie zawsze była tak rozległą. W czasach poprzedzających wielką wędrówkę ludów germańskich, ~~kraje położone między Dunajem a północą na południe~~ od wschodu ku zachodowi i od północy ku południowi, kraje położone między Dunajem i Alpami były zaludnione pokoleniami celtyckiemi. Za czasów Rzymian Germanja była pokryta niezmiernemi lasami, z których najwięcej znajome były: las Czarny i Hercyński; ostatni nawet zajmował cały środek kraju na północ Dunaju.

Na północy Germanii znajdowały się obszerne ~~[illegible]~~ równiny poprzerzynane niewielkiemi górami. Starożytni znali tu tylko 6 wielkich rzek: Ister (Dunaj), Rhenus (Ren), do którego wpada Mœnus (Mein), Visurgis (Weser), Albis (Elba), Viadrus (Odra) i Wistula (Wisła). Należy w Germanii rozróżniać ~~dwie części~~: kraje leżące na południe Dunaju i Menu, od krajów na północ tychże rzek; ostatnie bowiem ~~[illegible]~~ składały Germanję właściwą.

Podział. 1° Krainy leżące między Alpami i Dunajem Rzymianie podzielili na 2 prowincye: Recyę, do której należała ~~[illegible]~~ Vindelicia na zachodzie, między Alpami, lasem Czarnym, Dunajem i Oenus (Inn); i Noryk na wschód tej ostatniej rzeki, aż do góry Cetius (niedaleko Wiednia). Znakomitsze plemiona celtyckie w tych krajinach zamieszkałe były Bojów i Taurysków. Rzymianie założyli tu wiele osad i fortec wzdłuż Dunaju, aby nie dopuszczać przeprawy przez tę rzekę ludom barbarzyńskim. Znaczniejsze ~~były~~ miasta były: Reginum (Ratysbona), Laureacum (Lorch), i Vindobona (Wiedeń). W środku była Augusta Vindelicorum (Augsburg), Noreia stolica Noryki, Juvavia (Salzburg). ~~Wal~~ Vallum Hadriani uzupełniał obronę granic cesarstwa przeciw ludom germańskim.

2° Germanja właściwa była zamieszkana po większej części przez pokolenia niezależne, z których główniejsze były: 1) na południu, Kwadowie w Morawii, Markomani, w Bohemii, Hermundurowie na zachód Markomanów; 2) na zachodzie wzdłuż Renu: Kattowie, Sykambrowie, Tenchterowie, Brukterowie, Uzypetowie, Kaninefatowie; 3) na północy, nad brzegami morza Północnego Fryzonowie, Chaukowie i Saxonowie, Rugianie i Gothonowie nad brzegiem Bałtyku; 4) w środku Cheruskowie i Longobardowie.

(Germanja wzięła swą nazwę od plemienia Germanów, ~~[illegible]~~ mieszkającego w środku pomiędzy plemieniem celtyckiem i słowiańskiem. Granice jej nie zawsze były jednakowe. Pierwotnie część jej była zamieszkana przez pokolenia Celtów, które przez napływ Germanów posunięte zostały na południe i zachód. ~~Wszakże~~ Ludność ~~krainy~~ jednak ludność celtycka ~~zachowała~~ utrzymała się w krainach na południe Dunaju aż do IV w. po n. Ch. Celtowie podbici przez Rzymian za panowania Augusta, przyjęli oświatę rzymską; a po wtargnięciu Hunnów do Europy, musieli ustąpić przed Germanami. (ob. cz. 4.)

Południową granicę Germanii stanowiły Karpaty, Dunaj i wielki wał Adryana (vallum Hadriani), który rozciągał się od Dunaju powyżej Ratyzbony aż nad brzegi Menu w okolicach Wirceburga; dalej ciągnął się wzdłuż tej rzeki aż do Aschaffenburga i kończył się pod górą Taunus, na północ Frankfurtu. Ziemie, przez które przechodził ten wał, jako to Czarny las i Ren, nazwali Rzymianie Agri decumates.

Natura podzieliła Germanję na dwie części od siebie różne: południe jest górzyste, przecięte Dunajem, który przyjmuje do swego koryta wiele innych rzek; i północ pochylona ku morzu Niemieckiemu i Bałtyckiem, zlana jest pięciu wielkiemi rzekami: Renem, Wezerą, Elbą, Odrą i Wisłą. Ta część Germanii starożytnym była bardzo mało znaną.

Cesarz August podzielił kraje na północy Alp na 3 prowincye: 1) agri decumates tak nazwane od dziesięcin (decumae) opłacanych przez Osadników Rzymskich, którzy byli po większej części wysłużonymi żołnierzami. 2) Rhaetia podzielona na 2 części: Rhaetia prima na południe, obejmowała Szwajcaryę wschodnią i Tyrol; miasta znaczniejsze: Curia (Coire), Brigantium (Bregenz) nad jeziorem Konstancyeńskiem zwanem wówczas lacus Brigantinus); Rhaetia secunda albo Vindelicia obejmowała Wirtemberg i część Bawaryi: Miasta: Augusta Vindelicum (Augsburg) osada rzymska, gdzie prowadzono handel z ludami germańskiemi; Reginum, albo castra regina (Ratyzbona) i castra Batava (Passau). 3) i Noricum obejmowało Karyntyę, Styryę, Salzburg i część Księztwa Austryackiego. Miasta: Noreia (sławna zwycięztwem odniesionem nad Cymbrami i Teutonami 113 r. przed Ch.) — Juvavia (Salzburg), Lauriacum (Lorch) i Vindobona (Wiedeń).

Cezar ludy germańskie mieszkające na południu nazywa Swewami. Tacyt całą ludność Germanii dzieli na 3 gałęzie: Ingaevones wzdłuż brzegów morza północnego aż do Bałtyku; Istaevones na południe poprzedzających między Renem i Wezerą; i Herminones na wschód Istaewonów w środku Germanii. Lecz najlepszy podział jest ten któryśmy wyżej przywiedli, a który jest czysto geograficznym. Rzymianie bardzo mało znali północ Germanii; opisanie tego kraju należy do historyi wieków średnich. (Ob. cz. IV).

IX. Wyspy W. Brytanii.

Wyspy W. Brytanii obejmują dwie wielkie wyspy: Brytanję i Hibernję (Irlandya), i kilka gromad wysp mniejszych, jak Orkady, Hebrydy, Kassyterydy. Fenicyanie i Kartagińczykowie przybywali tu po cynę i zostawili mieszkańcom brzegów południowych część swej oświaty. Rzymianie zaczęli podbijać ten kraj za cesarza Klaudyusza (w połowie I w. po Chr.) ~~za~~ ~~wojowali ziemie na poł~~, i zawojowali wtedy ziemie na południe Tamesis (Tamizy), a Agricola dokończył podbicie Brytanii właściwej aż do granic Kaledonii (Szkocya). Cesarz Adryan na granicy tej ostatniej wzniósł wał, od ujścia Tyny aż do zatoki Solway. Za panowania Sewera granica rzymska posunięta została do zatok Clyde i Forth, gdzie wzniesiono nowy wał. ~~z ziemi~~ Rzymianie nie posiadali wcale w Hybernii. ~~Wyspy~~ Pierwiastkowa ludność W. Brytanii była celtycka, i należała do pokolenia Kymrów. Znaczniejsze miasta były: Venta Belgarum (Winchester) na południu; Londinium (Londyn) nad ~~brzeg~~ Tamizą, i Eboracum (York) na północy.

(Wyspy W. Brytanii znane już były Fenicyanom i Kartagińczykom, którzy tu przyjeżdżali po cynę; lecz nie zostawili opisu tych wysp. Rzymianie dzielili je na 3 części: Britannia romana (teraźniejsza Anglja), Britannia barbara czyli Caledonia (Szkocya) i Hibernia czyli Ierna (Irlandya). Britannia romana miała ~~3~~ 4 prowincye: 1) Britannia prima na południe Tamizy, zamieszkana przez Belgów, ~~miała za~~ których stolica była Venta Belgarum, i przez Atrebaci nad brzegami Tamizy. 2) Britannia secunda obejmowała teraźniejszy kraj Gallów. 3) Flavia caesariensis na północ Tamizy z miastem Londinium. 4° Maxima Caesariensis, ~~z miastem~~ na północ poprzedzającej, z miastem Eboracum (York); granicę jej północną stanowił wał Adryana. ~~Kra~~ Ziemie za tym wałem zdobyte przez cesarza Sewera otrzymały nazwę Valentia.) —

Rozdział drugi.

O narodach Italii przed panowaniem Rzymian.

(Dzieła pomocnicze: Niebuhr Historya rzymska tłom. na franc. p. Golbery. t. I. – Schlegel. Krytyczne ocenienie dzieła Niebuhra w Rocznikach Heidelbergskich r. 1816 t. II (po niemie.) Micali, Italja przed panowaniem Rzymian tłom. na franc. p. Raoul-Rochette. Paryż 1824. 2 vol. in 8. – O. Muller, Etruskowie. Wrocław 1828 2 vol. in 8. (po niemiecku). – Hoffman, Iberowie na wschodzie i zachodzie. Lipsk 1838. 1 vol. in 8. (po niemiecku). – Grotefend, Rudimenta linguæ umbricae w 8 rozprawach. Hanower 1835–1839. – Tenże, Rudimenta linguæ oscæ. Hanower 1839. – Tenże Badania nad geografją i historyą starożytnej Italii, w 5 częściach. Hanower 1840–1842. (po niemiecku). – Naegels, Studya o historyi politycznej starożytnej Italii i początkowego Rzymu. Schaffhaus 1849 (po Niemiecku). – Abeken. Italja środkowa przed panowaniem Rzymian, Stutgard 1843 (po niemiec.). Kortum, Krótki zbiór historyi rzymskiej. Heidelberg. 1843 (po niemiec.). – Gœtling. Historya ustawy Rzymskiej. Hall 1840 (po niem.)

1. Wiadomości ogólne.

(Pewniejsza historya narodów Italii nie sięga wyżej nad VII wiek przed Chr.; w pierwszym wieku po założeniu Rzymu historya rzymska bardzo mało jest znaną. Niezmierna więc przestrzeń oddziela historyę tych narodów od początku wieków po potopie. Niektóre jednak fakta, o których świadczą już to resztki budownictwa pierwotnego, już podania mieszkańców Italii, pozwalają rzucić pewien pogląd na pierwotną epokę historyi tego kraju. Oto pewne dane, wynikłe z badań nowszych.

Pelazgowie, którzy zajmowali niegdyś południe Europy od Bosforu aż do Alp i Pyreneów, nazywali się w Italii Aborigenes t. j. pierwotni, albo Autochtones t. j. urodzeni z ziemi. Wyrazy te, równoznaczne z Pelazgi t. j. starożytni, oznaczają naród, którego prawdziwe nazwisko nie było znane a który nazwaliśmy Jawanidami, od Jawana syna Jafeta (ob. cz. I str. 24). Naród ten w części postał niepodległy, w części ujarzmiony w skutek trzech wielkich napadów z kolei po sobie idących, które pochodziły z północy i zmieniły zupełnie wewnętrzny stan Italii.

Pierwszy napad narodu Iberyjskiego z plemienia celtyckiego sięga prawdopodobnie XII^go w. przed Chr. Iberowie wtargnęli do Italii północnej, południowej Galii i do Hiszpanii; równocześnie wysłali swe osady do Korsyki i Sardynii. W Italii podzielili się na liczne pokolenia, z których znakomitsze były Ligurów, Umbrów i Osków czyli Opików; ci ostatni nazywali się także Auzonami. Ligurowie zamieszkali w Italii północnej; Umbrowie w okolicach między r. Po i Adryatykiem na wschód Apeninów; a Oskowie czyli Opikowie na zachodnim stoku Apeninów aż do półwyspów południowych włoszczyzny: pewna część dawniejszej ludności Pelazgów usunęła się stąd do Sycylii, a ci, którzy mieszkali na południowym stoku, zostali w miejscu.

Drugi napad był Rasenów mieszkańców Recyi, którzy w Italii otrzymali nazwę Etrusków albo Tusków, i prawdopodobnie miał miejsce po połowie XI w. przed Chr. Rasenowie zawojowali większą część Italii północnej, odparłszy Ligurów za rzekę Po, a Umbrów za Apeniny; wtargnęli potem do Italii środkowej na stok zachodni, gdzie podbili ~~dawn~~ Tyrrenów z plemienia Pelazgów, i posunęli się aż do Tybru. Ta część Italii środkowej otrzymała od nich nazwę Etruryi. Wysłali oni później swe osady do Kampanii i do wysp Sardynii i Korsyki.

Trzeci napad (w VI w. przed Ch.) pokoleń Gallów, którzy opanowali całą Italię północną; tam ujarzmili i wytępili Etrusków i wtargnęli do Umbryi. Tę ostatnią jednak zupełnie podbili dopiero na początku IV w. przed Ch.

Historya narodów Italii przed panowaniem Rzymian dzieli się na 4 części: 1º historyę Pelazgów, 2º Iberów, 3º Etrusków, 4º Gallów. Historya Latynów przed założeniem Rzymu zasługuje na pewną jaką tylko wzmiankę.

II Pelazgowie, czyli pierwotni mieszkańcy Italii.
(2200 przed Ch.)

Pelazgowie. – Chittim, jeden z 4^ch synów Jawana, a brat Dodanima i Elizaka, którzy osiedli w Grecyi, przybył do Italii, kiedy czwarty brat jego ~~posunął~~ ~~się~~ zaszedł aż do Hiszpanii. Pierwotni więc mieszkańcy Italii należeli do narodu zwanego przez Greków Pelazgami t. j. starożytnymi; Rzymianie nazywali ich Aborigenes t. j. pierwotni, albo Autochtones t. j. urodzeni z ziemi. Pelazgowie przybyli do Italii XXII w. przed Chr. i t. d. zabudowali ją wielką liczbą miast, których gruzy świadczą o olbrzymiem budownictwie. Budowle te, zwane przez starożytnych cyklopowemi ~~nosza~~ mają te same cechy, co ślady ich znajdowane w Grecyi. Historya

Pelazgów w Italii prawie wcale jest nieznaną; pewnem jest jednak że kraj pod ich panowaniem doszedł wysokiego stopnia pomyślności i oświaty.

Podział i historya Pelazgów w Italii. – W Italii znajdujemy 3 wielkie pokolenia Pelazgów, z których każde dzieliło się na kilka mniejszych. 1° Tyrrenowie mieszkali w Italii północnej i środkowej aż do Tybru; 2° Sykulowie na południe Tyrrenów na zachodnim stoku Apeninów, wzdłuż brzegów Morza Śródziemnego; 3° Enotrowie na południu Italii. Pelazgowie założyli w Italii znaczną liczbę wielkich miast, jedne na wyżynach z natury obronnych, inne nad rzekami i morzami; ~~naro~~ czyniły bowiem ten naród zajmować się rolnictwem i handlem. Najznakomitsze miasta Pelazgów były: Spina przy ujściu r. Po, i Rawenna, obadwa bogate z powodu handlu; Cortona niedaleko jeziora Trazymenu, panowała nad okolicami zachodniego stoku Apeninów między Tybrem i ~~m~~ morzem Tyrreńskiem położonemi; Agylla później zw. Caere, Tibur i Fidenae, wszystkie trzy w bliskości miejsca gdzie założony został Rzym; Ardea, zajęta później przez Rutulów. Pelazgowie Italijscy prowadzili czynny handel i ~~ścisłe~~ i ścisłe utrzymywali stosunki z Grekami. Kiedy pokolenia Hellenów zburzyły państwo Pelazgów w Grecyi, ci w znacznej liczbie udali się do Italii. Pierwotna oświata Italii znikła za wtargnięciem Iberów, którzy przeszli Alpy ~~około~~ na początku XII w. przed Ch.

(Pelazgowie stanowią pierwotną ludność całej południowej Europy (ob. cz. II str. 25). Chittim syn Jawana jest ojcem pokolenia Pelazgów które zaludniło Italję; w Piśmie S. bowiem Italja, a narody Italii, a nawet Rzymianie nazywają się Chittim. Cetia ~~była jedn~~ należała do najdawniejszych miast Latium; w Kampanii jest rzeka Cetus; miasto Cumae uważa się za najdawniejszą osadę Greków czyli Pelazgów (dowody ob. u Rocharta w dziele Phaleg sive geographia sacra lib. 3. c. 5.)

Dowody przemawiające za pelazgijskiem ~~pocho~~ ~~dze~~ początkiem pierwotnych mieszkańców Italii są: 1° szczątki budownictwa cyklopowego czyli pelazgijskiego, które napotykać się dają w wielu miejscach Italii (ob. cz. II str. 26). 2° Podobieństwo zachodzące między językiem łacińskim, zwłaszcza

starożytnemi jego formami, a najdawniej zaś ~~dyalektem~~ narzeczem języka greckiego, eolskiem (ob. cz. II st. 29). Dyonizy Halikarnaski wyraźnie mówi, że Rzymianie pierwotnie mówili językiem pochodzącym od eolskiego. 3º Nazwiska nadawane przez starożytnych pierwotnym mieszkańcom Italii, które znaczą to samo co Pelasgi, i wcale nie są imionami własnemi, jak Aborigenes (początkowi, ab origine), Autochtones (urodzeni z ziemi).

Niepewność co do historyi Pelazgów w Italii. Trzy wielkie pokolenia: Tyrrenowie na północy, Sykulowie w środku i Oenotrowie na południu.

1º Tyrrhenii czyli Tyrrenii zajmowali część północnej Italii, ~~jak to świadczą~~ czego dowodzą miasta pelazgijskie położone nad Po, jak Spina sławna handlem, zajęta później przez Umbrów. Część Italii środkowej, zwana wtedy Tyrrhenia, otrzymała nazwę Etruryi; ztąd ~~[illegible]~~ poszedł błąd starożytnych, którzy brali za jedno Tyrrenów z Etruskami. Od Tyrrenów także wzięło swą nazwę morze ~~[illegible]~~ nad którem mieszkali, mare ~~[illegible]~~ tyrrhenicum, sive inferum (Ob. wiadomości geogr.).

2º Siculi (Itali, Itali), na południe Tybru, na ziemiach zwanych później Latium, Campania i Picenum. Według podania mytologii Siculus jest synem Itala. Sykulowie są szczepem pierwotnych mieszkańców Italii Pelazgów. Już Homer (Odyssea) kładzie ich między najdawniejszymi mieszkańcami tego kraju. Gdy Etruskowie wkroczyli do Italii środkowej, Sykulowie w znacznej części udali się na południe Italii, a ztąd przeszli do Sycylii, która od nich wzięła swe nazwisko.

3º Oenotrii, zwani także Chaones t. j. indigena, są często ~~[illegible]~~ uważani za jedno z Sykulami, co dowodzi wspólnego pochodzenia ~~[illegible]~~ obu tych ~~[illegible]~~ ludów. Według podania mytologii Oenotrowie pochodzili z Arkadyi, i wyszli ztamtąd pod wodzą Oenotrusa i Peucetiusa synów Lykaona. Powieść ta może służyć ~~za~~ dowód, iż Oenotrowie pochodzą od Pelazgów, ponieważ mieszkańcy Arkadyi należeli także do Pelazgów. (Ob. cz. II st. 29). Trzy ludy składały naród Oenotrów: Messapii w Kalabryi, Peucetii i Daunii czyli Apuli w Apulii. Południe Italii nie utraciło zupełnie Pelazgów, a okoliczność ta posłużyła wielce do założenia ~~[illegible]~~ licznych osad Hellenów tak w tej części Italii jako i w Sycylii. Wychodźtwa Pelazgów miały miejsce w Grecyi w XVI i XV w. przed Ch. Dlatego błędnie starożytni utrzymywali, ~~[illegible]~~ wywodząc ~~naród~~ Pelazgów z Italii. (Ob. o cywilizacyi Pelazgów w ogóle cz. II st. 26).

III. Iberowie

(około XII w. przed Ch.)

Najście Iberów. Iberowie stanowili jednę z 3ch wielkich szczepów, na które dzieliło się plemię celtyckie zamieszkujące pierwotnie środkową Europę. Przeszedłszy oni (na początku XII w. przed Chr.) Alpy, zawojowali Italję północną i osiedli na równinach r. Po, jako też nad brzegami morza Tyrreńskiego i Adryatyckiego. Ztąd wkroczyli do Italii środkowej idąc wzdłuż Adryatyku i powoli stali się panami całego wschodniego stoku Apeninów. Część ~~ludów~~ Pelazgów tutejszych schroniła się na stok zachodni, a część została ujarzmiona przez zdobywców. Nie długo jednak potem Iberowie przeszli Apeniny, ~~stanowiące~~ oddzielające ich od Pelazgów, i wkroczyli do Etruryi, Latium, i Kampanii i pomięszali się z ludnością tych krajów.

Podział i Dzieje pokoleń iberyjskich. Iberowie, którzy naszli Italję podzielili się na 3 wielkie pokolenia: Ligurów, Umbrów i Osków czyli Opików. 1º Ligurowie osiedli na zachodzie północnej Italii od Alp do morza, które od nich otrzymało nazwę zatoki Liguryjskiej; sąsiadowali od południa z Tyrrenami wypartymi do Etruryi. 2º Umbrowie zamięszkali na wschód Ligurów nad rzekami wpadającemi do Po i na wschodnim stoku Apeninów wzdłuż morza Adryatyckiego. Część ta Italii została od nich nazwana Umbryą. Wkrótce przeszli Apeniny i opanowali wschodnie strony Etruryi. Tym sposobem ~~tez~~ graniczyli z Tyrrenami w Etruryi i Sykulami w Lacyum. 3º Oskowie czyli Opikowie największe z pokoleń iberyjskich, zajęli brzegi Adryatyku na południe Umbrów. Sykulowie, którzy tu mięszkali, schronili się ztąd do Latium i Kampanii, a Oenotrowie na południowy brzeg Italii. Oskowie dzielili się na wiele innych pokoleń, jak Sabinów, Marsów, Samnitów, Aurunków, Apuljów i Lukanjczyków. Znaczna ich liczba powstała z pomięszania się Iberów z dawniejszą ludnością Pelazgów.

(Plemię celtyckie, które pierwotnie zaludniało Europę środkową i zachodnią, dzieliło się na 3 szczepy: Iberów, Gallów i Kymrisów (ob. wyżej wiadom. geogr.). Alpy i Apeniny stanowiły najprzód granicę południową ich posiadłości. Wędrówki

tego plemienia ku południowi nie inny ~~zapewne~~ prawdopodobnie miały powód ~~nad ten~~ prócz przeniesienia tego plemienia germańskiego, ~~ze wschodu~~ które idąc ze wschodu na zachód zatrzymało się w Europie środkowej. Iberowie wtedy przeszli przez Alpy i Apeniny weszli do Italii i Hiszpanii, gdzie mieszkali Pelazgowie. Epoka tej wędrówki Iberów nie jest z pewnością wiadoma, lecz data założenia miasta Ameria (r. 1136 przed Ch.) przez Umbrów którzy należeli do plemienia Iberów, zdaje się w przybliżeniu ukazywać na początek XII w. jako na epokę tego zaburzenia Italii. Oświata Pelazgów w Italii północnej upadła po najściu Iberów, którzy ~~tuż~~ opanowali wszystkie ziemie na północ Apeninów. Osiedli oni na wschód tego łańcucha gór i tym sposobem ~~skro~~ przekroczyli do Italii środkowej. Zawojowali następnie ziemie położone wzdłuż Adryatyku i posunęli aż do Apulii. Pelazgowie tej krainy zostali ujarzmieni; zwycięzcy zajęli wielkie miasta Pelazgów, które zatrzymały swe nazwiska. Pomięszanie się Iberów z Pelazgami, ~~od który~~ oddzielonymi od nich tylko przez Apeniny; stąd początek ludności mięszanej w Latium i Kampanii. Osady iberyjskie w Sycylii i Sardynii: Sicani w Sycylii prawdopodobnie byli pochodzenia iberyjskiego.

1° Ligurowie, zwani przez Greków Lygii albo Ligustini (regio Ligusticus, sinus Ligustica), należeli do plemienia Iberów. Dowody: miasto Ligustina położone w Hiszpanii iberyjskiej; pokolenia liguryjskie w Hiszpanii; mieszkańcy okolic między Rodanem i Pyrenejami, którzy się składali z Ligurów i Iberów w jeden lud złączonych. (Ob. Kortum. Hist. rzym. str. 15.) Niepewność ~~względ~~ co do ~~rozciągłoś~~ rozległości ziem zajmowanych przez Ligurów: prawdopodobnie podbili oni przestrzeń od Rodanu na zachodzie do Apeninów na południo-wschodzie; na północy dotarli aż do Alp. W skutek najścia Etrusków i Gallów na Italię Ligurowie ~~scieśnieni~~ zamknięci zostali w Liguryi właściwej (Ob. wyż. str. 11.). Ligurowie byli narodem wojowniczym i nieoświeconym gdy przybyli do Italii, lecz przez zetknięcie się z Pelazgami i zajęcie brzegów morza Śródziemnego obyczaje ich złagodniały. Wkrótce czynny handel zawiązał się między nimi a ludami z nad brzegów morza Śródziemnego: Fenicyanie i Grecy przybywali do portów Genui i Nicei po płody Liguryi. Kiedy Rzymianie zawojowali Italię północną, po pierwszej wojnie punickiej, napadli na Ligurów (r. 238 przed Ch.), lecz dopiero w 80 lat później pokonać ich zdołali (158 r. przed Ch.).

2° Umbrowie, zwani przez Greków Ombrici, często są przez starożytnych uważani za pierwotnych mieszkańców Italii, i nazywani Aborigenes. Błąd ten tem się tłomaczy, że w czasach, kiedy ~~ustali~~ zawiązały się stosunki między Grecyą a Italją, ~~pokolenia~~ Pelazgów już tu nie było, a Umbrowie z Oskami stali się panami kraju. ~~Um~~ Oskowie byli również pochodzenia iberyjskiego, należeli więc do plemienia celtyckiego wielu autorów starożytnych, jak Solin, Izydor (Origines) ~~twierdzą~~ mówią, że Umbrowie byli Celtami; co więcej, Umbrowie są uważani zawsze jako należący do jednego plemienia z Oskami. Umbrowie zaszli najprzód całą wschodnią część równiny r. Po[1] w Italii północnej i wschodni stok Apeninów w Italii środkowej. Wtargnęli nawet w dolinę Tybru i nadali nazwę rzece Umbro w Etruryi. Etruskowie wypędzili ich z Italii północnej i Etruryi; Tyber przeto stał się granicą między dwoma narodami, które toczyły z sobą długie i krwawe boje. Gallowie skruszyli potęgę Umbrów (IV w. przed Ch.) i odebrali im część Umbryi (ob. wyżej str. 14). Umbrowie opanowali znaczną liczbę miast Pelazgów i założyli wiele nowych, zetknięcie się ich z Pelazgami, a później z Etruskami, których obyczaje i oświatę sobie przyswoili, miało błogi wpływ na ~~[illegible]~~ dobry byt tego narodu. Umbrowie dzielili się na wiele pokoleń mniej znacznych.

(1) Gallowie jeszcze w czasie swego najścia na Italję (VI w. przed Ch.) znaleźli Umbrów przy ujściu r. Po.

3° Oskowie zwani także Opikami, ~~a~~ Grecy nazywali ich często Auzonami, od nazwiska pewnego pokolenia Osków, i brali za jedno z Pelazgami. Iberyjskiego ~~początku~~ pochodzenia Osków dowodzi ich tożsamość z Eskami czyli Eskaldunakami, którem to nazwiskiem oznaczano pokolenie iberyjskie Basków w Hiszpanii, od ich stołecznego miasta Osca (Huesca). ~~Oskowie zawojowali~~ Oskowie zawojowali znaczną część Italii środkowej wzdłuż brzegów Adryatyku; podzielili się na 2 główne pokolenia, z których każde liczyło po kilka mniejszych: 1° Osci-Sabelli; do nich należeli Sabinowie, Marsowie i ludy Samnium (ob. wyż. str. 14); i 2° Osci-Aurunci, zwani przez Greków Auzonami, zamieszkali na południu Italii; do nich należeli Apulii, Lucanii i Bruttii. ~~W następnym~~ W późniejszym czasie Etruskowie zabrali Oskom część Kampanii i założyli w niej swoje osady. — Oskowie w kraju przez siebie podbitym zmięszali się z Pelazgami, i wysłali liczne osady do krajów sąsiednich, niszcząc

się ze ślubu, uczynionego przez cały naród podczas wielkich klęsk publicznych. Ślub ten nazywał się ver sacrum, z powodu że wszystko co się następnej wiosny urodziło, ludzie, zwierzęta i owoce ziemi, było poświęcone bóstwu: dzieci dorosłszy musiały wydalić się z ojczyzny i zamieszkać na ziemi obcej. Łatynowie także powstali ze zlania się pokoleń Pelazgów z osadami Osków (ob. niżej §. VI). Ludy Samnickie, ~~znakomite~~ odznaczające się odwagą i obyczajami wojowniczemi, długą później toczyły z Rzymianami wojnę, w której Samnitowie po większej części wytępieni zostali.)

IV Etruskowie.

(około połowy XI w.)

Najście Etrusków. — W półtora wieku po napadzie Iberów Italja znowu została najechana przez naród obcy, z północy przybyły, zwany Rasena (Rasnes): w Italii znany jest pod nazwą Etrusków. Prawdopodobnie należał on do plemienia germańskiego, i mieszkał w okolicach między Alpami z południa, a Dunajem od północy, które to okolice od jego nazwiska zwały się Rhetia. Przeszedłszy Alpy, Etruskowie zawojowali Italję północną, którą wydarli Ligurom i Umbrom, i odparli pierwszych za Po i Trebję, drugich za Apeniny. Wkroczyli następnie do Italii środkowej, idąc wzdłuż morza tyrreńskiego, i podbili Tyrrhenów z plemienia Pelazgów; kraj odebrany przez nich Umbrom odtąd przybrał nazwisko Etrurji. — Etruskowie nietylko nie zniszczyli oświaty Pelazgów, ale owszem przyswoili ją sobie, narzucili zwyciężonym swój język, religję, ustawy polityczne; zjednoczenie też obu narodów niedługo nastąpiło. Później Etruskowie weszli do Kampanii i założyli tam wiele znakomitych osad.

Oświata Etrusków. — Etruskowie naszedłszy Italję przyswoili sobie oświatę plemion Pelazgów, które zamieszkiwały ten kraj, podbijając je pod swe panowanie. Ich język i pismo składało się z dwóch pierwiastków: etruskiego i pelazgijskiego. Miasta zbudowane przez Pelazgów Etruskowie zajęli, powiększyli je i nowe pozakładali. Zdobywcy przysądzili sobie własność gruntów i kazali je obrabiać zwyciężonym: stąd poszła klasa klientów. Z kopalni apenińskich wydobywano żelazo, miedź i srebro; metale te służyły do wyrabiania sprzętów wszelkiego rodzaju. Zbytek panujący w ubio-

rach dowodzi biegłości tego narodu w sztuce tkackiéj i farbierskiéj. Lasy jodłowe, które pokrywają szczyty Apeninów, dostarczały Etruskom potrzebnego materyału do budowy okrętów. Wprowadzenie monety pieniężnej, ~~od daw~~ które sięga bardzo odległych czasów, ułatwiało im handel z miastami greckiemi południowej Italii i z Kartaginą, czyli Kanni. Wysoki stopień oświaty Etrusków pokazuje się nadto ze sztuk pięknych; znali muzykę, budownictwo i rzeźbiarstwo, ~~nie~~ etruskie naczynia odznaczają piękną formą. ~~Sch~~ Religja ich była mięszaniną ich własnej religii z religją Pelazgów; pierwsza przedstawia uderzające podobieństwo z mytologją skandynawską.

~~Ustawy~~ Stosunki społeczne i polityczne. — U Etrusków były 3 klassy ludzi: 1° szlachta dziedziczna, sprawująca obowiązki kapłańskie, ~~używała~~ posiadała znaczne prerogatywy; członkowie tej szlachty nazywali się lucumones. 2° klienci, którzy, chociaż posiadali wolność osobistą, jednak zależeli od szlachty. 3° niewolnicy, pozbawieni wszelkich praw politycznych i ~~cywilnych~~ obywatelskich. Dziedziczne jedynowładztwo ~~jest było~~ u Etrusków sięga najdawniejszych czasów; powaga króla, który nosił tytuł Lars, była ograniczona wpływem szlachty. Później godność królewska z dziedzicznej stała się obieralną; ~~pow~~ ~~po~~ potęga ~~więc~~ przeto szlachty wzrastała, iż w wielu miastach ~~powa~~ władza królewska ustąpiła miejsca ustawie arystokratycznej: ~~władza~~ rada wtedy wybrana z pośród szlachty wykonywała władzę najwyższą. Wskutek częstych sporów między szlachtą a klientami powstał stan obywateli wolnych, który stawał w opposycyi z klassą uprzywilejowaną.

~~Sprzymierzenia~~ Związki Etrusków i ich urządzenia. Każde większe miasto etruskie tworzyło stan niezależny, panował nad pewną okolicą, a niekiedy nad kilkoma miastami ~~niższ~~ drugiego rzędu. Miasta większe złączone były między sobą węzłem sprzymierzenia. Doszły nas dwa ~~sprzymierzenia~~ związki etruskie: jedno obejmowało miasta Italii północnej; drugie Etruryi. Każdy ~~sprzymierzenie~~ związek składało się z 12 miast, które wysyłały deputowanych na zgro-

madzenie związkowe, odbywane corocznie na wiosnę, w świątyni, środkowym punkcie związku. Zgromadzenie urządzało interessa związkowe, a zwłaszcza stosunki z obcemi narodami; wybierało z pomiędzy królów miast związkowych jednego naczelnika z tytułem Lars, który w czasie wojny dowodził wspólnemi siłami zjednoczonych. Dwunastu liktorów, po jednym z każdego miasta, szło przed nim, niosąc wiązki. Po zniesieniu władzy królewskiej zgromadzenie związkowe wybierało corocznie naczelnika; w czasie zaś wojny powierzano dowództwo naczelnikowi wojennemu, któremu wtedy towarzyszyło 12 liktorów. Miasta drugiego rzędu nie wysyłały deputowanych ~~były~~ na zgromadzenie związkowe, tylko były przedstawiane przez posłów miast większych.

Historya obu związków etruskich. (1000-283). –

Historya związku północnego, który się rozciągał na całej ~~[illegible]~~ równinie r. Po, a którego miasta znaczniejsze były Melpum i Felsina prawie wcale jest nie znana. Miasta etruskie stawiły mężny opór napadowi Gallów, gdy ci weszli do północnej Italii (w V w. przed Chr.), lecz po ~~dwóch~~ dwuwiekowej walce uledz musiały i stały się zdobyczą pokoleń Gallów. Związek etruski w Etruryi doszedł do wysokiego stopnia potęgi na początku VIII w. przed Ch. Wtedy to bowiem powstały osady etruskie w Kampanii, niedługo potem Etruskowie wzięli udział w założeniu Rzymu. W dwa wieki później miasto Tarquinii stanęło na czele ligi; a dynastya etruska Tarkwiniuszów pochodząca z tego miasta, wstąpiła na tron rzymski. Lecz odkąd węzeł łączący miasta etruskie zwolniał, ~~odtą~~ zaczęły się wojny Clusium i Wejów przeciw Rzymowi. Upadek związku etruskiego szybkim odtąd postępował krokiem: Samnitowie zagarnęli osady etruskie w Kampanii, a jednocześnie z wzięciem miasta Melpum w Italii północnej przez Gallów, Wejowie popadli w moc Rzymian. Gallowie w okropny sposób zniszczyli Etruryą, a po ich odstąpieniu na nowo się rozpoczęły wojny Rzymian z Etruskami, które się skończyły zawojowaniem Etruryi i wcieleniem jej do Rzplitej Rzymskiej.

(Naród Rasena (Rasnes), nazwany w Italii Etrusci albo Tusci, autorowie starożytni często brali za jedno z Tyrrhenami, przez tamtych podbitymi; uważano więc go za pokolenie Pelazgów. Błąd ten przez nowsze badania został usunięty. Rasenowie przed przybyciem do Italii mieszkali w Rhecyi. Podobieństwo ich do plemion germańskich zachodzi: 1° w mytologii; u obu bowiem narodów północ uważa się za mieszkanie bogów; bóstwa wyższego rzędu zowią się u Etrusków Aesar, a u Germanów Asen; Tin czyli Tina najwyższy bóg etruski przypomina germańskiego ojca bogów Odina: młot jest w obu religijach ważnym symbolem; zwyczaj kapłański wspólny obu narodom odprawiania ofiar z głową nakrytą (velato capite); 2° w stosunkach wewnętrznych: klientela rzymska pochodząca od etrusków zbliża się bardzo do poddaństwa germańskiego; obie te klassy tworzą w obu narodach stan pośredni między niewolą a wolnością; szlachta kapłańska, zawdzięczająca swe prerogatywy czynnościom religijnym, u obudwóch narodów stanowiła najważniejszą klassę ludzi. Godną jest także uwagi i ta okoliczność, że Duńczykowie nazywają ludy niemieckie Tysker, i że Tusci zdaje się mieć pierwiastek wspólny z wyrazem Deutsch st. j. Thiudisk, który znaczy lud (ob. cz. IV). Czasu napadu Etrusków na Italię można tylko w przybliżeniu oznaczyć; według ich roczników Tarchun ich wódz natenczas, założył 12 miast Etruryi na 290 lat przed założeniem Rzymu, a więc 1044 przed Ch. Zmiany zaszły potem między ludami Italii środkowej: Tyrrhenowie zostali po części ujarzmieni, po części schronili się do Latium; wędrówka Sykulów na południe Italii i do Sycylii.

Niepewność co do stopnia oświaty Rasenów-Etrusków przed ich przybyciem do Italii. To, co o nich wiemy pod tym względem, odnosi się po większej części do Tyrrhenów-Pelazgów. Język etruski jest mało znany, z powodu iż tylko szczupłą ilość napisów można było odszukać, oprócz których nic więcej nie posiadamy z piśmiennictwa Etrusków. Ich pismo podobne jest do greckiego i do pisma ludów Azyi Mniejszej, a więc

paw po większej części do Pelazgów. – Rolnictwo u Etrusków było w stanie kwitnącym: wywozili zboże, len, wino i oliwę. Z kopalń Apenińskich wydobywali srebro; co Rzymianie zaniechali po zdobyciu Hiszpanii. Wyrabiali też broń, sprzęty i monety; ~~znali~~ sztukę tkania płótna i wełny; farbowanie zaś zapewne później wprowadzone zostało przez Fenicyan. Czynny handel Etrusków na morzu śródziemnem. Sztuki piękne, szczególniej plastyczne: wyroby gliniane, metalowe i marmurowe; naczynia i ~~s~~ posągi malowane, z gliny z bronzu; rzeźby drewniane. Religia i mytologia. Trudność w odróżnieniu pierwiastku etruskiego od pierwiastku Pelazgów. Etruskowie mieli dwa rzędy bóstw: bóstwa wyższego rzędu, czyli zakryte (Dii velati sive involuti), na czele których był Tina albo Tinia; i niższego rzędu w liczbie dwunastu. Nareszcie czcili bohaterów, z których najsławniejszym był ~~Tarchu~~ Tarchun, uważany za założyciela 12 miast w Etrurii, a od którego miasto Tarquinii wzięło swe nazwisko. Stosunki społeczne Etrusków. Trzy klassy ludzi: 1° szlachta, dziedziczka przywilejów wypływających z kapłańskich urzędów. Osobnej jednak kasty kapłańskiej u Etrusków nie było. Rodziny szlacheckie nosiły tytuł lucumones, Rzymianie zaś nazywali je principes. Ludzie szczególniej do nabożeństwa przeznaczeni nosili nazwę haruspices, a głównym ich obowiązkiem było radzić się bogów; nauka ich była sukcessyjną (scientia arcana). – 2° Klienci zwani przez Greków penestes t.j. biedni tworzyli właściwie cały naród ~~sam~~; uprawiali ziemię płacąc roczny czynsz ~~właścicielom~~ lucumon'om jako posiadaczom; w miastach zajmowali się oni rzemiosłami. Początek tej klassy ludzi jest niepewny; prawdopodobnie powstała ona po zawojowaniu kraju przez Etrusków, którzy dawnych mieszkańców tutejszych ~~po~~ przymusili do tej zależności. 3° Niewolnicy, do których należeli jeńcy wojenni, uważani byli za rzecz nie za osoby.

Stosunki polityczne. Jedynowładztwo dziedziczne ograniczone było wpływem szlachty kapłańskiej. Król miał tytuł Larth albo Lars t.j. Pan.(1) Tron dziedziczny zmieniony został ~~na~~ na wybieralny przez szlachtę, której potęga przez to znacznie wzrosła.

(1) Larth przypomina angielskie Lord.

Tak było w większej części miast etruskich od czasu ich zetknięcia się z Rzymianami. W niektórych godność królewska nawet elekcyjna została zniesioną, a władza najwyższa oddana radzie (consilium, senatus), wybieranej corocznie przez szlachtę i z grona samej szlachty. Zamieszki domowe, i walki klientów ze szlachtą; i początek klassy obywateli wolnych rodzaj plebis, w miastach etruskich.

Urządzenie związków etruskich. Każdy związek składał się z 12 miast; było ich dwa, jeden w Italii północnej, a drugi w Etruryi.(1) Charakter religijny tych związków: świątynia służyła za punkt zebrania się deputowanych od miast związkowych. Dla związku etruskiego punktem tym była świątynia Voltumna (fanum Voltumnae) niedaleko jeziora Vadimon. Zgromadzenie związkowe z początku składało się prawdopodobnie z królów 12u miast; później każde z nich było reprezentowane przez swego posła wybranego. Zgromadzenie zbierało się raz na rok pod przewodnictwem Króla czyli Larsa najwyższego, a później ~~p~~ wybranego naczelnika, przyodzianego kapłańską powagą, który odnowienie związku inaugurował uroczystą ofiarą. Władza zgromadzenia związkowego: 1° prawo wojny i pokoju z obcemi narodami; żadne miasto nie mogło rozpoczynać wojny bez upoważnienia zgromadzenia, w przeciwnym bowiem razie wszelkiej pomocy związku było pozbawione. 2° Rozsądzanie sporów między miastami ~~tp~~ związkowemi. Równość polityczna wszystkich członków związku, niezależność każdego miasta co do spraw wewnętrznych. Lars, a potem dowódzca siły zbrojnej, miał zawsze przy sobie 12 liktorów ~~ktorów~~ (lictores), którzy nosili wiązki rózg z toporem, na znak iż mu służy prawo wymierzania kar cielesnych a nawet kary śmierci podczas wojny.

Niepewność co do historyi Etrusków: naród ten o tyle tylko jest nam znany, o ile miał styczność z Rzymianami.– 1° Związek etruski na północy Italii składał się z 12 miast, których nawet imiona ledwo nam są znane (ob. wyż. str. 11). Miasta te, położone na żyznej równinie Po, były w kwitnącym bardzo stanie; sztucznie przekopane kanały powiększały żyzność ziemi i ułatwiały komunikacyę wewnętrzną, podczas gdy na zewnątrz miasta te ~~utr~~ prowadziły czynny handel z Fenicyanami, Grekami i Kartagińczykami. Dzieje tego związku są niepewne. Początek napadów Gallów (około r. 600 przed Chr.).

(1) Müller (Etruskowie t. I str. 168) przypuszcza trzeci związek, który miał obejmować miasta Kampanii także w liczbie 12; lecz istnienie tego związku jest wątpliwe.

Etruskowie mężnie się bronią i odpierają nieprzyjaciół. Nowe napady Gallów (około r. 400 przed Chr.). Zawojowanie Italii północnej kończy panowanie Etrusków w tym kraju. — 2° Związek etruski w Etruryi. — Początek tego związku sięga połowy XI w. (około r. 1044 przed Ch.), początek ery chronologicznej etruskiej (ob. wyżej str. 16 nazwiska miast związkowych). ~~W dziejach~~ W historyi tego związku zachodzą wielkie przerwy; dzieli się ona na 3 okresy: pierwszy okres niepewny (1044 - 800 przed Chr.); żaden ważniejszy wypadek z tej epoki nas nie doszedł. — Drugi okres, związek w kwitnącym stanie (800-500 r. przed Chr.). Zabory Etrusków w Kampanii, gdzie założyli wiele miast (ob. wyżej str. 13). Uczestniczą w założeniu Rzymu (r. 754 przed Chr.). Potęga miasta Tarquinii. Etruska dynastya Tarkwinijuszów w Rzymie (r. 617 przed Chr.). Podboje Gallów na północy ~~G~~ Italii i początek upadku Etrusków. Wojna Porsenny króla Clusium z Rzymianami i Latynami (r. 508 przed Ch.). — Trzeci okres, upadek związku (500-283 przed Ch.). Wojny Etrusków z Rzymianami; wzięcie Wejów przez Rzymian (r. 395). Zabory Gallów w ~~E~~ Umbryi i na północy Etruryi. Wtargnięcie do Etruryi, i oblężenie Clusium (r. 390). Wzięcie i zniszczenie Rzymu przez Gallów. Napady Gallów na Etruryę ciągną się przez pół wieku. Upadek Etruryi: Wojny Rzymian z Etruskami (ob. hist. rzymską).

V. - Gallowie.

(600-400 przed Ch.)

Wędrówki Gallów. — Gallowie (Galls albo Gaulois), ~~będący~~ stanowiący jedną z trzech gałęzi plemienia celtyckiego, mieszkali w Galii środkowej, Szwajcaryi i okolicach między Alpami a Dunajem. Dzielili się na mnóstwo pokoleń niezależnych. Wypadki, których szczegóły bliżej nie są nam znane, prawdopodobnie wojny zaszłe w Galii, ~~++~~ były powodem ~~ze~~ kilku wędrówek tych pokoleń. Szczególniej widzimy trzy wielkie wędrówki ku południowi i południo-wschodowi. Pierwsza miała miejsce ~~przy~~ pod koniec VII w. przed Ch.; kilka pokoleń ~~Gallów~~ wtargnęło wtedy ~~do Italii~~ na północ Włoch, a stąd do Illyrii i Pannonii. Druga przypadła w dwa wieki później; doszła aż do Etruryi i Umbryi ~~i we~~ a następnie wzburzyła Italię środkową. Trzecia ~~odbyła~~ która się odbyła w III w. dosięgła Macedonii, Grecyi, Tracyi i Azyi Mniejszej: —

Gallowie w Italii (600 - 400 przed Chr.) — Kilka pokoleń Gallów, z których największe było <u>Insubrów</u>, przeszło Alpy, a wkroczywszy do Italii północnej, przymusili Etrusków pomimo mężnego ich oporu, do usunięcia się za r. Ticino. Gallowie, osiadłszy w zdobytych ziemiach, nie przestali prowadzić dalej wojny z Etruskami; ci oparli im się w swych fortecach trudnych do zdobycia dla narodu barbarzyńskiego. We dwa wieki później nowe pokolenia Gallów, między któremi ~~najznakomi~~ najznaczniejsze były Senonów i Bojów, wkroczyły do Italii i zniszczyły panowanie Etrusków na północy r. Po; ~~ostatecznie~~ następnie Gallowie przeszli Po, podbili cały kraj na południe tej rzeki i oparli się aż o Apeniny. Wkrótce jednak przeszli i Apeniny, i napadli na Umbryą, i Etruryą, i zanieśli zniszczenie do <u>Latium</u>. Rzym upadł pod ich zwycięzkim orężem i został ~~zburzony~~ spustoszony. Przez pół wieku potem jeszcze Gallowie pustoszyli Italję środkową, aż wreszcie osiedli w części ~~we~~ <u>Umbryi</u> i <u>Italii północnej</u>, gdzie znowu nie długo potem napadli ich Rzymianie. Podbici wreszcie zostali przez Rzymian po drugiej wojnie punickiej, a ich ziemie zostały prowincyą ~~to~~ rzymską pod nazwą <u>Galia cisalpina</u>.

<u>Plemię celtyckie</u>, zaludniające cały zachód Europy, dzieliło się na 3 główne gałęzie: <u>Iberowie</u> na południu, <u>Gallowie</u> w środku i Kymri na północy. (ob. wyżej str. 29). <u>Gallowie</u>, podzieleni na wiele mniejszych pokoleń, zajmowali ziemie między Garonną i Sekwaną, ~~w Galii~~ Szwajcaryę i kraje na południe Germanii między Alpami i Dunajem. <u>Historya Gallów</u> prawie wcale jest nieznana; pewną jest jednak rzeczą, że pochód plemienia germańskiego z północy ~~ku~~ na południe i ze wschodu na zachód był główną przyczyną wędrówek Gallów. Wędrówki te zaczęły się w <u>VII</u> w. ~~przed Chr.~~ i trwały aż do <u>III</u> w. (~~od~~ 616-270 przed Chr.). Pociągnęły one za sobą ważne następstwa dla Italii, ~~Gre~~ Macedonii, Grecyi, Tracyi i Azyi Mniejszej. (ob. cz. <u>II</u> str. 174-175).

Epoka <u>pierwszego napadu</u> Gallów na Italję ~~jest nie-pe~~ nie da się dokładnie oznaczyć: niektórzy autorowie biorą go za jedno z <u>drugim</u>, który miał miejsce na początku IV w. Lecz to ~~jest pewnem być~~ wątpli-

wości nie ulega, że już na 2 wieki przedtem niektóre pokolenia Gallów przeszedłszy Alpy, osiadły w Italii północnej i wyparły Etrusków za Ticino. Wojny Gallów z Etruskami. (Drugie najście Gallów (400); Senonowie i Bojowie przechodzą Alpy. Podbicie całej północnej Italii z wyjątkiem Ligurii i Wenecyi, i koniec panowania Etrusków (ob. wyżej str. 45). Napad Gallów na Italję środkową, Etruryę, Umbryę i Latium. Wzięcie i spustoszenie Rzymu (390 r. przed Ch.). Skruszenie potęgi Etrusków przez napady Gallów pół wieku trwające. Gallowie zamieszkują Italję północną; wojny z Rzymianami (Ob. niżej w Historyi Rzymskiej). –

VI Latynowie

Latium przed założeniem Rzymu.

Mieszkańcy Latium. Ziemie położone na południe Tybru, między Apeninami od wschodu i morzem Tyrrheńskiem od zachodu pierwotnie były zamieszkane przez Sykulów, pokolenie Pelazgów. Sykulowie nazwani później zostali Aborigenes albo Prisci t. j. starożytni. Kiedy Umbrowie i Etruskowie wkroczyli do Italii środkowej, Sykulowie usunęli się na równiny położone za Tybrem i Anio. Sabinowie i Marsowie z plemienia Osków osiedli w górach na wschód tych równin, nazwawszy je Latium t. j. kraj otwarty. Kiedy Etruskowie napadli Etruryę, część Tyrrhenów schroniła się do Latium, gdzie zmięszała się z Sykulami; w tym samym czasie Oskowie założyli tu osady, a pomięszawszy się z Pelazgami (od których pochodzili Sykulowie) utworzyli naród pod nazwą Prisci-Latini. Miasta Pelazgów i Osków stanowiły wtedy razem związek latyński, zawarty w celu obrony przeciw Etruskom, którzy zostali sąsiadami Latii.

Stosunki polityczne Latynów. – Do związku latyńskiego należały wszystkie miasta właściwego Latium; węzłem jego była religja: raz do roku deputowani miast związkowych zgromadzali się do świątyni Jowisza, u stóp pagórka, na którym wznosiła się Alba longa. Uroczystości, które z tego powodu obchodzono ofiarami i igrzyskami, zwały się feriae latinae. Zgromadzeniu związkowemu przewodniczył król jednego z miast związkowych, wybierany był corocznie i nosił tytuł króla latyńskiego.

Wkrótce zaś później w wielu ~~po~~ miastach godność królewska została zniesiona, wybrany naczelnik związku nazywał się Dictator. W czasie wojny wybierano dwóch pretorów dla dowodzenia wojskiem związku. Zgromadzenie związkowe czuwało nad utrzymaniem pokoju między miastami związku, i nad obroną ich przeciw zewnętrznym nieprzyjaciołom; do niego przeto należało ~~przystało więc~~ prawo wypowiadania wojny i zawierania pokoju.

Każde miasto latyńskie ~~używało~~ było zupełnie wolne ~~...~~ i niepodległem. Latynowie mieli prawo wolnego handlu we wszystkich miastach związku. Rząd tych miast pierwotnie był jedynowładnym ~~monarchicznym~~ lecz szlachta miała wielki wpływ ~~po~~ przytem. Później w większej części miast ~~mon~~ jedynowładztwo zastąpione zostało rządem arystokratycznym. Dyktator corocznie ~~wy~~ przez szlachtę wybierany rządził wspólnie z senatem, którego członkowie byli także wszyscy ze szlachty wybierani. Lud zwany plebs, żadnego nie miał udziału w rządzie.

(Latium (ob. wyżej str. 13) najprzód było zamieszkane przez Sykulów z plemienia Pelasgów. Nazwa Latium pochodzi od równiny, kraju otwartego (campus latus), była nadana tej ziemi przez plemiona Osków, które osiadły na wschód płaszczyzny Tybru dolnego, w górach Apenińskich. Następnie Tyrrhenowie wypędzeni ~~po~~ z Etrurii przez Etrusków osiedli w Latium ~~wtedy~~ w tym samym czasie, w którym Oskowie założyli tu swoje osady. Dawniejsi mieszkańcy, których nazwano Aborigenes albo Prisci (Casci) pomieszali się z nowymi przybyszami i otrzymali nazwę Prisci sive Casci-Latini. ~~Powstan~~ Utworzenie się związku miast Latium pod nazwą foedus latinum. Podanie względem przybycia osady trojańskiej pod wodzą Eneasza syna Priama, po zburzeniu Troi przez Greków (1284 r.). Istnienie tej osady podano w wątpliwość lecz chociażby przybyła jaka osada Trojańska do Latium, to nie mogła mieć takiego znaczenia, jakie nadali jej Rzymianie. Trojańczycy bowiem nie założyli miasta Alba longa, lecz Sabinowie pochodzący z Alby, stolicy Marsów nad jeziorem Fucino, a potomkowie Eneasza nie panowali przez kilka wieków nad całem Latium.

X Knapiński Władysław

Związek latyński nazywał się foedus albo commune latinum. Liczba miast związkowych jest niepewna; niektórzy autorowie liczą do 30; zdaje się, że liczba ta nie zawsze była jednakową. Związek miał charakter religijny zarazem i polityczny. Podczas feriæ latinæ F odprawiały się ~~wszystkie~~ przez kilka dni wspólne sacra, u stóp góry Alba, pod miastem Alba longa, ~~przez kilka dni w rozmaitych porach roku~~. Ta okoliczność nadała temu ostatniemu miastu pewną przewagę nad innemi, chociaż równość wszystkich miast stanowiła podstawę związku. Zgromadzenie związkowe, zwane concilium, odbywało się corocznie raz na rok w świątyni Łowiska niedaleko źródeł Ferentyńskich (aqua Ferentina), w dolinie u stóp góry Alby. Władza tego Zgromadzenia: utrzymywanie ~~tg~~ pokoju między związkowymi i godzenie ich wzajemnych sporów, sądzenie w ostatniej instancyi zbrodni zdrady państwa popełnionej przeciw związkowi i załatwianie interessów z innemi narodami. Naczelnikiem wybieranym przez związek był najprzód rex latinus, później Dictator latinus; w czasie wojny na dowódców siły zbrojnej związku wybierano dwóch pretorów. ~~Niepo~~ Niezależność każdego miasta względem ~~sw~~ spraw wewnętrznych. Jus commercii i jus connubii dla wszystkich mieszkańców miast latyńskich. Rząd każdego miasta: dziedziczne jedynowładztwo ~~[illegible]~~ ograniczone wpływem szlachty. ~~[illegible]~~ Powstanie arystokracyi i zniesienie władzy królewskiej: Dictator, którego urząd ~~[illegible]~~ trwał rok tylko, ~~był~~ wybierany przez szlachtę, miał władzę najwyższą wspólnie z senatem, zgromadzeniem arystokratycznem. Plebs żadnych praw politycznych nie posiadała. Początek i stan plebis w miastach latyńskich są niepewne. Walka ludu ze szlachtą w wielu miastach.)

F(święta związku latyńskiego) które obchodzono w różnych czasach,

Taki był stan Latium podczas założenia Rzymu, który wnet zaczął ważną grać rolę wśród ludów tej ziemi.

Rozdział III

Rozdział trzeci.

Rzymianie.

(Dzieła pomocnicze: Oprócz wymienionych w poprzedzającym rozdziale, Ferguson, Histoire de la republique romaine, z angielskiego. — Levesque, Histoire critique de la republ. rom. Paris 1807. 4. T. — Beaufort, Sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine La Haye 1780 2 vol. in 8. — Wachsmuth, ~~Historya~~ Pierwotna historya Państwa rzymskiego Halla 1819 1. in 8º (po niemiec.) — Fiedler, Historya państwa i ludu rzymskiego edy. 2ª Lipsk 1832. 1 vol. in 8º (po niem.) Becker, Podręczny zbiór starożytności rzymskich. Lipsk 1843 - 2 vol. in 8º (po niem.)

I. Wiadomości wstępne.

~~Historya Rzymian dzieli się na 3 wielkie epoki z których każda zawiera po kilka okresów.~~

(Początek Rzymu i ludu rzymskiego jest niepewny nie znamy ani okoliczności, ani czasu założenia Rzymu; te same wątpliwości ~~[illegible]~~ otaczają założyciela tego miasta. Uważywszy jednak położenie geograficzne Rzymu w bliskości granic trzech różnych narodów, Latynów, Sabinów i Etrusków, przypatrzywszy się pierwotnym instytucyom ludu rzymskiego i faktom mającym związek z pierwszą epoką jego historyi, przypuścić należy, że lud ten powstał z połączenia owych trzech narodów. W rzeczywistości widzimy 3 pierwiastki w ~~jego~~ instytucyach religijnych, społecznych i politycznych Rzymian: pierwiastek pelazgijski albo latyński, pierwiastek sabiński czyli Oski, i pierwiastek etruski. Co do epoki, w której połączenie ~~[illegible]~~ trzech tych narodów ~~[illegible]~~ się odbyło, tę niepodobno jest oznaczyć z dokładnością. Prawdopodobnie jednak początek ludu rzymskiego nie sięga poza VIII wiek przed Chr. Powszechnie przyjętą datą założenia Rzymu jest ~~[illegible]~~ rok 754 przed narodzeniem Chrystusa)

Historya Rzymian dzieli się na 3 wielkie epoki, z których każda zawiera po kilka okresów.

Epoka pierwsza.

Królestwo (754 - 510 przed Ch.)

Okres I. Pierwsi 4 królowie aż do wstąpienia na tron dynastyi etruskiej (754 - 617).

Okres II. Dynastya etruska aż do zniesienia godności królewskiej (617 - 510).

Epoka druga.

Rzeczpospolita (510–30 przed Ch.)

Okres I, od początku Rzplitej aż do wzięcia Rzymu przez Gallów (510–390).
Okres II, do ~~początku~~ wojen punickich (390–264).
Okres III, do wewnętrznych zaburzeń pod Grakchami (264–134).
Okres IV, do upadku Rzplitej (134–30).

Epoka trzecia

Cesarstwo (30 r. przed Chr. – 476 po Chr.)

Okres I, od ustanowienia Cesarstwa do początku despotyzmu wojskowego. (30 r. przed Chr. – 193 po Chr.)
Okres II, despotyzm wojskowy do wstąpienia na tron Dyoklecyana (193–284).
Okres III od Dyoklecyana do podziału Cesarstwa przy śmierci Teodozyusza Wielkiego (284–395).
Okres IV, ostatnie czasy cesarstwa zachodniego aż do jego upadku (395–476).
(Historya Kartagińczyków ~~będzie~~ podany przed sławnemi wojnami, które między nimi a Rzymianami wybuchły a które wielce przyczyniły się do rozwinięcia potęgi Rzymu.)

II Początek ludu Rzymskiego.

(około r. 754 przed Ch.)

Założenie Rzymu (754 przed Ch.). ~~W skutek~~ Podczas zaburzeń, jakie powstały w wielu miastach latyńskich, a skutkiem których ustała godność królewska, dynastya królewska z Alba longa wraz ze swymi stronnikami udała się nad brzegi Tybru i osiadła na górze Palatynu. Nowo założone miasto nazwane zostało Roma t. j. moc, a same okoliczności towarzyszące jego założeniu, wykluczyły je ze związku latyńskiego. Nieco później osada sabińska wysłana przez mieszkańców miasta Cures stolicy Sabinów, zajęła dwa sąsiednie Palatynowi pagórki: Capitolium i Quirinal; ten ostatni wziął nazwę od nowych przybyszów, Curites albo Quirites. Osada sabińska założona została w skutek ślubu ~~wios~~ zwanego wiosna święta, który wydał ~~wy~~ powiewolne wychodźtwo. Obadwa miasta oddzielone od siebie błotnistemi dolinami, zaludnione dwoma różnemi narodowościami, nie miały żadnych między sobą stosunków. Wkrótce też wynikły spory i niezgody między niemi, które się jednak skończyły pokojem i wzajemnem połączeniem obu ~~ludów~~ miast. Romulus król Rzymian, a Tatius Sabinów czyli Kwirytów podzielili się władzą nad połączonemi ludami, nazwanemi odtąd Romani-Quirites. Po-

Po śmierci Tacyusza Romulus sam panował. Podczas wojen przez siebie prowadzonych otrzymał pomoc Coeliusa Vibenny Lucumona etruskiego; wywdzięczając się za tę przysługę, ustąpił jednego pagórka dwu sprzymierzeńcowi, gdzie tenże osiadł ze swymi klientami, i nadał mu nazwę Coelius. Tym sposobem powiększone miasto zatrzymało nazwisko Romy.

(Podania o założeniu Rzymu. Poetyczne podanie przypisujące założenie Rzymu dwom braciom Romulusowi i Remusowi, ma wartość historyczną o tyle tylko, o ile się odnosi do urodzenia i młodości tych dwóch władców. Według niego Romulus i Remus byli synami Marsa boga i Rhey Sylwii, córki Numitora króla Alba longa, pozbawionego tronu przez brata swego Amuliusza; z rozkazu przywłaszczyciela tronu ich dziada wrzuceni zostali do Tybru, następnie ocaleni, żywieni cudownym sposobem przez wilczycę, przywróciwszy Numitora na tron, otrzymali od niego okolicę wzdłuż Tybru, gdzie wybudowali Rzym. Podanie to wiąże się z innem, również pozbawionem podstawy historycznej; ono odnosi się do osady Trojańczyków założonej w Latium przez Eneasza, którego dynastya miała panować w Alba longa. Faktem tylko przez historyę dowiedzionym, a z temi podaniami zgodnym jest, iż w skutek zamieszek w Alba longa, rodzina królewska tego miasta, zwana gens Sylvia pozbawiona tronu opuściła to miasto. Rodzina ta z częścią szlachty albańskiej przychylnej sobie wybudowała miasteczko na Palatynie, pagórku nad Tybrem, i dała mu imię Roma t.j. moc. (+) Opozycya naturalna między tem miastem założonem przez wygnańców z Alba longa, a związkiem latyńskim. We wszystkich miastach latyńskich bowiem urząd królewski zastąpiony został rządem arystokratycznym. (ob. wyż. str. 49)

Toż samo podanie, o którem dopiero co wspomnieliśmy, mówi dalej, że założyciele nowego miasta w celu zaludnienia go otworzyli schronienie dla rozbójników, wygnańców z innych miast i zbiegłych niewolników. Z takim ludem narody sąsiednie w związki małżeńskie wchodzić nie chciały. Romulus przeto zaprosił je na wielką uroczystość religijną i tamże porwał córki ich swym poddanym. Mszcząc się za ten gwałt Sabinowie napadli Rzymian i porazili: wtedy niewiasty porwane rzuciwszy się między walczących, zmusiły zwycięzców, iż opuścili swoją ojczyznę

(+) Niektórzy z nowszych pisarzy nazwisko Rzymu wywodzą od Ruma co nam się nie zdaje prawdopodobnem.

a osiadłszy w Rzymie pod wodzą swego króla Tacyusza, z którym Romulus podzielił się tronem. – Oto fakta historyczne stanowiące podstawę tego podania: Osada Sabinów, część miasta Cures, w skutek ślubu ver sacrum (ob. wyżej str. 39) osiadła na dwóch pagórkach, Kapitolińskim i Kwirynalskim, w bliskości Rzymu. Z początku żadne stosunki nie zachodziły między temi dwoma miastami, zaludnionemi przez różne narodowości, które skutkiem tego często prowadziły między sobą otwartą wojnę. Lecz w końcu zawarty został pokój; świątynia Janusa zbudowana ~~za~~ na granicy między ~~tych~~ obudwóch posiadłości, utrwaliła tę jedność obu ludów, które odtąd przybrały nazwisko Romani et Quirites albo Romani-Quirites, a później Romani Quiritium albo Populus Romanus Quiritium. – Romulus i Tatius królowie obudwóch miast, panowali najprzód wspólnie, po śmierci zaś ostatniego: Romulus sam został królem obudwóch narodów z warunkiem, iż król ~~godność królewska~~ na=przemian miał być wybierany z jednego i drugiego narodu. Założenie osady etruskiej na górze Caelius, która przypuszczona została do praw politycznych w Rzymie za pomoc, jaką ich wódz Caelius Vibenna dał Romulusowi w wojnie przeciw Sabinom. Mieszkańcy miasta etruskiego nazywali się Luceres, zapewne od Lucumo, tytułu szlachty etruskiej (ob. wyżej str. 44). — c Niepewność co do epoki połączenia się trzech miast, a przeto i co do początku Rzymu. Daty podane przez starożytnych o założeniu Rzymu nie zgadzają się między r. 815 a 744 przed Ch. Trzy inne jednak bardzo mało się różnią: Cato kładzie za datę tego wypadku r. 752; fasti Capitolini 753, a Varro 754 przed Chr. Ta ostatnia przeważyła inne, i tej trzymać się należy aby nie robić zamięszania w chronologii rzymskiej, chociaż według niej narodzenie Jezusa Chrystusa przypada o 5 lat później (ob. cz. I str. 103).

Epoka pierwsza. – Królestwo.
(754–510 przed Ch.)

Okres pierwszy.

III. – Czterech pierwszych Królów. (754–617 przed Ch.) Romulus (754–717). Bezkrólewie (717–715). Numa-Pompilius (715–673). Tullus-Hostilius (673–640). Ancus Martius (640–617).

Romulus i Numa (754–673). – Rzym, przyszedłszy do pewnej potęgi przez połączenie się trzech miast, ma przeciw sobie Związek latyński z ~~jednej strony~~ zewnątrz, a wewnątrz trzy narodowości nie dość ściśle były z sobą złączone. Z zasady więc, wojna stała się udziałem narodu rzymskiego, a męstwo jego cnotą per excellentiam. Historya wojen jego z sąsiadami mało jest znaną; ~~następnie~~ przez nie zapewnili sobie Rzymianie niezależność w Latium i powiększyli swe posiadłości. Tymczasem połączenie się trzech narodowości zwiększyło potęgę szlachty, skutkiem której nastąpił spisek przeciw Romulusowi. Ten został zamordowany, a senat, ~~złożony~~ składający się z naczelników szlachty, zagarnąwszy władzę najwyższą, przez rok ją tylko wykonywał; ~~Wkrótce~~ ~~Lecz~~ współubiegania się bowiem szlachty latyńskiej z sabińską i ~~ukontento~~ niezadowolenie ludu wkrótce położyły koniec temu rządowi arystokratycznemu. Numa Pompilius Sabin, szanowany powszechnie dla swej mądrości i umiarkowania, został na tron wyniesiony. Nowy król zawarł przymierze z sąsiednimi narodami i ustalił porządek państwa rzymskiego mądremi prawami i urządzeniem czci publicznej. Świątynia Janusa, która podczas wojny ~~była~~ stała zawsze otworem, przez cały czas jego panowania była zamknięta.

Tullus Hostilius. Wojna przeciwko Albie (673–640). Po śmierci pobożnego Numy, ~~wstąpił na~~ przez senat wyniesiony został na tron Tullus Hostilius z narodu latyńskiego. Cały czas panowania jego zajmują wojny z sąsiedniemi ludami, a najważniejszą z nich jest wojna z miastem Alba Longa. Albańczykowie pierwszą razą pobici rozpoczęli na nowo kroki wojenne; lecz gdy przez posiłki Związku latyńskiego zawiedzeni zostali, uledz musieli za dyktatora Mettiusa Fuffetiusa. Miasto ich po większej części zostało zburzone, a mieszkańcy przeniesieni do

Rzymu i osadzeni na górze Caelius, którą opuścili Etruskowie. Prowadził jeszcze Tullus wojny z Wejami i Fidenami, lecz te były bez korzyści żadnej. Umarł śmiercią gwałtowną, jeśli mamy dać wiarę starożytnemu podaniu.

Ancus Martius. Wzrost Rzymu (640-617). Ancus Martius następca Tullusa, był z narodu Sabinów, a wnukiem Numy, jak niesie podanie. Za jego panowania Rzym znacznie się powiększył. Latynowie, zerwawszy traktat zawarty z jego poprzednikiem, zostali zwyciężeni, i wielu z nich osiadło na wzgórzu Awentyńskiem, który im nadał Ancus. Dla zabezpieczenia Rzymu przeciw napadom miasta Etruskiego Wejów, Ancus zaczął fortyfikować górę Janiculum, ~~a dla łatwie~~ na drugiej stronie Tybru położoną; a dla łatwiejszej między obu brzegami komunikacyi wystawił most na tejże rzece. Onże także założył miasto Ostia przy ujściu Tybru, a tym sposobem dał popęd Rzymianom do handlu morzem. Ancus otoczył Rzym rowem, zwanym fossa quiritaria.

(Historya rzymska za panowania dwóch pierwszych królów jest niepewna. Niektórzy z nowszych pisarzy za daleko ~~krytykę~~ posunęli krytykę! ~~aż do~~ zaprzeczając nawet istnienia tych królów, a twierdząc, że Romulus i Remus są tylko uosobieniem nazwy miasta Rzymu, i ~~że~~ przeto prawdziwe nazwisko pierwszego władcy Rzymu jest nam nieznane. Historyk o Romulusie upiększa podanie poetyckie wielkiemi zwycięstwy nad Etruskami Wejami i Sabinami Fidenami, i przedstawia go, jako jedynego sprawcę organizacyi politycznego nowego państwa. Reakcya szlachty przeciw władzy królewskiej; gwałtowna śmierć Romulusa, który otrzymuje cześć bożka, pod nazwą Quirinusa. Podczas bezkrólewia (717-715) senat wykonywa najwyższą władzę: rada złożona z dziesięciu członków wybranych z senatu z tytułem bezkrólów (interreges), ~~zmienia~~ ~~jak~~ którzy co 10 dni się zmieniają, stoi na czele rządu, a ~~każdy z członków~~ co dzień ~~jeden~~ inny z członków tej rady używa wszelkich oznak ~~[?]~~ królewskich (primus inter pares). W senacie tworzą się 2 partye główne: Latynów i Sabinów rywalizujące z sobą; Etruskowie albo Luceres nie mają jeszcze żadnego wpływu (ob. niżej §. 5.). Niespokojność ludu. Wybór Numy (715) Sabina z rodu Tacyuszów, któremu podanie przypisuje urządzenie państwa pod względem religijnym; jest w całem znaczeniu tego wyrazu prawodawcą Rzymian,

rza, raa sarwa [?]

natchnionym, według jeb mniemania, przez Nymfę Egeryę. Wiele praw rzeczywiście sięga czasów Numy, a mianowicie te, które wspierają rolnictwo, potępiają zbytek i stanowią świętość małżeństwa. Panowanie Numy żadna wojna zamieszane nie było. — <u>Tullus Hostilius</u>, według podania był wnukiem Hostusa Hostiliusa, znacznego urzędnika za Romulusa. ~~Wojn~~ Początek wojen między Rzymianami i miastami latyńskiemi. Wojna z m. Alba [illegible] prawdopodobnie w celu ~~po~~wstrzeżenia się za wygaśnie królewskiej dynastyi tego miasta prowadzona. Podanie poetyczne upiększyło tę wojnę walką trzech braci z Kuryaciuszami, i zdradą <u>Muttusa Sufetiusa</u> dyktatora Alby. Miasto nie zupełnie zostało zniszczone przez Rzymian, jakkolwiek o ~~tem~~ ~~świa~~ zniszczeniu świadczy też podanie; widzimy je bowiem później ~~[illegible]~~ między miastami latyńskiemi; ~~[illegible]~~ zostało tylko wyludnione, a część mieszkańców przeniesiona do Rzymu osiadła na górze <u>Caelius</u> opuszczonej przez Etrusków, którzy zamieszkali u stóp pagórka w <u>Tuscus vicus</u>. Nowym ~~[illegible]~~ mieszkańcom zostawiono wolność osobistą, nie wcielając ich do ludu rzymskiego; pozbawiono ich praw i utworzono z nich nową ~~starą~~ klassę ludności pod nazwą <u>plebs</u>. (ob. niż. §. 5.). Przymierze zawarte przez Rzymian z kilku miastami latyńskiemi ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ z wykluczeniem związku latyńskiego. Brak pewności co do wojen <u>Tullusa</u> z <u>Wejami</u> i <u>Sabinami</u>. Król ten, jak niesie podanie, został zabity od pioruna, za karę, iż podczas wojen swych zaniedbał czci bogów (r. 640).

<u>Ancus Martius</u> wnuk Numy, wstąpił na tron na mocy umowy, iż godność królewska miał być kolejną między dwoma ludami. Wojny Ancusa z miastami latyńskiemi; związek latyński bierze w nich udział. Wzięcie i zburzenie kilku miast latyńskich. <u>Fidenae</u>, miasto Sabinów, doznaje tego samego losu. Mieszkańcy tych miast osiadają w Rzymie i tworzą nowy cyrkuł na górze <u>Awentyńskiej</u>. Znaczne powiększenie się <u>plebis</u>. Założenie <u>Ostyi</u> miasta portowego przy ujściu Tybru. Rzym zostaje otoczony rowami: <u>Fossa Quiritium</u>, pierwsza fortyfikacya Rzymu. Niebezpieczne sąsiedztwo <u>Wejów</u>, których terrytorium schodzi się z rzymskiem: <u>Janiculum</u> między dwoma miastami stojący pagórek zostaje ufortyfikowanym. Rzymianie stają w rzędzie ~~[illegible]~~ ludów <u>Latium</u>.

Okres drugi.

IV. – Dynastya etruska. (617–510 przed Chr.)

Tarkwinjusz I (Priscus) (617–578). Servius Tullius (578–534). Tarkwinjusz Pyszny (534–510).

Tarkwinjusz I. Początek wielkości Rzymu (617–578).

Po śmierci Ancusa, pewien szlachcic etruski z miasta Tarquinii pochodzący, a w Rzymie pełniący urząd dowódcy jazdy, wstąpił na tron pod imieniem Tarkwinjusza. Dla zapewnienia swej władzy sprowadził on do Rzymu osadę etruską, a naczelnikowi jej, Mastarnie, oddał dowództwo przez siebie dotąd zajmowane. Następnie nadał Etruskom prawa obywatelskie, a tym sposobem wcielił ich do ludu rzymskiego: stu senatorów z ich weszło do grona senatu, który przeto odtąd składał się z 300 członków. Tarkwinjusz powiększył liczbę jazdy do 1200 ludzi; zaczął z Latynami wojny, w skutek których większa część Latium poddała się jego berłu. Z Etruskami zachował pokój, a zwyczaje ich i niektóre prawa zaprowadził w Rzymie. Łupów latyńskich użył Tarkwinjusz do wznoszenia obszernych gmachów i upiększenia Rzymu; na ten sam cel obrócił i łupy z wojen latyńskich. Osuszył bagna, będące w dolinach między pagórkami miejskiemi, za pomocą kanałów podziemnych zwanych Cloacą; a miasto, obejmujące wtedy już 7 pagórków, murem otoczył. Równocześnie Tarkwinjusz zaczął budować Capitolium, i przyozdobił Forum świątyniami i gmachami publicznemi; wystawił Cyrk wielki, i uczynił Rzym pierwszem miastem w Latium. Według podania Tarkwinjusz miał być zabity przez synów Ancusa Martiusa, którzy spodziewali się iż tym sposobem osiągną tron ojcowski: lecz zawiedli się w swych zamiarach; Mastarna bowiem, dowódca jazdy a zięć Tarkwinjusza objął koronę, pod imieniem Serviusa Tulliusa.

Servius Tullius (578–534), postępował śladem swego poprzednika i ustalił potęgę Rzymu przez przymierze zawarte z miastami latyńskiemi które zachowały jeszcze swą niepodległość: środkowy punkt zjednoczenia związku latyńskiego przeniesiony został do Rzymu, do świątyni na pagórku Awentyńskim. Wojna podjęta przeciw Wejom miastu etruskiemu, pozostała bez skutku.

Servius zjednał sobie nieśmiertelną pamięć przez
ustawę wcielającą lud (plebs) ~~do klassy obywatel-~~ dawnej
~~skiej~~ pozbawiony dotąd wszelkich praw politycznych
do dawniejszej klassy obywateli. Ostatni jednak
zachowali sobie liczne prerogatywy, i utworzyli od-
można szlachtę, którą ich potomkowie nazywali też pa-
trycyuszami. ~~Servius zaś im dokonał zupełne polity-~~
~~ne przekształcenie Rzymu~~ poniósł śmierć, jeśli
można dać wiarę podaniu, z rąk swego zięcia
Tarkwinjusza, wnuka Tarkwinjusza I, nie zdą-
żywszy dokonać przekształcenia politycznego Rzymu.

Tarkwinjusz Pyszny. Zniesienie władzy
Królewskiej (534–510). Tarkwinjusz, któremu
nienawiść patrycyuszów nadała później przydomek
Pysznego czyli tyrana, podniósł Rzym do wysokiego
stopnia ~~pot~~ pomyślności i potęgi. Stanął on na cze-
le ~~kr~~ związku latyńskiego, do którego weszli dobrowol-
nie czy też zmuszeni Hernikowie i Wolskowie. Całe
Latium od Tybru aż do granic Kampanii poddało się
Tarkwinjuszowi; przewodniczył on feriis latinis,
uroczystościom związku, odbywanym wobec deputo-
wanych od 47 miast. Zburzył kilka miast nie-
chcących uznać najwyższej władzy Rzymu a wzię-
nich podbitych ~~za~~ założył pierwsze osady rzymskie
(colonie). Pomimo tych jednak wojen ~~jego szczęśliwie~~ pomyślnie
prowadzonych, Tarkwinjusz nie zaniedbywał dzieł
zaczętych przez swych poprzedników. Dokończył
budowy wspaniałych gmachów, upiększył miasto
~~we~~ budowlami wzniesionemi na Forum i Kapitolu,
~~wybudowa~~ wystawił świątynię Jowisza Kapitoliń-
skiego. Mając główną pomoc w ludzie (plebs), Tar-
kwinjusz oburzył na siebie patrycyuszów przez
lekceważenie senatu, nie zwołując go, ale panując
samowolnie bez jego udziału. Podczas gdy oblegał
Ardeę, ~~pow~~ wybuchło w Rzymie powstanie prze-
patrycyuszów przysposobione. Brutus ~~naczelnik~~
dowódca jazdy stanął na czele nieprzychylnych,
którzy ogłosili ~~usunięcie wła~~ zniesienie władzy
królewskiej i usunięcie panującej dynastyi.
Tarkwinjusz opuszczony przez wojsko schronił
się do Cære; a na pamiątkę tego wypadku
ustanowione zostało święto zwane ucieczką
królów. Miejsce jedynowładztwa ~~zajął~~ zajął
rząd arystokratyczny.

Lucius Tarquinius Priscus (617–578). Panowanie jego
ważne zajmuje miejsce w historyi Rzymu, który za
niego stał się potężnem miastem. ~~to do pochodze~~

O pochodzeniu Tarkwinjusza podanie bajeczne mówi, iż był rodem Grek, syn Demarata z Koryntu, który schronił się do Italii. Niebuhr ~~przypuszcza~~ utrzymuje iż był Latynem, opierając swe zdanie na przydomku jego łacińskim Priscus (od Prisci Latini) i nazwisku jego żony, która według niektórych pisarzy, zwała się Gaia Caecilia; lecz zdaje się, iż prawdziwe jej nazwisko było Tanaquil, etruskie, później może zmienione na łacińskie. Jednak historya Tarkwinjusza, jego ustawy (ob. §. następ.), wielkie gmachy, samo nazwisko, nawet pochodzące od miasta Tarquinii, które było najpotężniejszem podówczas w Etruryi, wszystko to dowodzi iż był rodem z Etruryi. Wstąpiwszy na tron, wziął sobie przydomek Priscus, co wcale nie ma ~~znaczyć~~ się tłomaczyć przez Starożytny, jak to uczyniło wielu z nowszych pisarzy. Był on za Ankusa naczelnikiem jazdy (Tribunus celerum) a według podania został ~~ustanowiony~~ naznaczony opiekunem syna królewskiego. Przybycie ~~z~~ Mastarny ~~do Rzymu~~ szlachcica etruskiego (lucumo) na czele licznej gromady etruskiej ~~przez~~ do Rzymu, przez starożytnych pisarzy pomięszane zostało z przybyciem pierwszej osady etruskiej pod wodzą Caeliusa Vibenna, za Romulusa. Tarkwinjusz nadał Etruskom te same prawa, które posiadali obywatele rzymscy (ob. §. nast.). Co do zmian prowadzonych przez Tarkwinjusza I mało mamy pewności. Obok poddania się ~~...~~ wielkiej liczby miast latyńskich, związek latyński istnieć jednak nie przestaje. Wspominane przez bajeczne ~~...~~ podanie ~~wojny~~ wojny jego z Etruskami sprzeciwiają się przyjaznym stosunkom, jakie utrzymywał z Etruryą. Tarkwinjusz zaprowadził do Rzymu całą okazałość królów Etruryi. Jemu Rzym winien 1° cloacam maximam, rozległy system kanałów podziemnych, za pomocą których przeprowadzano do Tybru wodę z bagien, ~~po~~ będących między pagórkami miejskiemi; niektóre z tych kanałów jeszcze dotąd istnieją; – 2° wielki mur ~~który~~ do koła miasta, stanowiący główną fortyfikacyę Rzymu aż do czasów Wespazyana; – 3° Capitolium, cytadellę miasta, ~~zacz.~~ dokończoną ~~przez~~ Tarkwinjusza Pysznego; – 4° Forum, plac publiczny, położony między Palatynem i Kapitolium, otoczony do koła świątyniami i gmachami publicznemi; 5° Circum maximum przeznaczony na ~~zabawy~~ igrzyska publiczne, ~~...~~ ~~zawiera~~ gdzie 150,000 osób ~~pom~~ mogło się pomieścić. Wszystkie te dzieła w mieście, które za Ankusa ~~...~~ nie wielką ~~zajmowało~~ miało posiadłość, nie ~~mogą~~ dadzą się inaczej wytłomaczyć, jak tylko przez przybycie do Rzymu ~~osady~~ bogatej bardzo osady etruskiej.

Servius Tullius (578-534). Różne są zdania o jego pochodzeniu; według bajecznego podania miał on być Grek rodem, syn niewolnika z miasta Cornicukum, i służył w domu Tarkwinjusza I. Prawdziwą historyą jego znajdujemy w mowie Cesarza Klaudyusza, który świadczy o etruskiem pochodzeniu Serwjusza. Nazywał się on Mastarna i przybył do Rzymu z Vicena, osadą etruską za panowania Tarkwinjusza I; ten zaś potrzebując pomocy przeciw ówczesnemu ludowi swemu, dał Mastarnie ~~[illegible]~~ dowództwo jazdy (tribunus celerum) i ożenił go ze swą córką Tullią; Servius bez wyboru wstąpił na tron, dynastya bowiem etruska stanowczo już została zatwierdzoną w Rzymie. O wojnach jego z Etruskami, a zwłaszcza z Wejanami bardzo mało wiemy. Przymierze z miastami latyńskiemi: Rzym zostaje religijnem ogniskiem związku, zgromadzenia jednak związkowe odbywają się w dolinie Ferentyńskiej (ob. wyż. str. 49). Pokój zawarty z Hernikami i Sabinami. Ustawy polityczne i prawodawstwo Serwjusza (ob. §. 6.). –

Lucius Tarquinius przezwany później Pysznym albo tyranem (534-510) był wnukiem Tarkwinjusza I, a zięciem Serwjusza. Republikańscy pisarze rzymscy obciążyli pamięć jego ~~występkami~~ zbrodniami. Udział jaki mu przypisują w zabójstwie swego ~~[illegible]~~ teścia, i znalezienie się żony jego Tullii z tego powodu, potrzebują potwierdzenia. Trudno także oznaczyć, ~~do~~ ~~dla~~ jak dalece jest ~~[illegible]~~ sprawiedliwym nadany mu przydomek Pysznego. Dwa tylko mamy fakta pewne: wielkość państwa za jego panowania, i nienawiść patrycyuszów ku niemu. Wojny z miastami latyńskiemi; zwierzchnictwo Rzymu nad Latium, które się zbliża do hegemonii greckiej. Hernikowie i Wolskowie wchodzą do związku latyńskiego. Wojna z Suessa-Pometia, wzięcie i ~~za~~ spustoszenie tego miasta: zaludnienie osadą rzymską. Wzięcie miasta Gabii. Osady rzymskie w miastach Signia i Circeiae. Jak wielkim był handel Rzymian w owe czasy, dowodzi tego przymierze handlowe zawarte z Kartagińczykami r. 509. Cały brzeg od ujścia Tybru aż do Liris ~~podległ~~ podlegał ~~do~~ Rzymianom. Wielkie gmachy rzymskie, jak świątynia na Kapitolu poświęcona ~~Mine~~ Jowiszowi, Junonie i Minerwie, gdzie złożone zostały księgi Sybillińskie. Niezadowolenie patrycyuszów i spisek ich przeciw Tarkwinjuszowi. Baśnie o Brutusie; ten jako ~~dowódca~~ ~~naczelnik wojska~~ tribunus celerum stoi na czele patrycyu-

rów i przeciąga na swą stronę lud. Spisek wybucha podniebecność Tarkwinjusza w Rzymie, kiedy tenże oblega Ardeę. Opuszczony przez ~~arm~~ wojsko, ratuje się ucieczką. Uroczyste zniesienie Królestwa; regifugium, święto na pamiątkę tego wypadku.

V. – Pierwotne urządzenia Rzymian.

Urządzenia społeczne. Obywatele, Klienci, Niewolnicy.

Jak w większej części miast Italii tak i w Rzymie z początku były trzy klassy ludzi: 1° klassa panująca, obywatele; 2° klassa podległa, klienci; 3° klassa ujarzmiona, niewolnicy. Ci ostatni byli wszelkich praw pozbawieni, i zależeli zupełnie od woli ~~pan~~ swych panów. Klienci byli to dawni tubylcy, następnie podbici, czyli niewolnicy wyzwoleni; ~~zależeli~~ podlegali swym patronom t. j. obywatelom, z którymi ich łączył związek klienteli, zasadzający się na pewnych prawach i obowiązkach wzajemnych. Klienci w mieście żyjący trudnili się rzemiosłami lub handlem; po wsiach zaś uprawiali ziemie swych patronów, ~~trzyma~~ trzymając je od nich w dzierżawie. Obywatele dzielili się na 3 tribus, według 3ch narodowości rzymskich: Ramni czyli Latynowie, Titii czyli Sabinowie, i Luceri czyli Etruskowie. ~~10~~ Sto ~~familij~~ rodzin (gentes) składało ~~tribum~~ pokolenie; (tribus) tribus zaś dzieliła się na 10 curię, a każda curia na 10 Decurię. Gens zawierała kilka familij połączonych między sobą węzłem krwi, wspólnem pochodzeniem i religją; ~~głowa~~ naczelnik gentis pełnił urząd kapłański; klienci należeli do rodziny (gens) swego patrona.

Początek ludu (plebs). – Mieszkańcy innych miast łacińskich ~~prawd~~ osiadający w Rzymie lub jego terrytorium, utworzyli czwartą klassę wolnych mieszkańców. Nieliczni z początku, wzrosła potem nadzwyczaj ich liczba w skutek wojen Tullusa Hostiliusa i Ancusa Martiusa, którzy ~~z~~ mieszkańców miast zwycięzionych przenosili do Rzymu: ludzi tych ~~tych~~ zwano plebs, plebeji. ~~Ale~~ Z początku plebejusze ~~byli~~ nie posiadali żadnych praw politycznych i obywatelskich: uprawiali ziemię płacąc państwu roczny haracz; ~~żaden związek nie łączył ich między~~ oddzieleni od innych klass, nawet małżeństwo z obywatelami zawierać nie było im wolno. Lecz gdy liczba ich codzień wzrastała, zmuszonym się widział Servius Tullius nadać im pewne prawa polityczne: i odtąd zostali wcieleni do ludu rzymskiego.

Urządzenia polityczne przed Serwiusem. Po zjednoczeniu miasta łacińskiego z sabińskiem rząd rzymski był w ręku jedynowładcy obieralnego. Król, podczas wojny ~~był~~ dowodził wojskiem, był najwyższym sędzią, i ~~kapłanem~~ spełniał czynności kapłańskie; ~~pierwszym~~ a w razie nieobecności jego lub przeszkody jakiej zastępował ~~go był~~ w tych ostatnich najwyższy Kapłan (Pontifex Maximus), a w wojsku ~~był~~ naczelnik jazdy, a w cywilnych i sądowych rzeczach prefekt miasta; ci trzej przeto urzędnicy ~~pierwsze miejsce~~ byli pierwszymi dygnitarzami w państwie. Władzę prawodawczą, administracyjną i sądową, król wykonywał wspólnie z senatem, który przed zjednoczeniem ~~składał się~~ w każdem z dwóch miast składał się ze 100 członków, tak iż po połączeniu obu miast liczba senatorów wynosiła do 200. Senatorowie byli przedstawicielami możnych familij (gentes); król wybierał z każdej po jednym senatorze. Tarkwiniusz I z pomiędzy Luceres czyli szlachty Etruskiej, ~~wybrał~~ która dotąd nie była reprezentowaną w senacie, wybrał 100 nowych senatorów. Tym więc sposobem zgromadzenie to liczyło 300 członków, po 100 z każdej narodowości. Trzecią władzą w państwie było zgromadzenie ludu zwane comitia curiata, ~~[illegible]~~ ponieważ składało się z 30 kuryj (curiae), z których każda osobno głosowała. Zgromadzenie to, w którem brali udział obywatele znaczniejsi, miało prawo wybierania króla, rozstrzygania projektów do praw i sądzenia zbrodni zdrady państwa. Do niego też należało prawo rozstrzygania w rzeczach ~~o sprawach~~ cywilnych i religijnych; lecz wtedy przybierało nazwę comitia calata i odbywało się pod przewodnictwem najwyższego Kapłana.

Każda gens miała nadto obowiązek ~~utrz~~ uzbrojenia i utrzymywania jednego jeźdźca; jazda przeto składała się z 300 ludzi, zwanych celeres, a naczelnik tej jazdy miał tytuł ~~tri~~ tribunus celerum. Często wojny, ja-

kie prowadził Tullius Hostilius, zmusił tego króla do podwojenia liczby jazdy; odtąd każda gens obowiązana była dostarczać po 2ch rycerzy. Tarkwinjusz I jeszcze i tę liczbę podwoił t.j. do 4ch z każdej familii (gens). Prawa polityczne rycerze ci otrzymali dopiero od Serwjusza, który znacznie zmienił pierwotne urządzenie Rzymu.

(Podział pierwotnej ludności Rzymu na 3 klassy znajdujemy ~~tu~~ u wszystkich ludów Italii w owej epoce, tak między Etruskami, jako i Latynami (ob wyżej str. 44). 1º Klassa panująca, czyli obywateli, mieściła w sobie ~~wszystkich~~ ludzi posiadających wszystkie prawa polityczne i obywatelskie (cives jure optimo). Po złączeniu się narodowości, z których składał się lud rzymski, obywatele podzielili się na 3 pokolenia (tribus): ~~Titii~~ Ramni czyli Romani ~~ideszy~~ szczep Latynów czyli Pelazgów: Titii czyli Titienses (tak zwani od swego króla Tatiusa czyli Titiusa) Sabinowie; i Luceres albo Lucertes (od Lucumo), Etruskowie. Ci ostatni jednak nie posiadali takich samych praw jak dwa pierwsze pokolenia, dopiero przez Tarkwinjusza I zrównani zostali w prawach z Ramnami i Tycyami. Podział pokoleń na gentes: z początku wyraz ten miał to samo znaczenie co familia; lecz później ~~pod~~ wyrazem gens obejmowano kilka familij, pochodzących z jednego pnia i połączonych między sobą węzłami pokrewieństwa. Następnie ~~swia~~ węzeł ten gdy osłabł, zastąpiony został węzłem religii i nabożeństwa (sacra gentilitia lub privata). Prawa należące członkom gentis obejmowano ~~nazwą~~ jus gentilitatis czyli jus gentium. Oprócz tego podziału, ~~niejako~~ z natury wypadków pochodzącego, każde pokolenie pod względem politycznym dzieliło się na 10 kuryj (curiae) a każda z nich na 10 dekuryj (decuriae). Trzysta przeto dekuryj z początku wynosiło to samo co 300 gentes. Na czele każdego tribus był tribunus; curio zaś i decurio na czele kuryi i dekuryi. Urzędnicy ci posiadali pewną władzę cywilną i religijną.

2º Klienci (od wyrazu greckiego κλύω, słucham, jestem posłuszny) tworzyli drugą klassę ludności. Różne są zdania co do początku tej klassy podbitej, czyli podległej; prawdopodobnie należała do niej ludność zwyciężona, która poddała się zwycięzcom

zachowując jednak swą wolność osobistą. Odpowiadała ona klassie *Perioekes* w Sparcie (ob. cz. II tego kursu str. 48). Klienci nie posiadali praw politycznych, lecz tylko pod względem cywilnym używali ~~praw~~ tychże praw co obywatele, a to na mocy węzła, jaki ich łączył z niemi, zwanego *klientelą*; obywatele zaś względem ~~swych~~ klientów mieli nazwę *patronów* (*patroni*). Podstawą stosunków między klientami a patronami była życzliwość i pomoc wzajemna: patron swego klienta bronił przed ~~sądem~~ sądami, dawał mu pomoc i opiekę; klient zaś wspomagał patrona pieniędzmi; zresztą przybierał nazwisko jego rodziny (*nomen gentilitium*). Jeśli zaś chciał zawrzeć małżeństwo, zwłaszcza z niewiastą innej *gentis*, potrzebował na to pozwolenia swego patrona. Ci zaś którzy zajmowali się rolnictwem, płacili pewny czynsz roczny patronowi, jako właścicielowi gruntu.

3° *Niewolnicy*, którzy w skutek wojny lub sprzedaży przyszli do tego stanu, nie ~~stanowili~~ liczyli się do ludności Rzymskiej. Jak bowiem u innych narodów tak i w Rzymie uważali się za rzecz (mancipium).—

Początek *ludu* (*plebis*) niepewny: przypisać go należy dobrowolnemu osiedlaniu się ~~ludzi wolnych~~ w mieście, lub ~~jego~~ w okręgu jego ludzi wolnych, a nie podbojom; w takim bowiem razie zwyciężeni albo zostali wcieleni do klientów, albo też obróceni w niewolników. Dawniejsi pisarze często błądzili biorąc *klientów* za jedno z *plebejuszami*, których ~~połącze~~ to klass połączenie w jedną później nastąpiło. *Plebeii* używali wolności osobistej; nie mieli jednak praw politycznych, a praw ich cywilnych względem małżeństwa, własności i t.d. prawo rzymskie nie uznawało. Liczba *ludu* wzrosła szczególniej w skutek podbojów ~~Ancusa~~ Tullusa i Ancusa; w liczbie tej przeważali Łatynowie. ~~Pewną liczbę~~ *Tarkwinjusz* I wcielił kilka rodzin plebejuszowskich do dawniejszych *tribus*, tworząc z nich *novas gentes*, które się zwały *gentes minores*. Servius Tullius nadał prawa polityczne (ob. §. nast.).

Rząd pierwotny w Rzymie był taki sam, jaki ~~zwy-czajny~~ w innych miastach Italii znajdujemy go u Etrusków, Sabinów i Latynów (ob. wyżej). Obieralne jedynowładztwo było ograniczone ~~w~~ powagą ~~w~~ senatu i zgromadzenia ludu. Trzy władze: 1º Król ~~wybierany~~ był na zgromadzeniu ludu; jego władza religijna ~~sas~~ rozciągała się do przewodniczenia w czci ~~pb~~ publicznej; polityczna do mianowania senatorów, przewodniczenia w senacie i na zgromadzeniu ludu, przedstawiania projektów do nowych praw; administracyjna do mianowania urzędników, ~~czuwania nad zachowaniem praw~~ wprowadzania w wykonanie praw; sądowa do wymierzania sprawiedliwości za zgodą senatu; wojskowa do dowodzenia siłą zbrojną, z prawem życia i śmierci podczas wojny. Oznaki godności królewskiej: berło (sceptrum), tron (sella curulis), toga haftowana (toga picta), dwunastu liktorów (lictores), ~~którzy nosili~~ ~~pęr~~ z pękami ~~rózg~~ (fasces) rózg i zatkniętym w ich środku toporem. Wyżsi urzędnicy, którzy zastępowali króla w różnych obowiązkach, byli: pontifex maximus, tribunus celerum i praefectus urbis.

2º Senat składał się najprzód ze stu członków, a po ~~po~~ złączeniu się Rzymian z Sabinami z dwustu; i z tych 100 należało do pokolenia Ramnów a 100 do Titiów. Zdaje się iż Luceres z początku do senatu nie byli przypuszczeni, albowiem jeszcze za Numy zgromadzenie to składało się tylko z 200 członków. Tarkwiniusz I zaprowadził pod tym względem znaczne zmiany; najprzód nadał Lucerom czyli Etruskom prawa innych pokoleń (tribus) i powiększył niemi senat o 100 członków; potem wyniósł pewną liczbę rodzin do godności dawniejszych gentes; ~~które zwano~~ rodziny te zwano minores gentes, [F] a senatorów z nich wybieranych patres minorum gentium (1). ~~Także~~ Chciał także ~~ta~~ Tarkwiniusz utworzyć z plebejuszów 3 nowe pokolenia (tribus) na tych samych prawach jakich dawniejsze używały, lecz dla oppozycyi tych ostatnich nie mógł tego dokonać. Senatorowie byli dożywotni, mianowani przez Króla, i powinni byli mieć przynaj

F albo Ramni, Titii i Luceres secundi,

(1) Wielu z nowszych pisarzy biorą za jedno prawa nadane przez Tarkwiniusza Lucerom, z prawami nadanemi nadanemi pewnej liczbie rodzin plebejuszowskich, wyniesionych do godności gentis.

mniej 60 lat wieku. Władza senatu: z początku tworzył on radę królewską z głosem doradczym, lecz z postępem czasu ~~wz~~ powaga jego wzrosła, iż ~~król~~ wykonywał wspólnie z królem władzę prawodawczą, administracyjną i sądową. ~~Nie miał jednak senat bezwzględnego~~ Jednak, co do przedstawień królewskich nie pozwalam (veto) senatu było ograniczone.

3° Zgromadzenie ludu, zwało się comitia curiata, od ~~[illegible]~~ placu publicznego comitium, znajdującego się na boku forum; curiata zaś dla tego iż głosowało na kurye (curiæ). Zwołanie i przewodniczenie na tem zgromadzeniu należało do króla. Obywatele większi (cives majores), czyli członkowie trzech dawniejszych pokoleń (tribus) posiadali wyłączenie prawo głosowania na niem; klienci zaś i plebs ~~byli wykluczeni~~ nie mieli żadnego w niem udziału.(1) ~~Do~~ Władza comitiorum curiatorum: do nich należał wybór króla; prawo pokoju i wojny, przyjęcie lub odrzucenie nowych praw, urządzanie testamentów, przysposobień (adoptio) i rzeczy publicznej. W ostatnim przypadku odbywały się pod przewodnictwem ~~[illegible]~~ pontificis maximi i nazywały się comitia calata.

Stan rycerski, equites albo celeres, tworzył ~~jazdę~~ wojsko jezdne, utrzymywane kosztem rodzin (gentes). Z początku było ich 300 i nie posiadali praw politycznych. Tullus Hostilius podwoił ich liczbę, do 600 a Tarkwiniusz I. do 1200 po czterech z każdej rodziny (gens). Ci którzy pochodzili z nowych rodzin plebejuszowskich, nobilitowanych przez Tarkwiniusza, nazywali się partes equitum secundæ, albo Ramni secundi, Titii secundi i Luceres secundi.

VI. – Prawa Serwjusza.

Urządzenie ludu przez Serwjusza. – ~~Codzień~~ Wzrastająca coraz liczba plebejuszów w Rzymie stała się wreszcie niebezpieczną dla państwa; potrzeba ustanowienia pewnych stosunków między nimi a dawniejszą ludnością już się za Tarkwiniusza I czuć dawała. Lecz opozycya, jaką ten król spotkał pod tym względem w ~~[illegible]~~ trzech pokoleniach, ~~zmusiła go do ograni~~ spowodowała to, iż poprze-

(1) Dowiódł tego ostatecznie Niebuhr, przeciw twierdzeniu niektórych, jakoby plebejusze mieli udział w tem zgromadzeniu.

stąd na nadaniu prawa obywatelstwa pewnej
liczbie rodzin plebejuszowskich. Zupełna zmiana urzą-
dzeń Rzymu ~~postanowiona była~~ zachowana była dla Ser-
wijusza: dawniejsi jednak obywatele zatrzymali sobie ważne
niektóre prawa. Przed nadaniem praw politycznych
plebejuszom, Serwijusz nadał im urządzenia cywilne:
~~w tym celu~~ dla tego podzielił na cztery części, a
terrytoryum całe na 26 powiatów, a z plebejuszów
w nich mieszkających utworzył 30 tribus, i ~~zrównał~~
postawił obok 30 curiæ dawnych obywateli. Na cze-
le tribus stał tribunus, zarządzający wewnętrzne-
mi i religijnemi sprawami ~~tu~~ tribus. Członkowie
tribus zbierali się pod przewodnictwem trybuna swego dla
radzenia o wspólnych swoich potrzebach; ~~to~~ niedłu-
go potem ~~trzy~~ tribus plebejuszowskie zaczęły się łą-
czyć w ogólne zgromadzenie, zwane comitia tributa.

Podział obywateli na klassy. Nadawszy pra-
wa cywilne plebejuszom, Serwijusz utworzył nowe
zgromadzenie ogólne, ~~w~~ którego ~~mieli~~ ~~należeć~~ brali
udział wszyscy wolni mieszkańcy państwa, daw-
ni obywatele, plebejusze i klienci, zgromadzeniu temu
powierzył wykonanie ~~nadane~~ pewnych praw, opartych ~~biorąc~~ na podstawie
~~majątkowe~~ stanu majątkowego każdego mieszkańca,
~~aby w miarę tegoż nakładało pewne ciężary względem
państwa.~~ mając sobie nadane pewne prawa w sto-
sunku stanu majątkowego każdego mieszkańca,
i w stosunku ciężarów, jakie każda klassa ponor-
sić musiała względem państwa. Na tej zasa-
dzie podzielił on mieszkańców wolnych na 5 klass,
z pewną liczbą głosów (suffragia czyli centu-
riæ) w nowem zgromadzeniu, zwanem comitia
centuriata. Liczba wszystkich głosów wynosiła 193.
Głosy te były w ten sposób między wszystkie klassy
rozdzielone, iż pierwsza klassa, składająca się z ma-
łej liczby zamożniejszych, miała głosów 80; druga, trze-
cia i czwarta po 20; a piąta 30. Niektórym nadto
~~także~~ ~~zaś~~ obywatelom będącym w usłudze rzeczypospolitej,
bez względu na ich stan majątkowy nadał
także pewną liczbę głosów; i tak rycerstwo,
którego liczbę ~~sw~~ powiększył do 1800 ludzi, o-
trzymało 18 głosów, z prawem głosowania wspól-
nie z pierwszą klassą; rzemieślnicy ~~pracy~~ wyra-
biający broń i machiny wojenne (fabri), jako
też muzykanci wojskowi (tibicines) otrzymali
dwa głosy. Każda wreszcie klassa ~~była~~ ~~pod~~ dzie-

lida

lira się na 2 oddziały, mające po połowie głosów; do pierwszego należeli starsi nad 45 lat (seniores), do drugiego młodsi (juniores). Ubodzy wszyscy razem mieli jeden głos, i stanowili przeto szóstą klassę. Przy ogólnym popisie ludności (census), który odbywał się co 5 lat, oznaczano do której klassy każdy obywatel należy.

Comitia centuriata, o których dopiero co wspomnieliśmy, zgromadzały się pod przewodnictwem króla. Serwijusz nadał im prawo pokoju i wojny, prawo rozbierania i głosowania za nowemi uchwałami, wybierania króla i niższych urzędników. Dawniejszym obywatelom zostawiono prawo zbierania się na swoje zgromadzenia publiczne zwane comitia curiata, które mogły przyjmować lub odrzucać to, co comitia centuriata uchwaliły. Tym więc sposobem powstała z nich klassa uprzywilejowana pod nazwą patrycyuszów, gdyż oni tylko mieli prawo zasiadania w Senacie (patres). Lud rzymski (populus Romanus Quiritium) obejmował przeto trzy klassy ludności: patrycyuszów, plebejuszów i klientów. Klienci podlegali patrycyuszom i po ich stronie stali podczas sporów, jakie wynikły po zniesieniu władzy królewskiej między patrycyuszami a plebejuszami. —

(O wzrastającej co dzień liczbie plebejuszów w skutek wojen Tullusa i Ankusa obacz wyżej. Tarkwinjusz I zamyślał utworzyć z nich 3 nowe tribus, lecz znalazłszy przeszkodę w dawniejszych, porzuca ten zamiar, przeciw któremu wieszczek (augur) Attus Navius imieniem religii protestuje. Tulljusz chce wcielić plebejuszów między dawnych obywateli, nie tykając ich praw, lecz widząc ich zupełnie opuszczonych, bez żadnych między sobą związków, nadaje im organizacyę pewną, opartą na podziale miejscowym. Stanowi trzydzieści tribus w czterech częściach miejskich (regiones) w dwudziestu sześciu powiatach wiejskich (pagi); ztąd cztery tribus urbanae i 26 tribus rusticae, wszystkie sobie równe.(1) Wewnętrzne urządzenie tribus: członkowie tribus obierali

(1) Później jednak, kiedy patrycyusze zaczęli należeć do wiejskich tribus, a tribus urbanae zapełniły się tylko ubogimi i synami wyzwoleńców, pierwsze wyżej cenić zaczęto od drugich.

obierali sobie dorocznego trybuna (tribunus), który ~~zajmo~~ kierował cywilnemi sprawami, jako to: małżeństwami, spadkami, testamentami, wykonywał władzę policyjną, i spełniał obrządki religijne (sacra, ofiary). Wewnętrzne sprawy tribus załatwiano na zebraniu wszystkich członków tribus (comitia tributa), pod przewodnictwem trybuna. ~~Niekiedy~~ Odkąd zaś datuje się zgromadzanie się wszystkich 30 tribuum plebejuszowskich razem na comitia tributa, nie wiadomo z pewnością.

Serwijusz swe prawodawstwo oparł nie na pochodzeniu ~~rodzinnem~~ rodowem, lecz na stanie majątkowym, nadając ~~pr~~ prawa pewnym klassom obywateli z pewnemi ciężarami. Pod tym względem zachodzi tu podobieństwo z prawodawstwem Solona (ob. cz. II str. 63). Oto tablica podziału wszystkich wolnych mieszkańców państwa rzymskiego na pięć klass:

Klassa	Centurje	Stan majątkowy	~~Rodzaj~~ Rynsztunek wojenny
I	40 seniores 40 juniores 18 equites 98	Przynajmniej 100,000 asów (około 14,000 zł p.)	Przyłbica, pancerz, włócznia, miecz i tarcza okrągła (clypeus)
II	10 seniores 10 juniores 2 fabri 22	75,000 asów (około 10,500 zł.)	Rynsztunek ten sam z wyjątkiem pancerza, i tarcza podłużna (paweża, scutum)
III	10 seniores 10 juniores 20	50,000 asów około 7,000 zł.	Rynsztunek jak wyżej, bez [illegible]
IV	10 seniores 10 juniores 2 tibicines 22	25,000 asów około 3,500 zł.	Włócznia i dziryt
V	15 seniores 15 juniores 30	12,500 asów około 1,700 zł.	Proca.

Obywatele, nie posiadający majątku na 12,500 asów należeli do szóstej klassy, która miała tylko jeden głos i była wyjęta od służby wojskowej; dzielili się na 3 części: do 1ej liczyli się mający od 12,500 do 1,500 asów, accensi albo velati; do 2ej od 1,500 do 375 asów, proletarii; do 3ej posiadający mniej nad 375 asów, capite censi.

8725 fr.
48
69800
34900
418800
13960
5817 fr.
48
46536
23268
279216
30
9307
92
4362
48
20896
17448
209376
6,572

Rycerstwo, które Serwjusz powiększył 600 plebejuszami (*sex suffragia*), miała którego tym sposobem liczba wynosiła 1,800 ludzi, otrzymało prawa polityczne bez względu na stan majątkowy; tworzyli więc odtąd osobne ciało polityczne, czyli osobny stan. *Seniores* byli wszyscy ~~sto~~ mający więcej niż 45 lat wieku, a od 17 do 45 nazywali się juniores. *Census* odbywał się co 5 lat, a przeciąg czasu między jednym a drugim popisem nazywano *lustrum*. ~~Wedł~~ Z popisu ~~ludności~~ dokonanego za Serwjusza dowiadujemy się, że ~~ludność~~ Rzym liczył za jego panowania 18,000 ludzi należących do pierwszych pięciu klass. Różnica między *jus Quiritium* a *jus civitatis* ~~należy~~ na tem się zasadza, że pierwsze obejmowało prawa patrycyuszów, czyli dawniejszych obywateli (*cives jure optimo*); drugie zaś ~~było~~ prawa polityczne nadane klientom i plebejuszom, nowym obywatelom.

Od czasów Serwjusza były w Rzymie dwa zgromadzenia publiczne: *comitia centuriata*, na którem brali ~~wszy~~ udział wszyscy mieszkańcy wolni dając głosy według klass; i *comitia curiata* złożone z samych patrycyuszów głosujących według kuryj. ~~Ci pierwsze~~ Na pierwszem stanowiono o pokoju i wojnie, roztrząsano i głosowano za projektami do praw podanemi przez króla, wybierano króla i urzędników wyższych. Drugie zaś zgromadzenie zatwierdzało lub odrzucało projekta praw przyjęte na poprzedniem, potwierdzało wybory urzędników, dając im pewnego rodzaju inwestyturę na ich urząd (*lex curiata de imperio*), ~~stanowiło~~ rozstrzygało w materyi rzeczy publicznej. Podział ludu rzymskiego na dwa stany: *patrycyuszów* (*patricii, patres*) t. j. szlachtę albo klassę uprzywilejowaną, i *plebejuszów* (*plebs*). Klienci stanowili między temi dwoma stan pośredni. ~~Rozróżnić~~ Nie należy ~~mięszać~~ brać za jedno *populus* i ~~et~~ *plebs*; pod imieniem *populus* rozumieją się wszyscy obywatele rzymscy, dawni i nowsi. (1)

(1) Wielu ~~au pis~~ z nowszych pisarzy błądzi pod tym względem, nie rozróżniając dokładnie między *populus* i *plebs*, lecz biorąc oba imiona za jedno.

VII. – Religja i cześć publiczna. – Stan oświaty.

Religja najdawniejsza. Lud rzymski, ~~a początku~~ jak tego dowodzą wszystkie ustawy jego, odznaczał się głębokiem przekonaniem religijnem; ~~religja brała udział we~~ wszystkie sprawy tak publiczne jak prywatne nacechowane były religją, a obowiązki kapłańskie ~~uważano za najważniejsze~~ najwyżej ceniono. Do religji Rzymian ~~składał~~ [od siebie różne] wchodziły dwa pierwiastki: Pelazgów i Osków; pierwszy ubóstwiał przedmioty natury, a drugi gwiazdy i ogień. Przez półtora wieku Rzym nie znał bałwanów. W takim stanie przetrwała religja Rzymian do Tarkwinjusza I, który ~~wprow~~ dopiero pierwszy wprowadził do Rzymu religję Etrusków, prawdziwie bałwochwalczą, z szumnemi uroczystościami i ofiarami ludzkiemi. Lecz jeszcze ~~be~~ więcej zeszpecona została ich religja, kiedy w skutek podbojów Rzymianie przyjęli zabobony ludów zwyciężonych. Wtedy to przybrała ona charakter czysto powierzchowny i polityczny, a obowiązki kapłańskie zrównano z ~~innemi~~ urzędami publicznemi, a lud wpadł w grube bałwochwalstwo.

Stowarzyszenia kapłańskie (Collegia) i ich obowiązki.

Stowarzyszenia kapłańskie ~~(collegia sacerdotalia)~~ lubo nie tworzyły właściwie kasty, z początku jednak były zupełnie ~~zaw~~ oddzielone od innych klass urzędników publicznych; w razie śmierci którego ze swych członków mogli sami bez wiedzy króla wybrać ~~now~~ i przyjąć nowego kandydata. W Rzymie były cztery ~~klassy~~ stopnie kapłanów: 1° collegium pontificum składało się z pięciu członków, z których jeden miał tytuł Pontifex maximus; obowiązkiem ich było czuwać nad ~~zachowywaniem obowiązków religi~~ całością religii, urządzać cześć publiczną i stanowić w tym celu podział roku. 2° Collegia kapłanów przewodniczących we czci różnych bóstw: jako Flamines, Salii i Vestales. 3° Collegium fetialium, złożone z 20 członków, czuwało nad utrzymaniem stosunków ~~z ob~~ ~~ludami~~ z obcymi narodami, brało udział tak w wypowiedzeniu wojny ~~jako~~ jak i w zawarciu pokoju.

4° Collegia kapłanów wieszczków, dla ~~w~~ dowiadywania się o woli ~~B~~ bogów we wszystkich ważniejszych sprawach: takimi Augures i stroże ksiąg Sybillińskich. Do rzędu tego zaliczają niektórzy haruspices, lecz ci nie należeli wcale do hierarchii kapłańskiej w Rzymie, a byli kapłanami etruskimi, których niekiedy w trudnych okolicznościach powoływano do Rzymu, aby objawili tajemnice przyszłości.

Stosunki międzynarodowe. Ager publicus.

— Rzymianie wszelki obcy naród uważali za nieprzyjacielski, chyba że byli z nim w związkach przymierza, wtedy bowiem naród ten uważał się za sprzymierzony. Niekiedy także narodowi obcemu nadawano prawo gościnności, które upoważniało go do prowadzenia wolnego handlu z Rzymianami. Każdą wojnę jednak poprzedzało ~~publiczne~~ uroczyste wypowiedzenie ~~[illegible]~~ uczynione za pośrednictwem Fecialium. Ci udawali się na granicę nieprzyjacielską i tam rzucali włócznię na znak wypowiedzenia wojny; ~~brali też w udział~~ pośredniczyli też w zawarciu przymierza. Lud zwyciężony w wojnie ~~[illegible]~~ szedł w niewolę, a ~~[illegible]~~ ziemię jego zabierano i dzielono na 2 części, z których jedna szła na własność państwa (ager publicus), drugą zaś dzielono między ubogich obywateli. Agrum publicum za pewną roczną opłatą na rzecz państwa wypuszczano bogatszym obywatelom ~~w~~ dzierżawę. Zamożniejsi obywatele czyli patrycyusze, sami tylko mieli prawo ~~[illegible]~~ trzymania ~~[illegible]~~ w dzierżawie tych gruntów, co ~~spowodowało~~ później było powodem ważnych sporów między patrycyuszami i plebejuszami i dało okazyę do prawa gruntowego (lex agraria).

Zatrudnienia, obyczaje i charakter ludu Rzymskiego.

— Najpierwszem zajęciem tego ludu było rolnictwo, a zwłaszcza też plebejuszów i klientów. Klienci trzymali tylko w dzierżawie od zamożnych obywateli ziemie i te uprawiali. Przemysł i handel był w ręku klientów i niewolników, ci ~~wyrab~~ trudnili się wyrobami, których panowie ich potrzebowali. Po wojnach Tarkwiniusza I i Tarkwiniusza Pysznego handel morski znacznie się rozwinął, ~~[illegible]~~ dowodem tego jest ~~[illegible]~~ przymierze handlowe zawarte z Kartagińczykami w rok po zniesieniu ~~władzy królew~~ jedynowładztwa. — Obyczaje były proste, patryarchalne: ojciec miał nieograniczo[illegible]

władzę nad dziećmi, i mógł je ~~nawet~~ śmiercią karać. Wychowanie było odpowiednie duchowi wojowniczemu narodu; ~~celem jego~~ miało ono na celu przysposobić państwu obywateli z poświęceniem, synów z posłuszeństwem i walecznych żołnierzy. Męstwo (virtus) było jedynie cnotą. Nie dbano o nauki; sztuki piękne dopiero przez dynastyę etruską zostały do Rzymu wprowadzone; ~~budownictwo zwłaszcza odznaczało się praktycznością,~~ w budownictwie zwłaszcza miano na celu pożytek istotny. Za to odznaczali się Rzymianie ~~talentem wojennym~~ w sztuce wojennej: główną ich siłę stanowiła piechota; jazda zaś służyła tylko do osłony skrzydeł wojska. Serwjusz zobowiązał obywateli wszystkich 5 klass ~~obywateli~~ do służby wojennej od 17 do 46 lat życia.

Błądzą historycy, którzy w pierwotnej religii Rzymian widzą charakter czysto polityczny. Wszystkie ~~ustawy tego ludu~~ instytucye ich z początku opierały się na religii. Religja uświęcała sprawy publiczne, jak pokój i wojnę, zgromadzenia senatu, ludu, wybory urzędników, nawet wstępowała do stosunków życia prywatnego, jak do małżeństw, przysposobień (adoptio), testamentów. Wspólność wiary i czci tworzyła węzeł łączący różne familje jednej gentis (sacra gentilitia). Ofiary ~~i cześć~~ stanowiły nieodzielną część wszystkich spraw. – Religja pierwotna Rzymu nie jest dobrze znana; musiała być bardzo prostą. Varro mówi, że Rzym przez 170 lat nie posiadał bałwanów. Najdawniejsze czci były: cześć Westy (Vesta), cześć ognia świętego, utrzymywanego w świątyni tej bogini z początku przez 4, a potem przez 6 dziewic Westalskich; cześć Janusa jako godła ~~[illegible]~~ słońca, księżyca i czasu: bożek ten wyobrażany był z dwoma twarzami, jedną zwróconą ku przeszłości, drugą ku przyszłości; cześć Marsa bożka wojska i wojny: w jego świątyni ~~zawieszone było~~ przechowywano 12 ~~publiczny~~ tarcz, godła 12u znaków zodjaku. Tarkwinjusz I zeszpecił tę pierwotną religję, wprowadzając do Rzymu bałwochwalczą ~~cześć~~ religję Etrusków, w której uroczystości i ofiary ludzkie grały ważną rolę. Upadek religii rzymskiej: wprowadzenie religij narodów podbitych, a później przewaga religii Greckiej. Religja staje się narzędziem rządu; dogmat znika; ~~czynność obowiązek~~ stan kapłański zniża się do rzędu innych ~~[illegible]~~ urzędów publicznych.

Hierarchia kapłańska w Rzymie dzieliła się na 4 rzędy, odpowiednio do rozmaitych obowiązków do nich przywiązanych:

1° *Collegium Pontificum* składało się z 5 członków, z których jeden był *Pontifex maximus*; ten zastępował króla w sprawowaniu obowiązków arcykapłańskich (ob. wyżej str. 63). Władza a mianowicie: zarządzał i przewodniczył w czci publicznej (*sacra publica*); urządzał kalendarz naznaczając miejsce świętom przypadającym w ciągu roku; zwoływać i przewodniczyć na *comitia calata* (ob. wyżej str. 64); rozstrzygać spory religijne. *Pontifices* jeszcze zajmowali się układem zbioru praw dotyczących czci publicznej (*comentaria Pontificum*), a *Pontifex Maximus* obowiązany był spisywać roczne dzieje, zawierające wszystkie ważniejsze wypadki (*annales maximi*). 2° *Collegia sacerdotum* t. j. kapłanów różnych bóstw; najpierwszymi tu byli *Flamines* kapłani bóstw wyższego rzędu (*Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis*); dwunastu kapłanów Marsa, zwanych *Salii*; *Vestales*, sześć panien, po 2 z każdej *tribus* starożytnej, kapłanki Westy, utrzymywały ogień święty w świątyni tej bogini. 3° *Collegium Fecialium* (heroldowie niby), obowiązkiem jego było czuwać nad stosunkami międzynarodowemi (ob. niżej). 4° *Collegia kapłanów do zasięgania rady bogów*: *Augures* ze znaków na niebie, z piorunów, z lotu ptaków poświęconych, z ich głosu lub też sposobu jedzenia wróżyli; — wieszczkowie z ksiąg sybillińskich (*duumviri sacrorum*) byli dwaj; księgi te, jak niesie podanie sprowadzone zostały do Rzymu za Tarkwiniusza I; zawierały krótkie zdania, w których Rzymianie wróżyli o przyszłości. *Haruspices* zaś byli kapłanami etruskimi (ob. wyżej str. 44).

Walka, trwająca od samego założenia Rzymu, z innemi miastami latyńskiemi stomaczy nam przyczynę stosunków Rzymian z innemi ludami obcemi: *peregrinus* czyli *hospes* (cudzoziemiec) znaczył to samo co *hostis* (nieprzyjaciel); *hospitium* czyli *jus hospitii* określało stosunki obywatela rzymskiego z cudzoziemcami: rozciągnięte zostało ono później do całych narodów. Jeżeli Rzymianie czuli się przez jaki naród pokrzywdzonymi, tedy wysyłali do niego *Feciales*, żądali zadosyćuczynienia, a w razie nie otrzymania go powracali do Rzymu, gdzie uchwalano wojnę, i znów ich wysyłano na granicę nieprzyjacielskiego kraju, aby rzucili tam włócznię na znak wypowiedzenia wojny. Gdy wojna kończyła się przymierzem (*foedus*), *Fetiales* znów pośredniczyli;

a naród obcy stawał się sprzymierzeńcem (socius) ludu rzymskiego. W przeciwnym razie, gdy naród zdawał się na łaskę zwycięzców (deditio), utracał swój rząd, a ~~zachowy~~ zatrzymywał tylko wolność osobistą. Naród zaś zwyciężony w boju popadał w niewolę, ziemię jego zabierano. Część tej ziemi obracano na własność ~~skarbu~~ państwa (ager publicus), które z tej własności nie mogło nigdy się wyzuwać. Przywilej korzystania z tej ziemi mieli tylko dawniejsi obywatele czyli patrycyusze, ~~opłacające~~ za opłatą dziesięcin. Było to dla nich obfitem źródłem bogactw. Upominanie się plebejuszów o te ziemie: lex agraria.

Rozdział czwarty.

Epoka druga. – Rzeczpospolita.

(r. 510 – 30 przed Chr.)

Dzieła pomocnicze: prace Niebuhr'a, Beauforta, Wachsmuth'a, Mortum'a, Goettling'a. – Levesque Histoire critique de la république romaine. Paryż 1807 t. I. Cantu, Historya Powszechna. – Peter, Epoki historyi politycznej rzplitej rzymskiej, Lipsk 1841. (po niemiecku).

Okres pierwszy.

Od zniesienia jedynowładztwa, aż do wzięcia Rzymu przez Gallów (510 – 390 przed Chr.)

I. – Rzplita aż do utworzenia trybuna plebejuszów. (510 – 494 przed Chr.)

Organizacya Rzplitej. Patrycyuszowie, obaliwszy tron Tarkwinjusza Pysznego, powierzyli najwyższą władzę dwom urzędnikom, zwanym pretorami czyli konsulami; (Wybierani byli) mogli ~~tylko~~ z grona patrycyuszów tylko; senat przedstawiał kandydatów Comitiis centuriatis) których władza trwała przez rok tylko. Wybierani byli przez comitia centuriata, którym senat przedstawiał kandydatów z patrycyuszów samych: prawo zaś potwierdzania tego obioru zatrzymały comitia curiata. Konsulowie używali wszystkich praw królewskich; władza ich jednak była ograniczona ~~wpływ~~ przez senat, który teraz odzyskał cały swój wpływ, jakiego używał za panowania pierwszych królów. Pierwszymi konsulami byli Brutus i Collatinus; lecz Collatinus, jako krewny wygnanego króla, musiał opuścić

swą godność, a udać się za swą familją na wygnanie. Brutus, aby iło nowego porządku przywiązać plebejuszów, przypuścił do senatu pewną liczbę plebejuszów ze stanu rycerskiego, a tak zapełnił miejsca w tem zgromadzeniu opróżnione za Tarkwinjusza Pysznego. —

Napady Tarkwinjusza. Prawa Walerjusza. (509). — Wygnany król nie zaniechał starań względem odzyskania tronu. Spisek na rzecz jego uknowany został przez młodych młodych patrycyuszów w Rzymie; lecz odkryto go, a Brutus surowo ukarał winnych, między którymi znajdowali się właśni jego synowie. Tarkwinjusz wtedy, wezwawszy na pomoc miasta Etruskie Veię i Tarquinię, udaje się z wojskiem przeciw Rzymowi: Brutus wyszedł na jego spotkanie, i zwyciężył go w bitwie pod lasem Arsia, gdzie sam zginął. Na miejsce Brutusa konsulem obrany został Valerius. Zasłużył on sobie na przydomek Poplicola (przyjaciel ludu) przez zmiany zaprowadzone w nowem urządzeniu: wydał prawo, iż każdy obywatel skazany na śmierć przez Konsulów, może założyć appellacyę do comitia centuriata; nadał temuż zgromadzeniu prawo wybierania Konsulów, bez przedstawiania kandydatów od senatu; nakoniec usunął topory z wiązek (fascia), które ceklarze nosili przed Konsulami, a kazał je nachylać wobec comitia centuriata. Dzięki tym środkom zgoda między patrycyuszami i plebejuszami utrzymaną została, co było tem potrzebniejsze, iż nowej rzplitej zagrażał napad ze strony potężnego króla Clusium.

Wojna z Porsenną (508-507). Porsenna król miasta etruskiego Clusium, chcąc korzystać z osłabienia potęgi Rzymu w skutek zniesienia jedynowładztwa i w skutek wojen ztąd wynikłych, podstąpił na czele licznego wojska pod Rzym. Pomimo bohaterskiego męztwa, zwłaszcza Mucyusza Scevoli i Horacyusza Koklesa, miasto zostało szturmem zdobyte. Zwycięzca zabronił Rzymianom wyrabiania broni i wziął pewną liczbę zakładników. Następnie udał się w drogę w celu podbicia reszty Lacyum, lecz zwyciężony przez Latynów pod Aricią musiał się wrócić do Etruryi. Rzymianie odzyskali swą niepodległość; utracili jednak panowanie nad Lacyum: Wolskowie, Ekwowie, Hernikowie

i Latynowie podbici przez Tarkwinjusza Pysznego, teraz wydobyli się na wolność, a posiadłość rzplitej zamknięta została w granicach miasta Rzymu. Okoliczności te pobudziły znowu Tarkwinjusza do pokuszenia się o odzyskanie tronu, wciągnąwszy do swej sprawy ludy latyńskie.

Wojna z Latynami. Śmierć Tarkwinjusza (501–496).

Niebezpieczeństwa jakie groziły Rzymowi na zewnątrz, a więcej jeszcze coraz bardziej wzrastające niezadowolenie ludu zubożonego przez wojny, zmusiły patrycjuszów do utworzenia nowej władzy, czasowej wprawdzie, lecz któraby narazem mogła stawić czoło w najtrudniejszych okolicznościach kraju. Nowo-obrany taki rządca z tytułem dyktatora, otrzymał najwyższą władzę i posiadał ją przez ciąg swego urzędowania, które mogło trwać tylko 6 miesięcy. Wybierany był z grona patrycjuszów przez senat lub przez jednego z konsulów, a do naczelnego dowództwa nad wojskiem przybierał sobie zastępcę z tytułem Magister equitum. Składając swą władzę, dyktator musiał zdawać rachunek z czynności swoich przed comitia centuriata. Pierwszym dyktatorem był Titus Larcius. Dzięki tym środkom dla ocalenia kraju przedsięwziętym Rzymianie wyszli zwycięzko z wojen prowadzonych z Latynami. Dyktator Posthumius odniósł nad temiż świetne zwycięztwo nad jeziorem Regillus r. 496. Wszystkie przeto usiłowania Tarkwinjusza Pysznego w celu odzyskania tronu spełzły na niczem. Umarł on r. 496 w Cumae mieście Kampanii; śmierć jego była przyczyną ważnych w Rzymie wypadków.

Początek walki patrycjuszów z plebejuszami. Trybunat. (496–494).

Śmierć Tarkwinjusza, mającego za sobą plebejuszów, uwolniła patrycjuszów od starania się o względy ludu. Appius Claudius Sabin rodem, który niedawno osiadł w Rzymie z 5,000 klientów i przez patrycjuszów miał sobie nadane prawo obywatelstwa, odznaczył się nad innych surowemi środkami, jakie doradzał w celu powstrzymania plebejuszów. Nieukontentowanie tych ostatnich powiększało jeszcze prawo o długach, oddające dłużnika, jeśliby nie płacił, w niewolę wierzycielowi. Liczne wojny stały się przyczyną upadku znacznej liczby plebejuszów, a często

żołnierz, który wracał z tryumfem po odniesionych zwycięstwach, bywał wtrącany do więzienia, gdzie się z nim obchodzono jak najsurowiej. – Wolskowie, którzy podczas wojny Rzymian z Latynami stali na uboczu, teraz związawszy się z Sabinami, Ekwami i Hernikami zbliżali się ku Rzymowi. Plebejusze korzystając z tej okoliczności oparli się poborowi do wojska, dopókiby nie zapobieżono prawem ich uciemiężeniu. Manius Valerius obrany natenczas dyktatorem przyrzekł iż prawo o długach zostanie złagodzone; zaciąg do wojska nastąpił, a nieprzyjaciel pobity został. Lecz obietnicy swej dyktator dotrzymać nie mógł dla oppozycyi patrycyuszów; zrzekł się więc władzy, a lud zamiast powrócić do miasta ustąpił na górkę świętą, gdzie złączyli się z nim ci co pozostali w Rzymie, i tam pozostali przez kilka miesięcy. Nowe wreszcie niebezpieczeństwo ze strony Wolsków zmusiło patrycyuszów do rozpoczęcia układów z plebejuszami, a Menenius Agrippa upoważniony od ostatnich zawarł ugodę, mocą której prawo o długach zostało złagodzone i urzędy plebejuszowskie Trybuna i Edyla zostały utworzone. Trybunowie, których ustanowiono pięciu, mieli prawo bronienia ludu przeciw patrycyuszom, i mogli swem weto wstrzymywać uchwały senatu; dwóch zaś Edylów (aediles) obowiązkiem było urządzać targi, i godzić spory między plebejuszami. Przez te ustępstwa pokój wewnątrz został przywrócony i lud wrócił do miasta.

Godność królewska zniesiona została przez Senat i comitia curiata, a więc przez samych patrycyuszów; potem zniesienie to potwierdzone zostało przez lud cały na comitia centuriata. Wybranie dwóch najwyższych urzędników, najprzód z tytułem praetores, albo judices, potem consules (t. j. koledzy od con-sul, wyrazu złożonego podobnie jak ex-sul, prae-sul.) Konsulów obierały corocznie comitia centuriata na przedstawienie senatu, a potwierdzały comitia curiata przez lex curiata de imperio. Władza konsulów: 1° sądowa: sądzili w ostatniej instancyi; lecz co do wyroków śmierci nie mieli władzy samodzielnej; 2° administracyjna: zwoływali senat, comitia centuriata i curiata, i na nich przewodniczyli, – naznaczali kwestorów, których obowiązkiem było administrowanie dochodami państwa; 3° wojskowa: dowodzili wojskiem, z początku pospolicie we dwóch. Oznaki ich godności: krzesło kurulne, rodzaj tronu, toga haftowana (toga picta);

poprzedzało ich zawsze 12 ceklarzy z wiązkami; władzę wykonawczą pełnili naprzemian po miesiącu, a ten który ją sprawował, miał tytuł consul major. Pierwszymi konsulami byli: L. Junius Brutus, który stanął na czele spisku przeciw Tarkwinijuszowi Pysznemu, i Tarquinius Collatinus z familii królewskiej. Ten ostatni zmuszony był opuścić kraj, a na jego miejsce nastał Horacyusz. Miejsca wakujące w senacie, których nie zapełnił Tarkwinijusz Pyszny, dał Brutus plebejuszom ze stanu rycerskiego; a ci nowi senatorowie nazywali się conscripti ~~czyli~~ albo adlecti; ztąd wyrażenie patres conscripti (~~ze~~ zamiast patres et conscripti) na oznaczenie ~~wszystk~~ całego grona senatorów. Ustępstwo to uczyniono dla pozyskania plebejuszów, ~~przy~~ którzy byli przywiązani do wygnanego króla.

Spisek w Rzymie w celu przywrócenia obalonej monarchii: podżegany przez Tarkwinijusza, który miał wielu stronników między młodymi ~~..~~ patrycyuszami, został odkryty, a przywódzcy jego śmiercią ukarani. ~~Tradycya~~ Podanie podnosi ten ostatni fakt, przedstawiając Brutusa jako obecnego przy wykonywaniu wyroku na swych synach, bez ~~żadn~~ wylania łez.

Pierwsza wojna Tarkwinijusza przeciw Rzymowi (r. 508.); pomagały mu miasta etruskie: ~~Wejów~~ i Veii i Tarquinii, pierwsze rywalizujące od dawna z Rzymem, drugie zaś jego rodzinne. Bitwa pod lasem Arsia. Brutus i Aruns, synowie Tarkwinijusza, według podania, w pojedynku ~~zginęli~~ wzajem się pozabijali. Konsulat Waleryjusza Poplikoli; leges valeriae: 1° lex de provocatione prawo apelacyi w sprawach głównych (śmierci) od wyroku konsulów do comitia centuriata; 2° ~~ten~~ dowolny obiór konsulów przez toż zgromadzenie ~~samowolny~~, ~~bez~~ nie na przedstawienie senatu; 3° obiór kwestorów przez comitia centuriata; 4° oddawanie honorów comitiis centuriatis przez schylanie wobec nich wiązek, z których odtąd wyrzucono topory.(1)

Wojna Porsenny, króla z Larsa Klusium, przeciwko Rzymowi i Latium była zaborczą, ale nie była skutkiem usiłowań Tarkwiniusza Pysznego w celu odzyskania tronu.. Stolica Rzymu (r. 508.) upiększona podaniami poetów.. Muciusz Scewola usiłuje zgładzić ze świata Porsennę.. Bohaterska obrona pontis sublicii przez Horacego Koclesa.. Wzięcie miasta przez Etrusków i rozbrojenie Rzymian: zwycięzcy wzbraniają im używania żelaza by nie robili broni; nałożono na zwyciężonych haracz a zakładników uprowadził Porsenna który trzecią część posiadłości rzymskich zagarnął, rozbity pod Aricią cofnął się do Klusium.. ...... Porsenna pociągnął przeciw Latynom ale Wypadki w części tej wojny postawiły Rzymian na tej stopie na jakiej w epoce pierwszych królów stanęli.. Historycy Rzymscy nie robią żadnej wzmianki tego poniżenia swych ojczyzny.. Po napadzie Gallów Rzym dźwignął

(1) Niebuhr myli się przypisując tę prerogatywę comitiis tributis, które wtedy nie miały żadnej powagi.

początł z wycieńczenia.-

Ustanowienie dyktatury; wzięła początek u Latynów, ~~Rzymian~~ po obaleniu królestwa uciekano się do dyktatury.- Dyktator miał władzę nieograniczoną z której później rachunek musiał zdawać.- W zakresie jego władzy były 1) sądowa władza, sądził w najwyższej instancyi bez odnoszenia się do komicyów ~~[illegible]~~, miał prawo życia i śmierci.- 2) władza administracyjna, bo rządził wszystkiem nie odnosząc się do senatu 3) władza wojskowa, dowodził wojskami, zawierał pokój i wypowiadał wojnę; do niego należało dowódcę jazdy mianować (magister equitum) który był jego podkomendnym.- Oznaką godności tej było krzesło kurulne, toga haftowana 24 liktorów niosących wiązki z toporami. Dyktatora mianował senat albo jeden z konsulów.- Z początku nie oznaczano czasu wyraźnie w którymby się władza Dyktatora kończyła, okoliczności tu wszystko stanowiły; później dopiero czas trwania dyktatury do 6 miesięcy zredukowano.- Wojna Latynów przeciw Rzymowi z podburzenia Tarquiniusza pysznego.- Bitwa przy jeziorze Regillskiem (496 r.) Zwycięstwo Rzymian nie było stanowcze do panowania w Latium nie umocnili.- Śmierć Tarkwiniusza pysznego w osadzie ~~kolonii~~ Greckiej Cumae

Przybycie do Rzymu bogatego Sabińczyka Atta Clausus (Appiusza Klaudiusza) patrycyusze tworzą dla niego osobne gens, gens Claudia (r. 504.) Nędza wielkiej liczby plebejuszów Rzymskich, z przyczyny licznych wojen, albowiem obowiązani byli wojskowo swoim kosztem służyć.- Surowość prawa przeciwko dłużnikom:- niewyszczenie się z długu pociągało za sobą konfiskatę majątku, więzienie i utratę wolności. Lichwa wierzycieli względnie do pożyczających pieniądzy.- Srogość rządów patrycyuszowskich po śmierci Tarkwiniusza.- Wolskowie rozpoczynają wojować z Rzymem ~~Rozpoczęcie wojny Wolsków przec~~; Ekwowie Hernikowie i Sabinowie popierają ich sprawę (495 r.). Neutralność Latynów. Plebs niechce się zaciągać do wojska. Konsul Serwilius obiecuje złagodzenie prawa przeciw dłużnikom, lecz patrycyuszowie nie dozwalają mu spełnić tej obietnicy. Odmówienie nowego zaciągu w roku następnym (494). Mianowanie dyktatorem Maniusza Waleriusza: jego obietnice czynione plebejuszom i zwycięztwa nad nieprzyjaciołmi. Appiusz Klaudiusz opiera się spełnieniu obietnic danych plebejuszom. Ustąpienie żołnierzy plebejuszów na górę ~~[illegible]~~ leżącą nad Anio, zwaną później górą świętą (secessio plebis); wychodztwo plebejuszów z Rzymu. Opór bierny; zabierają z sobą tylko żywność. Bojaźń patrycyuszów i układy Meneniusza Agryppy, który opowiada plebejuszom bajkę o członkach i żołądku. Zawarcie ugody, między patrycyuszami i plebejuszami. ~~na następujących warunkach: 1°~~ Warunki tej ugody: 1° wypuszczenie na wolność dłużników; 2° zmniejszenie procentu do $8\frac{1}{2}$ od sta; 3° utworzenie dwóch urzędów plebejuszowskich, trybunów i edylów dla opieki nad plebejuszami i bronienia ich przeciw patrycyuszom. Urzędy te ~~są inne~~ mają charakter odrębny od innych urzędów publicznych, że ~~mają~~ przywiązana jest do nich potestas (potestas tribunitia) a nie imperium.

Trybunów (tribuni plebis) było pięciu; wybierały ich comitia centuriata po jednym z każdej klassy, corocznie. ~~Prawa tr~~ Prawa trybunów 1° veto; z początku stojąc, potem siedząc we drzwiach izby senatu mieli prawo niedopuszczenia, aby uchwały senatu przecho-

dziły pod rozwagę comitiorum centuriatorum dla nabrania powagi prawa; wynaleźli wtedy słowo veto (nie pozwalam); 2° mogli appellować (provocatio) od wyroku konsula przeciw plebejuszowi wydanego do comitia tributa, ~~na~~ których przewodniczyli trybunowie; ~~w sprawie~~ 3° mieli prawo ~~sprzeciwić~~ oprzeć się zaciągowi wojskowemu i nałożeniu podatków; 4° prawo bronienia plebejuszów przeciw uciskowi patrycyuszów; domy trybunów ~~był~~ dniem i nocą otwarte ~~były~~ miały jus azyli; ~~podczas~~ ~~swe~~ przez cały czas piastowania swej godności nie wolno im się było wydalić z miasta; osoba trybuna była nietykalną (sacrosanctus). Oznaki: subsellia, krzesło niższe od sella curulis: sześciu viatores na swe ~~mieli~~ rozkazy. Edylowie plebejuszowscy (aediles plebis), których było dwóch, byli również wybierani przez comitia centuriata. Prawa: 1° utrzymywać porządek na targach i urządzać ceny żywności; 2° sądzić spory między plebejuszami. — Comitia tributa, zgromadzenia ~~zupełnie~~ wyłącznie plebejuszowskie, ~~stają się~~ nabierają powagi, albowiem, chociaż ich uchwały nie miały ~~powagi~~ mocy prawa, jednak nie były bez powagi, jako wyrażające żądania ~~bardziej~~ większej liczby obywateli.)

Rzeczpospolita aż do Praw 12 tablic.

(494 – 451 przed Chr.)

Przymierze Rzymian z Łatynami i Hernikami. Pierwsze prawa gruntowe (494-474). — Wolskowie i Ekwowie wzrastając coraz w potęgę, poczęli grozić niezależności innych ludów Lacyum. Widząc to Łatynowie, odnowili dawne przymierze z Rzymianami. Podstawą tego związku była zupełna między obudwoma narodami równość; dowództwo siły zbrojnej związku miało być kolejno między niemi, a zdobycze równo dzielone. Konsul Spurius Cassius, który zawarł to przymierze, wciągnął do niego później nieco i Herników, nadając im te same prawa co mieli Łatynowie i Rzymianie. Dzięki temu związkowi Rzymianie oparli się Wolskom i Ekwom, którzy ~~jednak~~ nieraz przynieśli swój zwycięzki oręż aż pod mury miasta. ~~Oprócz~~ Pomimo tego niebezpieczeństwa na zewnątrz, wybuchły na nowo spory między ~~walka~~ patrycyuszami i plebejuszami. Patrycyusz C. Marcius zwany Koriolan zato iż okazał się nieprzychylnym sprawie ludu został przed comitia tributa od trybunów zapozwany i na wygnanie skazany. Nawzajem patrycyusza pozwali przed comitia curiata Spuriusza Kassiusza i skazali na śmierć za to iż żądał prawa gruntowego na korzyść ubogich plebejuszów. W 10 lat potem trybun Genucius, który odnowił to prawo, we własnem mieszka-

nie zamordowany został.

Dalszy ciąg walki między patrycyuszami i plebejuszami. Publilius Volero (480-471). —

Tymczasem przewaga patrycyuszów otrzymała nie mały cios przez odstąpienie familii patrycyuszowskiej Fabiusza, który poszedł za sprawą ludu, i w skutek tego, ~~musiał~~ znienawidzony przez swą klassę, musiał opuścić Rzym. Fabiuszowie, w liczbie 300, a z nimi 4000 klijentów osiedli w miasteczku Cremera graniczącem z Wejami, będącymi w wojnie z Rzymem. Napadnięta zaś przez nieprzyjaciół zginęła cała familija z wyjątkiem jednego dziecka, które pozostało w Rzymie. Lud poskarżał o tę klęskę patrycyuszów, iż ~~ni~~ zaniedbano dać pomoc miasteczku Cremera; oburzenie powiększyło się zamordowaniem trybuna Genucjusza i wreszcie wybuchło. Lud nie chciał się zaciągać do wojska dla odparcia napadu Wolsków. Trybun Publilius Volero, mąż równie energiczny jak roztropny, zażądał wtedy nowych praw dla ludu. Patrycyusze z początku nie chcieli żadnych ustępstw ~~robić~~ czynić, wreszcie zgodzili się na dwa prawa, które ~~potwierdzono pozostawiając przez~~ upoważniały comitia tributa 1° ~~za~~ do rozstrzygania potrzeb ~~ludu~~; a uchwały, jakie lud dla swego pożytku ustanowi (plebiscita) będą mieć moc prawa po potwierdzeniu ich przez comitia curiata i przez senat; 2° ~~w~~ ~~ludzi~~ do wybierania ~~sobie~~ sobie edylów i trybunów; obiór bowiem ich odbywał się dotąd przez comitia centuriata, a więc za wpływem patrycyuszów. Tym sposobem równouprawnienie ~~[illegible]~~ ludu uczyniło krok stanowczy.

Wojny Wolsków z Rzymem. (473-458).

Gdy tak walka toczy się wewnątrz samej Rzeczpospolitej ~~[illegible]~~, Wolskowie i Ekwowie pobiwszy kilkakrotnie wojska ~~jego~~ rzymskie, zawojowali znaczną część Latium i oblegli Rzym. Równocześnie powstaje w mieście zaraza, i nieprzyjaciel byłby je niezawodnie posiadł, gdyby zaraza nie przeszła do jego obozu i nie zmusiła do oddalenia się. Lecz wojna toczyła się dalej; kilka krwawych bitw stoczono na wyżynach gór Algida; legje rzymskie, które z trudnością

zebrano, doznały kilkakrotnej klęski, a wreszcie całe wojsko pod dowództwem Minucjusza zostało ścieśnione w wąwozach gór Algida. Wiadomość ta rzuciła wielki postrach w Rzymie, nie miał bowiem kto iść na pomoc wojsku. ~~Zgodzono się na wybór~~ Postanowiono obrać dyktatora; ~~deputacya od senatu udała się~~ Senat wyprawił deputacyę do Cincinnata, który w poprzednich wojnach zebrał liczne wawrzyny, a podczas deputacyi zajmował się pracą około swej roli. Cincinnatus objąwszy dyktaturę ~~nakazał wziąść do ręki~~ wezwał pod sztandary wszystkich zdolnych ~~~~ do noszenia broni, ~~udał~~ wyszedł ~~się~~ przeciw nieprzyjacielowi i zupełne nad nim odniósł zwycięstwo. Oswobodziwszy zaś wojsko i odprawiwszy wjazd tryumfalny do Rzymu, powrócił do swego pługa. Był dyktatorem przez 16 dni. –

Nowy spór w Rzymie. Terentilius Arsa. (462–452). –

~~To świetne zwycięstwo przerwało spór na~~ Potem świetnem zwycięstwie spór między ~~wspomniany spór~~ patrycyuszami i plebejuszami odżył na nowo. W Rzymie nie było praw pisanych; konsulowie w wymiarze sprawiedliwości ~~~~ opierali się na dawnych zwyczajach, co ~~~~ było nieraz powodem do częstych narzekań ze strony plebejuszów. Wreszcie trybun Terentilius Arsa zażądał ustanowienia komisyi z 5 członków, dla ułożenia praw. Patrycyuszowie sprzeciwili się temu żądaniu, i przez kilka lat pracowali, ~~nad tem~~ aby nie doszło do skutku przez plebiscitum. ~~~~ Tymczasem za zbliżeniem się nieprzyjaciela, gdy lud nie chciał się zaciągać do wojska, przymuszeni zostali do pewnych ustępstw, w skutek których liczba trybunów i Edylów plebejuszowskich została podwojona. Po ośmiu dopiero latach oporu żądanie Terentiliusza przyjęte zostało przez comitia centuriata, i wysłano trzech senatorów do osad greckich na południe Italii, w celu zebrania istniejących tam praw. Wysłani wrócili po dwóch latach, a ułożenie praw powierzono ~~~~ komisyi złożonej z 10 członków, czyli decemwirom.

~~Histor~~ (Dzieje Rzymu podczas tego okresu tak zewnętrzne jak wewnętrzne są niepewne; pochodzi to stąd iż historycy rzymscy, unosząc się stronnością, ~~~~ patrycyuszów ~~wyst obie~~ obwiniają o różne zbrodnie, a z drugiej strony osłaniają wszystkie gwałty ludu. Często bywało tak że ani jedna, ani druga strona nie miała słuszności.

Konsul Spurius Cassius zawarł przymierze z Latynami (foedus latinum).

zgromadzenie związkowe miało się zbierać jak dawniej w dolinie Ferentyńskiej (ob. wyżej str. 49), a postanowienia jego ~~tu~~ obowiązywać obadwa ludy; dowództwo nad wojskiem związkowem było kolejne; łupy wojenne szły do równego podziału. Hernikowie na tychże warunkach przyłączyli się do związku (r. 486). ~~[illegible]~~ Trwało to przymierze przez 105 lat i wielce się przyczyniło do wzrostu potęgi Rzymu. Spory wewnętrzne między patrycyuszami i plebejuszami. C. Marcius Coriolanus: ~~T~~ po większa część pisarzy rzymskich wystawia go jako członka pysznego i zdrajcę ojczyzny: Dyonizy Halikarnaski zaś ~~[illegible]~~ mówi wyraźnie, iż był szanowany od wszystkich za swą uczciwość i sprawiedliwość. Trybunowie tutaj postąpili ~~sobie~~ dalej ~~aniżeli~~ niżeli im prawo pozwalało, pozywając Koriolana przed comitia tributa, gdy on, jako patrycyusz, ~~powinien~~ miał być sądzony przez comitia curiata. Patrycyusze przestraszeni opuścili go, i został potępiony. Na wygnaniu przebywa u Wolsków; baśnie poetyckie o jego udziale w wojnie tego ludu z Rzymem. Comitia tributa przywłaszczają sobie prawo skazywania patrycyuszów na kary pieniężne. – Zemsta patrycyuszów: Konsul Sp. Cassius żąda prawa gruntowego (ob. wyżej str. 72); zostaje oskarżony o chęć przywłaszczenia sobie godności królewskiej i skazany na śmierć przez comitia curiata (r. 485). Nie można wiedzieć z pewnością, czy był winnym, lub nie. Trybun Genucius za to iż ponowił prawo gruntowe, został zamordowany (r. 474).

Wojna Wolsków, Ekwów i Wejów z Rzymem. Wielki wpływ ~~rodziny~~ familii Fabiuszów (gens Fabia) w ciągu 7u lat (483-476); jeden nawet z Konsulów był wybrany z jej grona. Powodzenie to obudza zazdrość w innych familiach patrycyuszowskich: Fabiuszowie przerzucają się na stronę ludu; Nie wiadomo co ich do tego kroku pobudziło. Gens Fabia opuszcza ~~miasto~~ Rzym i osiada nad rzeką Cremera, gdzie zakłada miasto tegoż nazwiska. Upiększono historyę ~~ich~~ wyprawy, ~~która~~ którą Fabiuszowie wraz ze swymi Klientami podjęli przeciw Wejom, a która się skończyła wytępieniem ~~ich~~ całej familii i zabraniem Kremery przez Wejów. Zawarcie pokoju z Wejami na 40 lat (r. 474). Niezadowolenie ludu; zamieszki w Rzymie z powodu zaciągu do wojska: Publilius Volero, który był poprzednio setnikiem (centurio) zostaje zaciągnięty jako prosty żołnierz: opiera się, a lud podtrzymuje jego sprawę; zostaje wybrany na trybuna ludu (~~[illegible]~~ tribunus plebis)

(r. 472) i żąda, aby wybór godności plebejuszowskich odbywał się przez comitia tributa. Patrycyuszowie sprzeciwiają się temu. Volero zostaje obrany trybunem poraz drugi (471 r.) i z pomocą swego kolegi ~~Le~~ Letorjusza (Lætorius) tyle dokazał, iż ~~żądan~~ projekta jego (rogationes) zostały przez comitia centuriata przyjęte. Leges Publiliæ: 1° comitia tributa otrzymują prawo roztrząsania wszystkich spraw ~~odnoszących~~ tyczących się do ludu i uchwalania wniosków o nich (plebiscita); 2° ~~trybunowie~~ obierają sobie trybunów i edylów. Zmniejszenie powagi comitiorum centuriatorum. ~~Różnice~~ Sprzeczki między zgromadzeniem patrycyuszów, comitia curiata, i plebejuszów, comitia tributa.

Niepomyślne wypadki wojen rzymskich z Wolskami i Ekwami; porażki często pochodziły ze złej woli żołnierzy plebejuszów, ~~gdy~~ którzy wypowiadali posłuszeństwo konsulom. Konsul Appius Claudius, gdy go własna armja przymusiła do odwrotu, każe ją dziesiątkować (471 r.) Oblężenie Rzymu przez Wolsków i Ekwów (463 r.); szczegóły tego oblężenia nie są znane, gdyż ~~pr~~ przez historyków rzymskich ~~pominięte~~ zostały pominięte. Cała prawie posiadłość miasta wpadła w ręce nieprzyjaciół. Bitwy stoczone na górze Algida. Cincinnatus wybawia wojsko rzymskie (r. 458); prostota obyczajów rzymskich w owym czasie.

~~Walka~~ Spory między patrycyuszami i plebejuszami nie ustają: trybunowie Duilius i Sicinnius na nowo żądają praw gruntowych. Appius Claudius sprzeciwia się im, zostaje zapozwany przed comitia tributa, i aby ujść wyroku ich odbiera sobie życie. Władza konsulów, nie ograniczona przez żadne prawa pisane. Trybun Terentillus (Terentilius) Arsa (r. 462) żąda wyznaczenia komissyi z 5u członków dla ułożenia praw. Patrycyuszowie nie chcą na to przystać, a na ich czele staje porywczy Cæso Quinctius syn Cincinnata; ten zapozwany od trybunów przed comitia tributa dobrowolnie udaje się na wygnanie (461). Wzięcie Kapitolu przez ~~4000~~ tłum wygnańców i niewolników zbiegłych, w liczbie 4,000 pod dowództwem Sabina Appiusza Herdoniusza (r. 460). Konsul ~~...~~ Valerius ~~przyrzeka~~ obiecuje poprzeć żądanie Terentiliusza, a zjednawszy sobie ~~tym~~ tą obietnicą plebejuszów, odbiera Kapitol. Niedotrzymuje jednak swego przyrzeczenia. Lud nie chce się zaciągać do wojska; ustępstwa patrycyuszów: podwojenie liczby trybunów i edylów;

i oddanie ludowi pagorka Awentynu (454 r.). Przyjęcie wniosku Terentilusza, w skutek czego senatorowie Spurius Posthumius, Servilius Sulpicius i Aulus Manlius wysłani zostali do Wielkiej Grecyi dla zebrania tam słynnych praw Charondasa, Zaleuka i Pythagoresa. Nie wiadomo z pewnością czy ci posłowie byli i w Atenach. Powrót ich i zamianowanie Decemwirów (452).

III. — Decemwirat i prawa XII tablic. (451-449 przed Chr.) —

Rząd i upadek decemwirów (451-449). — Decemwirom, których wybrano z samych patrycyuszów dla ułożenia praw pisanych, nadano władzę najwyższą i nieograniczoną; konsulów, trybunów i edylów zniesiono na jeden rok. Przy końcu roku prawa przez nich ułożone zostały przyjęte przez comitia centuriata i wyryte na dziesięciu tablicach miedzianych. Lecz prawa te nie były wykończone, a umiarkowanie, jakiem się odznaczyli podczas swego urzędowania decemwirowie, skłoniło lud do ustanowienia decemwiratu jeszcze i na rok następny. Appius Claudius jeden z decemwirów roku zeszłego, tyle dokazał iż go na nowo obrano i dodano ludzi zupełnie mu oddanych. Ułożono dwie nowe tablice praw, a tym sposobem dzieło prawodawcze doszło do końca. Lecz przy schyłku roku decemwirowie oświadczyli, iż urzędu swego nie złożą; zyskali sobie znaczną liczbę młodych patrycyuszów i klientów, a wygnaniem i konfiskatą ukarali sobie przeciwnych. Dopiero zamordowanie Sicyniusza Dentatusa jednego z najmężniejszych dowódców wojskowych, za to iż się przeciw decemwirom oświadczył, i śmierć Wirginii, którą własny ojciec zabił aby ją zachować od niewoli, na jaką była skazana przez Appiusza, pobudziły wojsko do podniesienia oręża przeciw decemwirom. Udało się ono do Rzymu, gdzie także wybuchło powstanie: decemwirowie złożyli swój urząd; Appius Claudius i jego kolega Oppius, jako najwinniejsi, zostali skazani na śmierć, a dawny porządek rzeczy przywrócono.

Prawa XII tablic.(1) Celem tych praw było, aby zlać patrycyuszów i plebejuszów w jeden naród, usuwając rozróżnienia jakie jeszcze mię-

(1) Ob. Bouchaud Commentaire sur la loi des douze tables Paris 1803. Niebuhr, Historya rzymska t. II. — Dirksen Zebranie studyów podjętych w celu przywrócenia textu XII tablic. Lipsk 1824 (po niemiecku).

dzy obu stanami istniały, lecz cel ten nie zupełnie osiągnięty został. ~~Równość~~ Zrównano ~~ich~~ je tylko co do praw cywilnych, lecz patrycyusze zatrzymali sobie przywileje polityczne. Oto główniejsze prawa 12u tablic ~~odnoszące~~ tyczące się ustawy zasadniczej rzplitej: ~~lud~~ cały naród (populus) ~~[illegible]~~ obejmujący patrycyuszów, plebejuszów i klientów został znowu podzielony na 21 tribus; ogólne zgromadzenie narodowe pod nazwą comitia tributa, gdzie ~~głosowano~~ każda tribus dawała swój głos, otrzymało władzę prawodawczą, z zastrzeżeniem jednak, że prawa tym sposobem ustanowione szły pod zatwierdzenie comitiów curiatów i senatu; ~~tak że~~ temuż zgromadzeniu przyznano prawo wybierania sobie trybunów, edylów i kwestorów. Comitia centuriata zaś i curiata nie uległy żadnej zmianie. Jak dawniej tak i teraz wstęp do wyższych godności, jak np. do senatu był otwarty tylko patrycyuszom, a ich małżeństwa z plebejuszami na nowo zakazane zostały.—

Wybranie Komissyi prawodawczej z grona patrycyuszów tylko (decemviri legum scribendarum sine provocatione), z władzą dyktatorską; podczas ich urzędowania ustały wybory konsulów, trybunów, edylów, kwestorów. ~~Członkowie tej komissyi spełniają kolejno co 10 dni każdy władzę sądowniczą~~, co 10 dni inny członek tej komissyi kolejno spełnia ~~[illegible]~~ władzę sądowniczą, a wtedy poprzedza go 24 liktorów, i nosi tytuł praefectus juris; reszta dziewięciu stanowi jego radę. Ukończono 10 tablic praw. Przedłużenie decemwiratu na rok następny (450). ~~Zabiegi~~ Appiusz Klaudyusz zabiega, aby wyznaczeni do tego zostali jego stronnicy i trzech plebejuszów. Dodano dwie nowe tablice praw. ~~[illegible]~~ Okrutne rządy Appiusza, którego popiera ~~[illegible]~~ liczne stronnictwo, składające się z młodych patrycyuszów, plebejuszów i klientów, i utrzymuje przy władzy na rok 449; przeciwnicy zaś jego zostali ~~wygna~~ skazani na wygnanie, a dobra ich ~~[illegible]~~ na skarb zabrane. Wojny z Sabinami, Ekwami i Wolskami: wojska rzymskie zostały pobite w skutek złego dowództwa. Nieukontentowanie żołnierzy; zamordowanie Sicyniusza Dentatusa za to iż śmiał otwarcie zganić decemwirów. Appiusz przez jednego ze swoich klientów każe schwytać Wirginję, córkę nieobecnego podtenczas w Rzymie trybuna Wirginjusza, pod pozorem że jest jego niewolnicą. Na tę wiadomość Wirginjusz udaje się do Rzymu, upomina się o swą córkę przed trybunałem Appiusza, lecz ten przysądza ją jako niewolnicę swemu klientowi. Nieszczęśliwy ojciec prosi aby mu wolno było pomówić ~~z córką~~ jeszcze z nią nieco; co uzyskawszy

prowadzi ją do jatek rzeźniczych, bierze nóż i zatapia go w jej łonie. Wzywa następnie lud do zemsty i sam udaje się na pole walki. Wojsko oświadcza się przeciw Decemwirom, i ustępuje na górę Świętą (secessio plebis secunda). Powstanie w Rzymie: decemwirowie wtrąceni do więzienia, Appius odbiera sobie życie, Oppius ścięty, innym przebaczono. –

Prawa dwunastu tablic. Z powodu, iż pierwotny text tych praw, z wyjątkiem dwóch ułamków, zaginął, względem wielu rozporządzeń jest niepewność. Prawa te były polityczne i cywilne; ostatnich jest daleko więcej; podstawą ich jest zupełna równość między obywatelami rzymskimi, patrycyuszami, plebejuszami i klientami. Prawa polityczne są: 1° nowy podział ludu rzymskiego (populus romanus Quiritium) na 21 tribus okręgowe, których liczba później doszła do 35; – 2° comitia tributa stają się ogólnem zgromadzeniem ludu tak, jak comitia centuriata, z tą tylko różnicą, że na pierwszych głosują tribus, a w nich każdy pojedyńczo daje swój głos, na drugich zaś głosowanie odbywa się przez klassy; 3° comitia tributa na przedstawienie (rogatio) swych trybunów stanowią uchwały zwane (plebiscita), które jednak nie mają mocy prawa, dopóki nie zostaną potwierdzone przez comitia centuriata i przez senat; 4° skazany przez comitia centuriata za zbrodnię zdrady stanu może założyć apellacyę (provocatio) przed comitia tributa. – Prawdopodobną jest rzeczą, że prawa XII tablic znosiły urzędy konsulów, trybunów i edylów, zastępując je decemwiratem, któryby się składał w połowie z patrycyuszów, a w połowie z plebejuszów; lecz urządzenie to nie przyszło do skutku z powodu zaburzeń, jakie wywołali swym postępowaniem decemwirowie, i dawny stan rzeczy się utrzymał. Przywileje patrycyuszów uświęcone prawami XII tablic, mocą których sami tylko patrycyusze mogli piastować pierwsze urzędy i zasiadać w senacie; zakaz małżeństw (connubia) między klassą patrycyuszów a plebejuszów.

IV. – Wewnętrzny stan Rzeczypospolitej aż do wzięcia Rzymu przez Gallów.

(449 – 390 przed N. Ch.)

Prawa Walerjusza. – Utrzymanie przywilejów patrycyuszowskich prawami XII tablic i samowolny rząd Decemwirów musiały wywołać wojnę do-

mową, w Rzymie, a ta byłaby niezawodnie wybuchła, gdyby konsulowie Valerius i Horatius, rządząc się umiarkowaniem, nie byli poczynili pewnych ustępstw ~~dla~~ ludowi. Zakazano więc pod karą śmierci tworzyć jakikolwiek urząd bez appellacyi; osoby trybunów, edylów i sędziów uznano znów za święte i nietykalne, senatus-consulta, po przyjęciu ich przez trybunów, kazano składać w archiwach ludu (~~plebs~~); comitiis tributis przyznano władzę prawodawczą. Prawa te, zwane leges Valeriae, rozszerzając władzę ludu, ~~przyczyniły się do prz~~ przyspieszyły usamowolnienie jego polityczne.

~~Odnowienie~~ **Nowa walka. Trybunowie wojskowi (445).** Zakaz małżeństwa z klassą patrycyuszów najdotkliwiej czuć dawał plebejuszom ich niższość. Prawda, że małżeństwa te były tolerowane, lecz dzieci z nich zaliczano bez wyjątku do plebejuszów. Trybun Canuleius przeto, oświadczywszy się przeciw temu prawu, zażądał zniesienia go. Patrycyuszowie z początku się opierali, lecz wkrótce zmuszeni zostali przyjąć ten wniosek. Tak więc lex Canuleia zniosła ostatnią zaporę, która tak długo oddzielała patrycyuszów od ludu. Pomyślny ten skutek ośmielił dalej trybunów do żądania, aby plebejusze przypuszczeni byli do konsulatu. Tą jednak razą, opór patrycyuszów był trudniejszy do zwyciężenia; dopiero gdy Wolskowie i Ekwowie zaczęli grozić ~~na~~ Rzymowi, a lud odmówił zaciągu do wojska, patrycyusze zgadzać się zaczęli na jego żądanie. Aby jednak zachować ~~pr~~ sobie pewną przewagę, i nie pozwolić na odjęcie sobie przywileju wyłącznego sprawowania konsulatu, wnieśli, aby zamiast dwóch konsulów, ~~[illegible]~~ ustanowiono trzech urzędników z tytułem tribuni militares consulares potestate, którzyby wybierani byli bez różnicy tak z patrycyuszów jak i z plebejuszów. ~~Wniosek ten~~ Lud przyjął ten wniosek, i trybunowie wojskowi, których niekiedy bywało po ośmiu, otrzymali władzę najwyższą. Konsulat przecież nie został zniesiony; a senat co rok rozstrzygał, czy comitia centuriata wybrały trybunów wojskowych, czy konsulów; ostatni bowiem mogli być tylko z grona patrycyuszów.

Censura. Czyniąc jednak patrycyusze to ustępstwo ludowi, zastrzegli sobie ważny jeden punkt, ~~mocą którego~~ iż trybunowie wojskowi ~~[illegible]~~ nie mogli przewodniczyć popisowi ~~[illegible]~~ ludności (census)

ktory odbywał się co 5 lat, i rozstrzygał, do jakiej klassy należy każdy obywatel. Na to ustanowioną została censura, należąca wyłącznie do patrycyuszów. Censores, wybierani najprzód na pięć lat, potem na półtora roku, czynili popis ludności, i zarazem mieli prawo czuwania nad obyczajami obywateli. ~~W tym celu~~

[margin: (Dla tego] mogli udzielać nagany publiczne za złe postępowanie, a nawet odebrać ~~zawiesić~~ ~~winnego~~ na czas pewien winnemu ~~od wykonu~~ prawa polityczne: i tak mieli władzę oddalić Senatorów, wykreślić rycerza z listy jego stanu, i przenieść obywatela z tribus wiejskiej do jednej z czterech tribus miasta. — Około tegoż czasu utworzony został inny jeszcze urząd, w celu zaradzenia częstym klęskom głodu, który nieraz nawiedzał Rzym. Praefectus annonae przeto był obowiązany czuwać, aby zboża nie brakowało nigdy w mieście. Tym sposobem porządek wewnątrz przywrócony został, lecz na zewnątrz Rzymianie musieli toczyć ~~wojnę~~ długą wojnę z Wolskami i Ekwami, i z potężnem miastem etruskiem Veiae.

Horatius i Valerius, ponieważ najwięcej się przyłożyli do obalenia decemwirów, wybrani zostali Konsulami na r. 449. Aby uspokoić lud niezadowolony z XII tablic, ~~podają oni pr~~ ~~jak~~ żądają oni praw następnych: 1º Zakazać tworzenia nadal władzy jakiejkolwiek bez appellacyi (sine provocatione), jaką był decemwirat, z wyjątkiem dyktatury, która zachowuje swe prawa ~~i przywileje~~ w całości, jako urząd nadzwyczajny. 2º Zatwierdzić nietykalność urzędników plebejuszowskich i sędziów (judices). 3º Kopje uchwał senatu (senatus-consulta), po podpisaniu ich przez Trybunów literą T, przesyłać edylom plebejuszowskim, dla zachowania ich w archiwum ludowem przy świątyni Cerery. 4º Plebiscita mają mieć tę samą powagę, co uchwały wydane przez comitia centuriata. Comitia centuriata przeto powoli traciły swoją powagę tak iż ~~utrzymały~~ zostały im tylko wybory wyższych ~~władz~~ urzędników, zwłaszcza Konsulów.

[margin: F (leges Valeriae secundae)]

Przed wprowadzeniem praw XII tablic, związki małżeńskie między patrycyuszami a plebejuszami były rzadkie, a jeśli się trafiały, to dzieci z takich małżeństw pochodzące były zawsze liczone do klassy plebejuszów. Nowe zaś prawo zupełnie takich małżeństw zakazało. Trybun Canuleius żąda zniesienia tego zakazu (lex Canuleia de connubio patrum et plebis). Wniosek to nie małej wagi; bo pociąga za sobą zlanie dwóch stanów w jeden. ~~Jeden z t.~~ Inny trybun żąda przypuszczenia plebejuszów do Konsulatu. Patrycyu-

cie nie chcąc przystać na to, podają projekt utworzenia, zamiast Konsulatu, innej władzy najwyższej, trybunów wojskowych (tribuni militares consulari potestate), ~~na~~ wybieranych tak z patrycyuszów jak z plebejuszów. Najpierw było ich trzech, później widzimy ich po 4, 6 i 8; ale najczęściej bywało po 6. Po ilu z jakiego stanu mieli być wybierani, nie było określone; często dostawała się ta godność samym patrycyuszom, ponieważ wybór odbywał się przez comitia centuriata. Trybunowie wojskowi mieniają się naprzemian z Konsulami.

Utworzenie cenzury. W początku Konsulowie sami odbywali pięcioletni popis ludności, census, na którym oznaczano stan majątkowy każdego obywatela, co nie było rzeczą łatwą. Teraz ~~dwaj censores~~ zaś przeznaczeni zostali dwaj censores, wybierani przez comitia centuriata na jedno lustrum; później na półtora roku. (r. 448) ~~Władza~~ Prawa cenzorów: 1° ~~przewodz~~ odbywać popis ludności census, podczas którego oznaczali stan majątkowy, prawa i ciężary na każdego obywatela przypadające; – 2° czuwać nad ~~obyczajami~~ postępkami obywateli, z prawem już udzielania nagany publicznej (nota censoria), ~~już wymierzania innej kary, jak~~ za złe ~~sprawowanie~~ obyczaje, ~~lub~~ pozbawienia w całości lub części praw politycznych: dla senatorów, senatu movere; dla rycerzy, ademptio equi; dla obywateli innych, tribu movere, t. j. przenieść z tribus wiejskiej do miejskiej; te ostatnie bowiem były niższemi, gdyż do nich ~~zas~~ należała najniższa klassa ludności miejskiej, a od cenzora Fabjusza Maxyma (r. 304) składały się tylko z wyzwoleńców. W następnych ~~późniejszych~~ czasach ~~nadano~~ powierzono jeszcze cenzorom ~~prawa~~. 3° administracyę podatków ubocznych (impôts indirects), wypuszczanie w dzierżawę gruntów skarbowych (ager publicus) i odbieranie dziesięciny; 4° straż zabudowań publicznych, dróg, kanałów i t. d.

Oznaki cenzorów: sella curulis i ~~tol~~ toga laticlavis.

Głód w Rzymie, w skutek licznych wojen, ~~przy które~~ podczas których znaczna część roli ~~była~~ nie mogła być uprawiana. Ustanowienie praefecti annonae, którego obowiązkiem było ~~zaopat~~ czuwać, aby miasto w dostateczną ilość zboża zawsze było opatrzone. ~~Hojność bogatego rycerza plebejusz~~ Spurius Maelius bogaty rycerz plebejuszowski rozdaje zboże ubogim; patrycyusze oskarżają go przeto o dążenie do godności królewskiej. Cincinnatus, starzec 80letni mianowany dyktatorem. Pozywa on Maeliusa przed swój sąd; ten nie chce się stawić, odwołując się do ludu: niebezpieczeństwo buntu; magister equitum zabija Maeliusa na forum (439 r.) i dostaje pochwałę od Cincinnata. Nie wiadomo, czy Maelius był winien zbrodni o którą go oskarżano; jednak jego opór stawiany władzy dyktatorskiej był przeciwny prawu, a śmierć gwałtowną, jaką poniósł, niesłusznie ~~p~~ porównają niektórzy z morderstwem.

Dzięki energiczności Cincinnata, spokój wewnątrz przywrócony został.

V. – Wojny Rzplitej aż do najścia Gallów. (449–390 przed Chr.)

Wojny z Sabinami, Wolskami i Ekwami (449–418). – Podczas wspomnionych wyżej wewnętrznych zaburzeń, nie ustawały na zewnątrz wojny z sąsiadami, i byłyby niezawodnie przyczyniły się do zupełnego upadku Rzymu, gdyby go nie wspierali Latynowie i Hernikowie. Wojna z Sabinami miała się już ku końcowi; klęska zaś, jaką im zadał Konsul Horatius, przymusiła ich do zawarcia pokoju z Rzymianami. Pokój ten następnie trwał bez przerwy 150 lat. Wolskowie i Ekwowie, którzy prawie zawsze ~~wspólnie~~ przeciw Rzymowi działali, nie przestali raz w raz działań wojennych. Ostatecznie dopiero dyktator Posthumius rozproszył ich siły zjednoczone w krwawej bitwie pod ~~nad~~ górą Algidum. Ekwowie jeszcze potem w 12 lat później wzięli się do broni, lecz pobił ich do szczętu Dyktator Servilius Priscus. W skutek tych wojen Rzymianie rozpostarli swe panowanie nad większą częścią Lacyum. Nowa zaś wojna z potężnem miastem etruskiem Veiae ~~potęgę ich~~ utwierdziła ~~ich~~ to ich panowanie.

Wojna z miastami Veii i Fidenę. Wzięcie pierwszego. (438–396). Przez 36 lat trwał pokój między Rzymem i Wejami, kiedy Fidenowie, zerwawszy przymierze z Rzymem, zażądali pomocy Wejów. Tolumnius, król Wejów, kazał zabić czterech posłów rzymskich udających się do Fidenów. Wojna więc wybuchła; ~~tym~~ lecz trwała nie długo. Fidenowie bowiem, po dwukrotnej porażce od wojska rzymskiego, upokorzyli się i przyjęli do swego miasta rzymskich osadników. Wejowie też odnowili pokój. ~~Tym~~ – Wkrótce potem jednak Fidenowie powstali, a wypędziwszy osadników rzymskich, związali się na nowo ~~po~~ z Wejami. ~~Dyktator Aemilius~~ Wyprawił się przeciwko nim Dyktator Aemilius i ~~pobił~~ poraził na głowę. Król Tolumnius w bitwie zginął; ~~Fiden~~ miasto Fideny zostało wzięte i zburzone, a z Wejami pokój na 20 lat zawarty. Korzystając z niego Rzymianie ~~sami~~ ~~udali~~ zamierzyli podbić Wolsków i Ekwów, a tym sposobem przy~~g~~gotowali się do ostatecznej walki z Wejami. Wojna z tem miastem trwała ~~prz~~ 10 lat; po długiem oblężeniu, pod wodzą ~~z dzielnym~~ dyktatora Kamilla, miasto zostało wzięte, a mieszkańcy wzięci w niewolę. ~~Camillus~~ Kamilla, który oburzył ~~na~~ na siebie przez dumę swą obywateli, ~~[illegible]~~ ~~oskarżony~~ zaskar-

żyli trybunowie, iż część tychże obrócił na swą korzyść; chcąc więc uniknąć potępienia, dobrowolnie poszedł na wygnanie. Wśród tych zwycięstw Rzym został napadnięty przez nowych nieprzyjaciół, Gallów.

Najście Gallów. Bitwa nad r. Allią (390).

Najście Gallów na Italję stanowi epokę w historyi tego kraju; gdyż po upadku Etrusków, inne ludy jego nie były zdolne oprzeć się Rzymianom. Bez wątpienia, napad ten był dla Rzymian bardzo niepomyślnym, lecz oni wkrótce podnieśli się, i szybkim krokiem dążyli do zawojowania całej Italii. Po pierwszym napadzie kilku pokoleń Gallów*, dwa inne, Bojowie i Senonowie, o dwieście lat później, przeszedłszy Alpy, podbiły pod swe panowanie kraje na północ Apeninów. Niezadługo przeszli oni i Apeniny; Senonowie wpadli do Etruryi, zniszczyli ją okropnie; oblegli Clusium, a nie mogąc zdobyć tego miasta, opuścili je i udali się ku południowi. Rzym wysłał na ich spotkanie swe wojsko. Zaszła bitwa nad r. Allią; wojsko rzymskie w części na głowę zostało pobite, w części rozproszone, a część cofnęła się do Rzymu.

* na początku VI w.

Wzięcie Rzymu. Camillus.

Na wiadomość o tej porażce, Rzymianie ze strachem opuścili miasto, które następnie bez oporu wpadło w ręce nieprzyjaciół. Ci zaś, złupiwszy je, oblegli Kapitolium, gdzie jeszcze szczupła liczba wojska mężnie się broniła. Nie spodziewając się zaś znikąd pomocy, oblężeni zaczęli traktować z Gallami, chcąc za okupem ocalić przynajmniej życie. Śpieszyli się też i Gallowie z ukończeniem oblężenia, gdy dowiedzieli się, iż Wenetowie naszli ich posiadłości na północy Italii, i gdy choroby zaczęły się szerzyć w ich obozie. Na ten czas Kamillus, mianowany dyktatorem, przybył też pomoc Kapitolowi; lecz nie zdążył odebrać łupów nieprzyjacielowi. Po odstąpieniu Gallów do zburzonego miasta, plebejusze zaś chcieli je opuścić, a przenieść się do Wejów. Kamill temu oparł się i tym sposobem ocalił Rzym od zupełnej zagłady: miasto zostało odbudowane, i wyszło ze swych popiołów daleko większem i potężniejszem niż dawniej.

Wojny Rzymian w tym periodzie: 1° Wojna z Sabinami (r. 449). Sabinowie nieraz wspólnie z Wolskami i Ekwami wojowali przeciw Rzymowi; lecz bogactwa i zbytek uczyniły ich zniewieściałymi. Wojna zakończona została pokojem, który trwał aż do drugiej wojny samnickiej.

2° Wojny z Wolskami i Ekwami. Wojny te trwały, z małemi przerwami, przez cały niniejszy okres. Kilka razy ludy wspomnione podsuwały się pod same mury ~~same~~ Rzymu. Potęgę ich ~~atro~~ skruszyły dwa zwycięztwa: jedno odniesione przez Posthumiusza (r. 438), drugie przez Serwiliusza (r. 418) dyktatorów. Powoli Rzymianie zagarnęli część Łacyum pod swe panowanie; osady rzymskie i łacińskie założone zostały w krajach podbitych. — 3° Wojny z Fidenami i Wejami. Fidenowie, zerwawszy przymierze z Rzymem, połączyli się z Wejami (r. 438); posłowie rzymscy zabici, a wojna wypowiedziana. Zwycięztwo dyktatora Emiliusza nad sprzymierzonymi (437 r.). Drugie zwycięztwo przez dyktatora Serwiliusza odniesione (r. 435). Wzięcie miasta Fidenæ, i założenie osady rzymskiej dla zapewnienia podległości ~~mia~~ jego. Pokój z Wejami (434–427). Nowe powstanie Fidenów, którzy się sprzymierzyli z Wejami. Świetne zwycięztwo dyktatora Emiliusza (426 r.). ~~Wei~~ Fidenæ wzięte i zburzone. Pokój ~~z~~ z Wejami na lat 20 (426–406). Ostatnia wojna z Wejami; związek etruski odmawia im swej pomocy, z powodu grożącego niebezpieczeństwa ze strony Gallów, którzy już zagarnęli Italję północną, i część Umbryi (ob. wyżej str. 47). Bajeczne podania względem oblężenia Wejów z powodu długiego trwania tej wojny (406–396); ~~[illegible]~~ wojsko rzymskie otrzymuje żołd. ~~Kall~~ Kamill dyktatorem. ~~Wei~~ Veii wzięte, lecz nie zburzone: mieszkańcy tylko wzięci do niewoli. Oskarżenie Kamilla; niepewność co do jego winy. Udaje się dobrowolnie na wygnanie do m. Ardea (391 r.).

Najście Gallów na Italję (ob. wyżej str. 47). Spustoszenie Etruryi; oblężenie Clusium. Bajeczne wieści o posłach rzymskich w tem mieście, i o zgwałceniu przez nich prawa narodów, zmyślone zostały dla osłonienia haniebnej porażki nad Allią. Rzeczywiste fakta, jakie miały wtedy miejsce, pominięte zostały przez historyków rzymskich; są więc niepewne. Zupełna porażka nad Allią (dies nefastus Alliensis). Rzym wzięty bez oporu; bohaterska śmierć 80 starców, senatorów i kapłanów, którzy nie chcieli uciekać. Oblężenie Kapitolu, bronionego przez 1000 ludzi, ~~na czele~~ pod wodzą mężnego Manliusza. Gęsi Junony. Camillus w Ardei otrzymuje nominacyę na dyktatora. Kapitulacya Kapitolu przyjęta przez Brenna t. j. naczelnego wodza Gallów. Podania bajeczne o przybyciu Kamilla, kiedy już Gallowie zabierali się do odwrotu. Plebs chce opuścić miasto i przenieść się do Wejów. Kamill nie pozwala. Rzym zostaje odbudowany, po części z gruzów ~~Wejów, kło-~~ miasta Veii, które wtedy zburzono.

Rozdział piąty.

Drugi okres. Od wzięcia Rzymu przez Gallów, aż do wojen punickich (390-264 przed Chr.)

I. – Dzieje wewnętrzne Rzplitej aż do uzupełnienia ustawy demokratycznej. (390-286 przed Chr.)

Nowe spory wewnętrzne. Manlius. (390-388). – Najście Gallów na Italję, ich napady na Etrurję, przez pół wieku trwające i zupełne prawie zburzenie Rzymu, były to wypadki niemałej wagi. Potęga Etrusków otrzymała cios stanowczy – ustała więc obawa Rzymu z tej strony, ale niezgody między patrycyuszami i plebejuszami na nowo się rozpoczęły. Plebejusze po powrocie do miasta spustoszonego byli w ostatniej nędzy; dla odbudowania swych domów zniszczonych przez Gallów, i uprawienia pól musieli zaciągnąć długi u patrycyuszów: nadszedł potem głód, a stan ich jeszcze więcej się pogorszył; nie mieli czem spłacać swych długów, wierzyciele obchodzili się z nimi z nadzwyczajną surowością. Bogaty patrycyusz Marcus Manlius, – który za odznaczenie się w obronie Capitolium, otrzymał przydomek Capitolinus, – postanowił skorzystać z tego stanu, żeby się wynieść do pierwszej godności, i w tym celu zaczął sobie tworzyć stronnictwo między ludem, płacąc za nich długi i wniósłszy na komicyach żądanie o nowe prawo gruntowe. Dyktator Cornelius Cossus wtrącił go do więzienia, lecz lud powstał i uwolnił go. Wtedy Senat zapozwał go przed comitia centuriata oskarżając o dążenie do władzy królewskiej; skazany zaś wyrokiem sądu na śmierć, został strącony ze skały Tarpejskiej, tej samej, której tak mężnie bronił przeciw Gallom.

Prawa Licyniusza. Opór Senatu (376-366). – Śmierć Manliusza zastraszyła lud; do tego, gdy żaden z plebejuszów nie stanął w rzędzie ubiegających się o trybunat wojskowy, patrycyusze panowali sami bez przeszkody. Dopiero dwaj plebejusze, ludzie silnej woli i niezmazanego życia, połączywszy się z sobą, wszelkich dołożyli starań, w celu zdobycia dla swego stanu wszystkich praw politycznych, jakich używali patrycyusze.

Licinius Stolo i Sextius Lateranus, wybrani trybunami ludu, zażądali ~~trzech~~ uchwalenia trzech praw, mających na celu obalenie przywilejów patrycyatu, a polepszenie losu plebejuszów. Pierwszy z ich wniosków, wielce korzystny dla dłużników nie będących w stanie wyjść się z długu, był, aby już ~~opłacone~~ opłacone procenta ~~policzone~~ zostały ~~za kapitał, reszta zaś~~ a odcięte od kapitału, ~~a reszta jakaby pozostała~~ i za spłacony kapitał poczytane; pozostająca zaś reszta, ~~nie~~ której procenta nie pokryły, aby była w ciągu roku w trzech terminach oddana; – drugi żądał podziału ~~ziem~~ gruntu państwa (ager publicus) na 500° części, do którychby mieli prawo tak plebejusze jak patrycyusze; – trzeci ~~odnosi~~ był względem ~~odnow~~ przywrócenia konsulatu, i zapewniał plebejuszom wstęp do niego. ~~Te trzy wnioski~~ Przeciw tym trzem wnioskom patrycyusze silny stawili opór, a pozyskawszy sobie część trybunów ludowych, ~~nie przeszkodzili tym sposobem~~ tyle dokazali, iż Licinius i Sextius nie mogli przeprowadzić ~~swych~~ ich przez comitia tributa. Trybunowie zaś ze swej strony, przez pięć niedopuszczali wyboru trybunów wojskowych, tak iż władzę najwyższą musiano powierzyć bezkrólom (interrex), aż dopiero ci, przez 10 lat następnych wybierali się na trybunów ludowych. Nowy napad Etrusków położył koniec temu nierządowi; wtedy bowiem wybrano trybunów wojskowych.

Przyjęcie tych praw (366 r.). ~~Lecz~~ Wreszcie Licinius i Sextius, sprzymierzywszy się ze swymi kolegami, przeprowadzili swe wnioski przez comitia tributa. Patrycyusze wtedy wynieśli Kamilla na urząd dyktatorski; lecz ten złożył swą godność, ~~~~ gdy spostrzegł, iż nie może przełamać oporu trybunów. Następca jego Manlius, nie był ~~~~ szczęśliwszym od swego poprzednika. Nakoniec, gdy lud zagroził opuszczeniem miasta, a Gallowie ~~gotowali~~ znów wpadli do Latium, patrycyusze zmuszeni byli zgodzić się. Kamill wybrany został dyktatorem, – zwyciężył nieprzyjaciół i wniósł zatwierdzenie praw Licyniusza. Sextius Lateranus został pierwszym konsulem z grona plebejuszów, a Kamill wystawił świątynię bogini Zgody. Jednak patrycyusze, otwierając wstęp plebejuszom do konsulatu, ścieśnili władzę tego urzędu, tworząc ~~~~ urzędy pretora i edyla kurulnego, które dla siebie zatrzymali. ~~Lud pozorem~~ Dotąd konsulowie mieli juryzdykcyę cywilną. Teraz

Teraz zaś pod pozorem, że dla częstej nieobecności konsulów podczas wojny, wymiar sprawiedliwości nie zawsze ~~był~~ mógł być ~~wypełnianym~~ dokonywanym, do tej czynności ~~wybrano~~ ustanowiono pretora. Pretora wybierały corocznie comitia centuriata – on zaś był obowiązany wyznaczać sędziów (sądów), przewodniczyć w sądach, ogłaszać wyroki i czuwać nad ich wykonaniem. Dwaj Ædiles curules mieli obowiązek utrzymywać porządek w mieście, wspólnie z edylami plebejuszowskiemi; ~~że~~ powierzono im także urządzanie igrzysk kosztem państwa ludowi wyprawianych, i otrzymali prawo wnoszenia skarg przed comitia, we wszystkich sprawach głównych. Dwa te urzędy zrównano z pierwszemi ~~tez~~ godnościami rzplitej.

~~Urz Dokonanie ustawy demokratycznej~~ ~~366–286~~ (Demokracya bierze górę 366–286)

Prawa Licinniusza, chociaż nie zawsze ściśle przestrzegane, ~~postaw~~ wiły plebejuszów, pod względem praw politycznych, na równi z patrycyuszami. Wszystkie urzędy stały otworem dla plebejuszów. Ztąd podczas wojny z miastami etruskiemi Falerią i Tarquinią, plebejusz Marcus Rutilus był dyktatorem. Nie długo potem wyszło prawo, pozwalające comitiis centuriatis wybrać dwóch konsulów z grona plebejuszów. Dyktator Publilius Philo, plebejusz, przeprowadził prawo, odejmujące comitiis curiatis moc potwierdzania lub odrzucania uchwał przez comitia centuriata, lub tributa poczynionych. Uchwały takowe odtąd szły prosto pod zatwierdzenie senatu, i otrzymywały moc prawa. W dwa lata potem przypuszczono plebejuszów do pretury. Wreszcie lege Ogulnia odjęty został patrycyuszom ważny przywilej sprawowania wyłącznie przez nich ~~ofiar~~ obrzędów kapłańskich, a plebejusze przypuszczeni do grona pontificum i augurum. Za dyktatorstwa zaś Hortensyusza ~~i~~ nawet senatowi odjęto moc sankcyonowania uchwał comitiorum centuriatorum lub tributorum. Odtąd lud (populus) był sam tylko panem swoim, gdyż władzę najwyższą sprawowały comitia. Podczas gdy to się dzieje wewnątrz rzplitej, oręż rzymski ~~dokonywa dzieła~~ podbija Italię.

Ważne następstwa w skutek ~~nap~~ najścia Gallów: potęga Etrusków upadła do szczętu, tak iż odtąd nie mogą już więcej iść w zawody z Rzymem. Nędza pomiędzy plebejuszami, po powrocie do Rzymu, w skutek zniszczenia ich siedzib, ~~tak~~ głód, bo ~~Gallowie~~ podczas pobytu Gallów pola leżały odłogiem. Ubodzy plebejusze na łasce chciwych patrycyuszów i zamożniejszych z plebejuszów. Surowość praw o długach: dłużnik bowiem nie będący w stanie ~~zapłac~~ oddać długu utraca wolność. Manlius Capitolinus ~~wyznawcą~~ uzywa swego

Opiekun ludu

majątku i swoich wpływów na korzyść biednych dłużników; skąd otrzymuje od ludu przydomek patronus plebis. Nie wiadomo, jakie były rzeczywiście jego zamiary. Żąda zniesienia długów i ~~przypuszczenia~~ podzielenia między plebejuszów ~~do pod~~ pewnej części ~~roli~~ agri ~~pl~~ publici. Cossus dyktator każe go wtrącić do więzienia za to, iż nie chciał stawić się przed sąd jego. ~~Lud~~ Plebs go uwalnia: bunt jest blizki wybuchnięcia. Senat wtedy nadaje trybunom wojskowym, między którymi był Kamill, władzę dyktatorską przez formułę: videant ~~cons~~ magistratus ne quid respublica detrimenti ~~pa~~ capiat. Manlius zostaje pozwany przed comitia centuriata i oskarżony o ~~zamach~~ zamiary przywłaszczenia sobie godności królewskiej. Staje przed sądem, pokazuje swe blizny i zostaje uwolniony. Rozruch wzrasta; Manlius drugi raz pozwany przed comitia i skazany na śmierć. Zdaje się, że zamiary jego były szkodliwe dla rzplitej; według Diona Kassyusza bowiem, opanował on ze swymi stronnikami Kapitol, a podczas walki, która miała miejsce w samym Kapitolu, został strącony ze skały Tarpejskiej.

gmin plebs

Od czasu legis Canuleiae ~~par~~ stronnictwa polityczne w Rzymie poczynają brać inny kierunek. Zamożniejsi plebejusze, połączeni przez węzły małżeńskie z patrycyuszami, popierają ich sprawę, oddzielają się od gminu (plebs), który odtąd składa się tylko z niezamożnych klass. ~~Więc~~ Przez ciąg lat 20 (395–376) trybunat wojskowy zostaje wyłącznie w ręku patrycyuszów, w liczbie 6. Kajus Licinius Stolo i Lucius Sextus Lateranus złączeni między sobą ścisłą przyjaźnią i wspólnym celem, zamierzają dokonać zupełnego równouprawnienia gminu. Wybrani na 10 lat (376–366) trybunami gminowymi czynią wnioski (rogationes): 1° zmniejszenie długów, aby zapłacone procenta policzono za kapitał oddany; reszta zaś, jakaby się okazała po odtrąceniu procentów nie wyrównywająca ilości kapitału, miała być w trzech ratach zwrócona. Krok ten usprawiedliwia się zbyt wielkim procentem nieprawnie pobieranym przez wierzycieli, a dochodzącym do 8½ od sta. 2° Przypuszczenie plebejuszów do ~~udziału~~ ~~posiadania~~ udziału w roli publicznej na równi z patrycyuszami, aby odtąd każdy obywatel mógł ją uprawiać; nie wolno jednak więcej posiadać nad 500 morg (jugera); wolno także każdemu utrzymywać 100 sztuk bydła i 500 trzody na pastwiskach roli publicznej. 3° Przywrócenie konsulatu, aby jeden z ~~plebejuszów~~ gminu był na tę godność zawsze obieranym.

Opór patrycyuszów: pozyskują na swą stronę trybunów, którzy ~~przez~~ swojem veto nie dozwalają przeprowadzić tych wniosków przez comitia tributa. Dla przełamania zaś oporu patrycyuszów Licinius i Sextius kładą veto na wybór trybunów wojskowych i cenz

rów przez comitia centuriata. Nierząd w Rzymie (375–370). Patrycyusze panują za pośrednictwem bezkrólów (interreges, ob. wyżej str. 55). Wojna z Etruskami, przywrócenie trybunów wojskowych (370 r.). ~~Walka~~ Zatargi ciągną się dalej. Nakoniec tribuni plebis zgadzają się, i wnioski Licyniusza, przyjęte przez comitia tributa, stają się plebiscita (368 r.). Camillus mianowany dyktatorem, zrzeka się swej godności. Manlius, który po nim nastąpił, ~~Kajusza Licyniusza~~ przybrał sobie Kajusza Licyniusza w charakterze magistri equitum. Patrycyusze przypuszczają plebejuszów do Kommissyi ustanowionej nad księgami sybillińskiemi, w celu czuwania nad niemi i ~~zaradzania~~ zapobiegania zepsuciu ich; Kommissya ta składa się odtąd z 5 patrycyuszów i 5 plebejuszów. Okazuja nawet skłonność przyjęcia dwóch pierwszych wniosków Licyniusza, byle plebs zrzekł się ostatniego. Trybunowie na tej ugodę przystać nie chcą, a spór ciągnie się dalej. Najście Gallów na Latium. Kamill obrany dyktatorem, ~~ci~~ zwycięża nieprzyjaciół pod Albą (~~37~~ 367 r.). Wojsko ~~po~~ po powrocie z wojny, grozi senatowi opuszczeniem miasta (secessio), jeśliby żądania gminy nie zostały spełnione. Kamill radzi patrycyuszom ~~ustępstwa~~ poczynić ustępstwa. Przyjęcie wniosków Licyniusza (leges Liciniae) r. 367. L. Sextius Lateranus zostaje pierwszym Konsulem z plebejuszów r. 366. Świątynia Zgody.

Urzędy wyższe (czyli kurulne): pretores i ædiles curules. Rozróżnienie spraw kryminalnych od cywilnych; pierwsze należały do comitia centuriata, drugie zaś toczyły ~~się~~ przed trybunałem Konsulów. Niedogodności ztąd wynikające, bo dla ~~częstej~~ nieobecności Konsulów w czasie wojny, wymiar sprawiedliwości bywał często zawieszany. ~~Do~~ Temu niedostatkowi zaradzi do ustanowienie pretora (prætor), który miał być na rok wybierany przez comitia centuriata. ~~Te~~ Pretor ~~odbi~~ odbierał zażalenia stron, przekładał sprawę w sądzie, mianował sędziów z liczby tych, którzy przez cenzorów byli umieszczeni w album judicum, — ogłaszał wyrok i przysądzał rzecz sporną, ~~temu~~ temu co wygrał sprawę. Ztąd trzy słowa ~~wyra~~ będące wyrazem obowiązków pretora: ~~Do~~ Do (judicem), dico (sententiam), addico (rem). W czasie nieobecności Konsulów, prætor wykonywał władzę konsularną, a wtedy nosił tytuł: prætor urbis. Godła pretora: 6 rekklarzy z wiązkami, toga haftowana (picta) i sella curulis. Zaraz na wstępie swego urzędowania pretor ogłaszał formułę, zawierającą zasady jakich się trzymać będzie w zastosowywaniu praw. ~~to są~~ (edictum prætorium, lex annua)

Później (r. 250) ustanowiono drugiego pretora do rozsądzania sporów ~~między~~ Rzymian z cudzoziemcami (peregrini) zamieszkałymi w Rzymie; nosił on tytuł praetor peregrinus, kiedy dawniejszy nazywał się praetor urbanus czyli major.

Aediles curules, w liczbie dwóch, wybierani byli przez comitia centuriata. Obowiązki ich były te same względem patrycyuszów, co edylów gminnych względem plebejuszów, t. j. ogólny porządek w mieście utrzymywać, czuwać nad targami i świątyniami. Oni także urządzali ~~się zabawy~~ igrzyska publiczne (ludi maximi) ustanowione na pamiątkę zgody zawartej z patrycyuszami, a wyprawiane kosztem skarbu państwa. Edylowie spełniali jeszcze obowiązek instygatorów przed comitia centuriata, w sprawach o lichwę, otrucie i t. d. Godła ich: sella curulis i toga praetexta laticlavis (obszyta szerokim szlakiem purpurowym).

Prawa Licyniusza nie zawsze były ściśle przestrzegane, gdyż bardzo często zamożniejsi plebejusze stawali po stronie patrycyuszów. Mimo to jednak niedługo przyszło do zupełnego równouprawnienia plebejuszów. Pierwszy dyktator plebejusz był wybrany 356 r. Lex Genucia (341 r.): 1° dwaj konsulowie mogą być wybrani ~~ex plebe~~ z plebejuszów; 2° nie wolno posiadać naraz dwóch urzędów; 3° nie można sprawować jednego i tego samego urzędu, aż po 10 latach od pierwszego wyboru. Leges Publiliae secundae (338 r.) odejmują comitiis curiatis (patrycyuszom) władzę potwierdzania lub odrzucania wniosków przeprowadzonych przez comitia centuriata lub tributa. Odtąd wnioski mające się rozstrzygać przez comitia centuriata idą poprzednio pod rozwagę patrycyuszów

str. 96 (ut patres in incertum eventum auctores fierent) nie długo zaś potem (r. 292) lex Maenia i ten przywilej im odejmuje. Plebejusze otrzymują wstęp na urzędy: cenzorów (338 r.) i pretorów (336 r.). Lex Ogulnia wprowadza ich do stowarzyszeń kapłańskich; w Collegium Pontificum, gdzie jest 8 arcykapłanów a 9ty Pontifex maximus zasiada czterech plebejuszów; 5 augures plebejusze dodani do 4ch patrycyuszów. Nędza między gminem; wybucha bunt (287 r.). Hortensius wybrany na dyktatora, przywraca spokój, odebrawszy senatowi prawo sankcyonowania uchwał comitiorum tributorum (lex Hortensia), które odtąd same przez się mają moc prawa (ut quod plebs jussisset omnes Quirites tenerent). Tak więc ustawa demokratyczna wzięła górę.

II. – Wojny Rzymian aż do drugiéj wojny samnickiéj (390–326 przed Chr.)

~~Pogląd ogólny na tę wojnę~~ Ogólny rzut oka na te wojny.

– W ciągu téj epoki Rzymianie ~~ustawicznie~~ prawie bez ustanku musieli toczyć boje, które się zakończyły podbiciem wszystkich ludów Italii, od Rubikonu na północy, aż do cieśniny sycylijskiéj na południu. Wskutek tych wojen, a zwłaszcza wojny z Pyrrusem, królem Epiru, najsławniejszym wodzem swego czasu, Rzymianie wydoskonalili się w ~~taktyce~~ sztuce wojennéj, a tym sposobem przygotowali się niejako do pamiętnéj walki z rzplitą kartagińską, walki mającéj rozstrzygnąć losy świata starożytnego. Rzymianie ~~mus~~ walczą najprzód z Gallami, powtórnie napadającymi na Latium; potem z Sabinami, którzy zaprzeczają im panowania nad Italją środkową, z którą ~~twi~~ łączą się z Etruskami i Gallami; daléj z Latynami, swymi najdawniejszymi i najwierniejszymi sprzymierzeńcami; wreszcie z Tarentem, bogatą osadą grecką, która rozciąga swe panowanie na znaczną część ~~Ital~~ Italii południowéj, i wzywa na swą pomoc Pyrrusa króla Epiru. (Oto obraz ważniejszych wojen rzymskich podczas tego okresu: 1° Wojny z Gallami (367–349). 2° Pierwsza wojna samnicka (343–341). 3° Wojny z Latynami (340–338). 4° Druga wojna samnicka (326–304). 5° Wojny z Etruskami i Umbrami (311–308). 6° Trzecia wojna samnicka i wojna z Etruskami, Umbrami i Gallami (299–290). 7° Wojna z Sabinami (290). 8° Wojny z Senonami i Bojami ~~(...)~~ (284–282). 9° Wojna z Tarentem i Pyrrusem (281–272). ~~Nal~~ Dodać jeszcze należy, że podczas tych wojen Wolskowie i Ekwowie nie próżnują, lecz częstemi napadami niepokoją Rzym. Dopiero po kilku porażkach ~~ośmiu~~ poddają się, a Rzymianie, pobiwszy jeszcze Latynów, stają się w zupełności panami Latii.)

Wojna z Gallami (367–349). – Spustoszenie Rzymu przez Gallów obudziło w ludach latyńskich dawną nienawiść ku temu miastu, które oddawna zagrażało ich niepodległości. Wolskowie i Ekwowie, złączywszy się z Etruskami, wydają Rzymianom wojnę; ~~Latynowie i Hernikowie~~ ci, widząc się opuszczonymi od ~~Hernikowie~~, najdawniejszych ~~...~~ swoich sprzymierzeńców ~~opuszczają ich strony~~, Latynów i Herników, obierają Kamilla dyktatorem, który zdołał wprawdzie nieprzyjaciół, lecz nie zdołał odnowić przymierza z Latynami; a kiedy Gallowie znowu najechali na Rzym, Rzymianie sami jedni musieli z nimi walczyć. Kamill i tych pobił w pierwszem spotkaniu; lecz Gallowie we dwa lata potem znów wrócili i przez pięć lat pustoszyli Latium, kiedy z drugiéj strony zaraza dziesiątkowała ludność rzymską, i sam dyktator padł jéj ofiarą. Nakoniec Rzymianie napadli na Gallów i zupełną zadali im klęskę, gdy Manlius Torquatus w pojedynku zabił jednego z ich wodzów.

Mimo to jednak najazdy Gallów nie ustały. Latynowie, przez nich ~~dopiero~~ napadnięci, odnowili przymierze z Rzymianami. Pod górą Albańską (mons Albanus) zaszła bitwa; Gallowie na głowę pobici, tak się tą porażką przestraszyli, iż więcej nie zajrzeli do Latium. Do odniesienia tego zwycięstwa najwięcej się przyczynił Valerius Corvus. Podczas tych ~~do~~ wojen, dwa miasta etruskie Falerie i Tarquinie napadły także na Rzym; lecz zwyciężone przez pierwszego plebejusza Dyktatora Marka Rutiliusza, zawarły pokój na lat czterdzieści.

na mappach Falerii, Tarquinii

Pierwsza wojna Samnicka (343-341). — Pokolenia Samnitów ~~Samnickie~~ odznaczały się męztwem i wojennym charakterem. Powoli rozszerzyli swe panowanie nad znaczną częścią ~~Włoch~~ środkowej Italii: podbili ~~sobie~~ kilka miast etruskich w Kampanii, a od Latium oddzielała ich tylko rzeka Liris. Zawarli oni byli pokój z Rzymianami, pokój tem pożądańszy dla ostatnich, że ~~przez~~ napady Gallów ~~wyczerpywały~~ ~~siły ich~~ prawie ~~wyczerpały~~ wszystkie ich siły wyczerpywały. ~~Jednak~~ Lecz pokój ~~nie~~ między temi wojowniczemi ludami nie mógł trwać długo. Rzymianie pierwsi go zerwali, wezwani na pomoc od Sidicinów i Kampanów, ~~których~~ których Samnitowie zwyciężyli. Powstała więc pierwsza wojna Samnicka. Po krwawej walce u stóp góry Gaurus(F), i zwycięztwie odniesionem przez Konsula Waleriusza Korwa, Samnitowie schronili się w swe góry, a Rzymianie zajęli Kapuę; lecz porażka Latynów zmusiła ich do zawarcia pokoju z Samnitami, i odnowienia dawnego przymierza.

(F. w okolicach Kapuy)

Wojna z Latynami (340-338). — Latynowie zazdroszcząc Rzymianom wzrostu ich potęgi, widząc nadto iż się z nimi jakby z ludem podbitym, a nie jako ze sprzymierzeńcami obchodzą, zażądali prawa obywatelstwa rzymskiego i przypuszczenia do Konsulatu. Otrzymawszy zaś odmówną odpowiedź, zerwali przymierze, i wzięli się do oręża. Do nich przyłączyli się Kampanowie, a wojska obu narodów stanęły pod Wezuwiuszem. Dwaj Konsulowie rzymscy: Manlius Torquatus i Decius Mus z wojskami swemi i posiłkami

posiłkami ~~...~~ Samnitów, wkroczyli do Kampanii, i uderzyli na nieprzyjaciół; Bohaterskie zaś poświęcenie się konsula Decjusza, który zginął wśród największego zamieszania, oddawszy się na ofiarę bogom ~~podziemnym~~ mocy (dii infernales), przechyliło ~~zwy~~ chwiejące się zwycięstwo na stronę Rzymian. ~~Poddało~~ Zabrali oni ~~się im~~ wtedy kilka miast latyńskich; te które się im dobrowolnie poddały, ~~jako bez~~ wraz z Kampanami ~~...~~, otrzymały prawo obywatelstwa; które się poddać nie chciały, zostały przemocą dobyte. ~~otrzymał~~ Osady rzymskie pozakładano, a Latium uznać musiało nad sobą władzę ludu rzymskiego.

Krytyczne położenie Rzymu po odejściu Gallów. Latynowie i Hernikowie zazdrosnym patrzą okiem na ~~ich~~ coraz bardziej wzrastającą potęgę Rzymian i zrywają z nimi przymierze. Napad Wolsków, Ekwów i Etrusków. Kamill odnosi nad nimi zwycięstwo (388 r.) i ocala Rzym. Etruskowie napadnięci przez Gallów odstępują od wojny z Rzymianami; Wolskowie zaś i Ekwowie dalej ją prowadzą. Szczegóły tej wojny nieznane; lecz sam wybór kilku dyktatorów pokazuje, iż Rzym był w wielkiem niebezpieczeństwie. – Gallowie odnawiają swoje napady i niepokoją Latium przez 18 lat (367–349). Kamill ich zwycięża (367). Zaraza w Rzymie i śmierć Kamilla (365). Gallowie przez 5 lat pustoszą Latium i zbliżają się pod mury Rzymu. Trzęsienie ziemi; otwór ziemi stąd powstały na forum. Podanie o poświęceniu się rycerza Marka Kurcyusza; rzuca się on w zbroi do tego otworu, który się nad nim zamyka natychmiast. Bitwa z Gallami; zwycięstwo odniesione walecznością Manliusza; ~~który~~ zabija on jednego z wodzów Gallów w pojedynku i zdziera z niego złoty łańcuch; zkąd otrzymuje przydomek Torquatus (r. 361). Latynowie nie mogąc podołać ~~...~~ Gallom odnawiają przymierze z Rzymem (358 r.). Ostatnia z Gallami potyczka, upiększona podaniem poetycznem, jakoby na ramieniu Marka Waleriusza, który zabił wtedy olbrzyma Galla, ~~...~~ przed ~~bitwą~~ pojedynkiem usiadł kruk i obiecał zwycięstwo nad nieprzyjacielem. Stąd Marcus Valerius otrzymał przydomek Corvus (349 r.).

Skutki wojen z Samnitami: rozstrzygnęły o losach Italii, pod czyje ma się dostać panowanie. Rzymianie i Samnici byli ludami najwaleczniejszemi i najwięcej wojennego ducha mającemi z całej Italii.

Wojen tych było 3, w ciągu 73 lat, a skończyły się zagładą większej części Samnitów, do czego przyczynił się podział polityczny ich na kilka plemion od siebie niezależnych. – Podboje Samnitów w Kampanii: zabrali Kapuę, Nolę i kilka innych miast etruskiej narodowości (ob. str. 45). Prowadzą wojnę z Wolskami, zawierają przymierze z Rzymem (354 r.); wojują z Sidicinami sprzymierzeńcami Kampanów, i zwyciężają ich. Kampanowie udają się o pomoc do Rzymu. Rzymianie nakazują Samnitom, aby zaprzestali niepokoić Sidicinów, lecz oni nie słuchają tego zakazu.

Pierwsza wojna Samnicka (343–341). Konsul Valerius Corvus, mąż dzielny i lubiany przez żołnierzy, z którymi narówni znosił ~~te~~ trudy obozowe, wkracza do Samnium, wydaje nieprzyjaciołom bitwę pod górą Gaurus (343 r.); wygrywa. Drugi konsul Cossus, ~~który się wyprawił na czele drugiej armii~~, zapędziwszy się w góry samnickie, został ściśnięty przez nieprzyjaciół, i tylko trybun Decius Mus swą przytomnością i dzielnością ~~[illegible]~~ wybawił go z niebezpieczeństwa. Pokój z Samnitami odnowiony (341 r.).

Wojny z Latynami (340–338). Zawiść Latynów ku Rzymianom; żądania ich, aby otrzymać prawa polityczne w Rzymie, odtrącone. Ciągną dalej wojnę z Samnitami, zawchodzą w przymierze z Kampanami. Niebezpieczeństwa wynikające z tej wojny dla Rzymu; zwycięstwo nad nimi Rzymianie opłacili utratą połowy swej armii. Wojska rzymskie posiłkowane przez Samnitów wkraczają do Kampanii. Bitwa pod Wezuwiuszem (340 r.). Lewe skrzydło, pod dowództwem konsula Deciusza będące, zostało przełamane; popłoch ogarnia całe wojsko, które zaczyna uciekać. Deciusz wzywa do siebie arcykapłana, i na polu bitwy każe się poświęcić bogom nocy na śmierć za legiony; potem rzuca się wśród nieprzyjaciół i śmierć znajduje; odwaga wstępuje w ~~wojsko~~ żołnierzy rzymskich, i świetne odnoszą zwycięstwo. Druga klęska Latynów pod Minturną. Poddanie się Latynów; założenie kilku osad w miastach latyńskich, jak w Antium. Rzymianie odzyskują panowanie nad Latium, jak niegdyś za Tarkwiniusza Pysznego.

~~F. Aj. pierwsza wojna samnicka~~

III Druga wojna samnicka; wojna z Etruskami i Umbrami. (326-299 przed J. C.)

Druga Wojna Samnicka (326-304).

– Samnici podczas wojny latyńskiej dali pomoc Rzymianom, lecz wkrótce żałować tego musieli, gdyż pokój, jaki z nimi zawarli, wcale nie był przez nich szanowany. Rzymianie obwarowali miasto Fregellae nad ~~brzegu~~ r. Liris, i to nadwerężenie przymierza dało powód do ~~nowej~~ drugiej wojny samnickiej, która trwała przez 22 lat, a jest jedną z najpamiętniejszych w historyi rzymskiej rzeczypospolitej. Wielcy wodzowie rzymscy Papirius Cursor i Fabius Maximus mieli godnych siebie przeciwników w dwóch Samnitach. Herennius i syn jego Pontius ze strony Samnitów okazali nie tylko talent wojenny, lecz jeszcze oprócz tego zręczność dyplomatyczną, potrafiwszy utrzymać jedność pomiędzy różnemi pokoleniami Samnitów, wzajem od siebie niezależnemi. Przegrawszy kilka bitew w pierwszych latach wojny obecnej, Samnici zażądali pokoju, lecz gdy Rzymianie zbyt ciężkie kładli im warunki, postanowili bić się dalej. Pontius skorzystał z niedoświadczenia dwóch nowych konsulów: Weturiusza i Posthumiusza. Gdy bowiem ci weszli z wojskiem w góry, Pontius otoczył ich w wąwozach Kaudyńskich i zmusił ich zdać się na łaskę. Dla ocalenia wojska konsulowie podpisali ugodę; ~~na~~ 600 zaś rycerzy zostali zostało w rękach zwycięzcy jako zakładnicy. Lecz senat ugody nie przyjął, i ~~wojska~~ konsulów Samnitom ~~wypowiedział~~ wydał. Ci zaś, szlachetniejsi od Rzymian, konsulów na wolność wypuścili, domagając się, choć na próżno, wypełnienia warunków. Wojsko rzymskie wkroczyło do Samnium i pomściło swej klęski zwycięztwem pod Caudium. Miasto Luceria w Apulii, walczące wspólnie z Samnitami, zdobył konsul Papirius Cursor. Samnitowie w końcu prosili o zawieszenie broni i takowe otrzymali, a Rzymianie korzystając z tego podbili Apulijczyków i Lukanów. Następnie zaczęli znów wojnę z Samnitami, bez wielkich jednak z początku korzyści. Zmieniając wtedy taktykę, powoli zdobywali kraj nieprzyjacielski, i zakładali osady swe w miejscach zdobytych. Lecz w tem wojna wypowiedziana im przez Etrusków, przymusiła ich rozdzielić swe siły, i wstrzymała na niejaki czas postęp ich oręża.

Wojna z Etruskami i Umbrami (311-308). – Od 70 lat Rzymianie żyli w pokoju z Etruskami, kiedy ci ostatni za namową Samnitów zerwali przymierze. Wspierani przez Umbrów, Etruskowie zdobyli Sutrium i szli prosto ku Rzymowi. ~~Wysłany został przeciwko nim~~ Wyszedł na ich spotkanie konsul Fabius Maximus; i Etruskowie cofnęli się w las Cymiński, ~~potem~~ a następnie pobici zostali w krwawej bitwie pod Sutrium. W następnym roku znów pobici nad jeziorem Vadimonii odnowili dawne z Rzymianami przymierze. – Samnitowie tymczasem, korzystając z tej wojny, opanowali kilka osad rzymskich, na ich ziemi pozakładanych. Lecz dyktator Papirius Cursor, pobiwszy ich w bitwie pod Longula, przymusił do proszenia o pokój, który otrzymali na tych warunkach: że oddali Rzymianom część swej ziemi, przyrzekli płacić roczny haracz i zobowiązali się ~~pomagać~~ Rzymianom dawać pomoc na wojnę. – Ekwowie, Marsowie i Hernikowie, którzy pomagali w ostatnich latach tej wojny Samnitom, zwyciężeni musieli się poddać Rzymowi.

Nieszczere postępowanie Rzymian z Samnitami. Założyli oni osadę swoją w m. Fregellae nad r. Liris; ~~ostatnia zaś ta~~ do miejsca zaś tego rościli sobie prawo i Samnitowie. Rzymianie, nie zważając na protestacyę Samnitów, uzbrajają to miasto. Druga wojna samnicka: Rzymianie zmieniają ~~kilku~~ często dyktatorów, aby ~~wybrnąć~~ wyjść z trudnych okoliczności, w jakich się ~~często~~ znajdują. – Papirius Cursor obrany dyktatorem (r. 325). Fabius magister equitum, mimo zakazu dyktatora stacza z Samnitami bitwę i świetne odnosi zwycięstwo; lecz skazany zostaje na karę śmierci za przekroczenie zakazu wodza, i tylko na prośbę ludu ułaskawiony. Zwycięstwa Papiriusza, któremu przedłużono dyktaturę na rok następny (324). Zwycięstwo Fabiusza konsula nad Samnitami. Ci proszą o pokój: warunki przez Rzymian wymagane. ~~Rzymianie~~ Pontius pretor samnicki zwabia wojsko rzymskie do wąwozów Kaudyńskich i zmusza je, jakoteż i konsulów zdać się na łaskę. Nie wiadomo jak się z nimi obszedł zwycięzca. Rzymscy historycy mówią, iż Pontius zmusił wojsko do przejścia pod jarzmem(1) a konsu-

(1) Ten upokarzający akt odbywał się tym sposobem, iż ~~wojsko zwyciężone~~ każdy pojedyńczo żołnierz z armii ~~wojska pob~~ zwyciężonej musiał przechodzić pod pewnym rodzajem szubienicy (jugum); ~~szubienica~~ ponieważ zaś jugum było nizkie, więc aby pod niem przejść, musieli się nizko schylać. Zwycięzcy otaczali plac i ~~[illegible]~~ szyderstwami towarzyszyli temu widowisku.

tom nałożył twarde warunki. Prawdopodobnie chcą oni tem zasłonić nierzetelność Senatu, który ~~odmówił~~ odrzucił pokój, a konsulów wydał w ręce Samnitów. Szlachetność tychże, gdy puszczają na wolność konsulów i rycerzy trzymanych jako zakładników. Wojna ciągnie się dalej: Publilius Philo i Papirius Cursor (konsulowie) odnoszą zwycięztwo. Pierwszy pobija Samnitów pod Caudium, drugi zdobywa Lucerię. Zawieszenie broni na ~~lat~~ dwa lata (318-316). Rzymianie zmieniają tryb wojny; zaczynają bowiem powoli podbijać Samnium, zakładając zbrojne osady w miejscach podbitych. Osady te są: Arpinum, Sora, Interamna, Nola, Suessa.

Wojna z Etruskami i Umbrami. Przyczyny tej wojny nie są znane dokładnie: prawdopodobnie iż wybuchły z natchnienia Samnitów. Etruskowie i Umbrowie zdobywają Sutrium: konsul Fabius Rullianus odpiera ich. Bitwa pod Sutrium (310 r.), druga nad jeziorem Vadimonii (r. 309). Odnowienie przymierza. — ~~Ne~~ Samnici znów zdobywają kilka miast w Latium. Zdobycze Rzymian w Samnium; zasiewają niezgodę między ~~ple~~ pokoleniami samnickiemi, i z każdem pojedynczo zawierają pokój. Warunki pokoju: 1° ustąpienie części ziemi; 2° płacenie rocznego haraczu; 3° ~~po~~ dawać pomoc Rzymianom na wojnę. — Wojny z Hernikami, ~~Eko~~ i Marsami i Ekwami. Ludy te kolejno podbite zostały, a tym sposobem ~~wzm~~ utrwaliło się panowanie Rzymian nad Latium (r. 304).

IV.–Trzecia wojna samnicka; wojna z [4] Gallami i [3] Etruskami [2]. (299–282 przed Ch.)

Wojna z Samnitami ~~samnicka~~, Etruskami i Gallami (299–295).

~~#~~ Pokój z Samnitami zawarty nie trwał dłużej nad pięć lat. Gellius Egnatius godny współzawodnik Poncyusza, w tym czasie zawarł z Etruskami, Umbrami i Gallami Senonami przymierze przeciw Rzymianom, których wzrastająca coraz bardziej potęga stawała się groźną dla niepodległości wszystkich ludów Italii. Z początku Rzymianie dość szczęśliwie opierali się nieprzyjaciołom, w Etruryi zarazem i w Samnium. Lecz później Gellius, ~~wspólnie z Poncyuszem~~ powziąwszy zamiar ~~zjednoczyć~~ połączyć siły ~~wsz~~ sprzymierzone, zaprowadził wojsko samnickie do Etruryi, gdzie złączył się z Etruskami, Umbrami i Senonami. Pod m. Sentinum uderzyli Rzymianie na przeważające liczbą wojska nieprzyjaciół: bitwa była długa i krwawa, a wojsko rzymskie już ~~te~~ zaczęło ustępować ~~w zamięszaniu~~ i rozpraszać się, gdy dowodzący niem (razem z Fabiuszem Maximem)

konsul Decius Mus, ~~po~~ za przykładem swego ojca, poświęciwszy się za wojsko bogom nocy, bohaterską śmiercią, ~~[illegible]~~ zjednał Rzymianom zwycięztwo. W skutek tego związek ~~upadł~~ ludów Italii przeciw Rzymowi upadł: Gallowie wrócili do swej ziemi, a miasta etruskie, jedno po drugiem, musiały zawrzeć pokój z Rzymem.

Koniec trzeciej wojny samnickiej (295–290). Tymczasem Pontius odprowadziwszy ~~szczątki~~ po tej klęsce szczątki swego wojska do Samnium, wzmocnił je 40 tysiącami żołnierza. Wojsko to ~~[illegible]~~ przysięgą się zobowiązało umrzeć za ojczyznę; lecz Papirius Cursor, konsul stoczywszy z niem krwawą walkę, pobił je i zburzył kilka miast. Samnici ~~zaś~~ pomścili swej klęski zwycięztwem, jakie odnieśli nad młodym konsulem Fabiuszem, synem Fabiusza Maxima. ~~Widząc to stary Fabiusz~~, Ten ostatni udaje się do obozu, obejmuje dowództwo pod swym synem i zwycięża Samnitów, Sam~~ego~~ zaś Pontius dostaje mu się ~~do~~ w niewolę. W dwa lata potem Samnitowie poddali się i uznali ~~zwi~~ nad sobą zwierzchność Rzymian.

Wojny z Sabinami, Senonami i Bojami (290–282). Z podbiciem Samnitów, cała Italja środkowa poddać się musiała Rzymianom. Usiłowania zaś ~~[illegible]~~ niektórych ludów, aby zrzucić z siebie to jarzmo nie miały powodzenia. Sabinowie, którzy prze $1\frac{1}{2}$ wieku żyli w pokoju z Rzymianami, ~~pod~~ w ostatnim roku wojny Samnickiej wzięli się do broni, lecz w pierwszej zaraz bitwie pobici zostali, i otrzymali prawo obywatelstwa bez głosu jednak. – Dwa główne pokolenia Gallów: w Umbryi i Gallii cispadańskiej, sprzymierzywszy się z Umbrami i kilku miastami etruskiemi, rozpoczęły z Rzymem wojnę.* Po przegraniu jednak kilku bitew wszystkie te ludy poddały się.* Tym sposobem panowanie rzymskie rozciągnęło się ku północy aż do rzeki Po; ~~Nowe~~ zaś zwycięztwa odniesione * nad Lukanami i Bruttami, którzy podnieśli oręż podczas tej wojny, utorowały Rzymianom drogę do podbicia południowej Italii, które nastąpiło po ciężkiej wojnie z Tarentem i z Pyrrusem II królem Epiru.

Wzrost potęgi rzymskiej po drugiej wojnie samnickiej: otrzymując oni panowanie nad Latium całem, i zawierając przymierze z Lu-

kanami, jako też z kilku plemionami samnickiemi, jakiemi byli Frentani, Peligni i Marrucini. Pokolenia zamieszkujące właściwe Samnium (ob. str. 17) ~~[illegible]~~ stają do walki pod dowództwem Poncyusza. Gellius Egnatius zaś zawiera przymierze z Etruskami, Umbrami i Senonami. – Trzecia wojna samnicka (299–290). Zwycięztwa Rzymian nad Samnitami: spustoszenie Samnium (297 r.). Wojna w Etruryi i Umbryi; Rzymianie zwyciężają. ~~Pokolenia~~ Sprzymierzone ludy ~~gromadzą~~ swe siły ~~pod Sentinum (r. 295)~~, w liczbie 100,000 piechoty, 46,000 jazdy i 1000 wozów wojennych, gromadzą ~~pod~~ Sentinum (r. 295); Rzymianie zaś w 90,000 żołnierza t. j. 40,000 swoich, a 50,000 wojsk posiłkowych stają przeciwko tak przeważnej liczbie, mając na czele Fabiusza Maxima i Decyusza (Decius Mus). Wszczyna się zacięta walka: wojsko rzymskie zaczyna się cofać; poświęcenie się i śmierć Decyusza przechyla zwycięztwo; 10,000 Rzymian a 30,000 nieprzyjaciół zostaje na placu. Senonowie i Umbrowie wracają do swej ziemi. Miasta etruskie, jedno po drugiem, poddają się. Volsinii, Perusia i Aretium zawierają pokój na lat 40 (r. 294).

Pontius z Samnitami, wycofawszy się w porządku, czyni rozpaczliwe kroki w celu oparcia się Rzymianom. Zwycięztwo Papiriusza pod Akwilonią (r. 293). Konsul Fabius młodszy pobity; senat chce mu odjąć dowództwo; lecz ojciec młodego konsula sprzeciwia się temu, i sam się udaje do obozu i wstępuje do wojska, jako porucznik swego syna. Świetne zwycięztwo ~~[illegible]~~ nad Samnitami; Fabius konsul powraca w tryumfie, a ojciec idzie za ~~jego~~ wozem tryumfalnym. Pontius dostał się w niewolę i zostaje ścięty w Rzymie (r. 292). ~~Poddanie~~ Poddanie się Samnitów; warunki nieznane.

Bogactwa i miękkość Sabinów, którzy nie biorą wcale udziału w walkach tych przeciw Rzymowi; miasta ich zbogaciły się przemysłem i handlem. Zawierają przymierze z Samnitami (r. 290). Rzymianie bez trudności ich zwyciężają i odnoszą bogate łupy. Odtąd dopiero, mówi historyk Fabiusz, zaczęły być znane bogactwa w Rzymie. Sabinowie otrzymują jus civitatis sine suffragio. – Wojna z Senonami i Bojami (284–282). Curius Dentatus ~~zwycięża~~ Senonów prawie do szczętu pobija (r. 284). Bojów zaś, którzy sprzymierzyli się ~~z północnemi~~ z miastami ~~[illegible]~~ na północy Etruryi leżącemi ~~[illegible]~~, zwycięża konsul Dolabella (r. 282). Osady rzymskie w tej stronie założone: Sena-Gallia, Adria, Venusa, Parma, Mutina. Lukanowie i Bruttowie się poddają; Rzymianie stają się sąsiadami Tarentczyków.

V. – Wojny Tarentskie i z Pyrrhusem. (282–272 przed Chr.)

Pierwsza wojna Tarentska i z Pyrrhusem (282–278). – Bogate osady greckie południowej Italii nie ~~miały~~ brały udziału żadnego w wojnach przeciw Rzymowi, niektóre nawet z nich zawarły z nimi przymierze. Tarentum, ~~jedno~~ najbogatsze i najpotężniejsze miasto greckie, zawarło z Rzymem ugodę względem żeglugi po morzu Śródziemnem. Lecz ~~wzrastającą co~~ widząc wzrastającą coraz więcej potęgę Rzymu, poczęli mu jej zazdrościć. Pewnego razu flota rzymska z 10 okrętów ~~złożona~~ się składająca, ścigana przez burzę, schroniła się do portu Tarentskiego. Lud tego miasta wziął to za naruszenie traktatu, uderzył na flotę, okręty potopił, a załogę wtrącił do więzienia. Rzymianie wysłali poselstwo do Tarentu żądając zadosyćuczynienia; lecz gdy zamiast tego, lud obrzucił szyderstwami Posthumiusza, będącego na czele poselstwa, wojna została wypowiedzianą. Tarentynowie nie wprawni do wojny, ile razy mieli do czynienia z nieprzyjacielem, którego się obawiali, wzywali pomocy obcej; tak i teraz zagrożeni przez Rzym, ~~za~~ wezwali Pyrrhusa II króla Epiru, ~~je najwaleczn którego~~ najwaleczniejszego w swym czasie i uważanego za najpierwszego wojownika ze szkoły Alexandra W. Pyrrhus przybył do Tarentu z najętemi wojskami i z pewną liczbą słoniów, co spostrzegłszy Lukanowie i Bruttowie, ~~za~~ ~~zarówno~~ wraz z Samnitami wzięli się do oręża i z nim połączyli.

Z początku Rzymianie lekceważyli sobie Pyrrhusa, lecz nie długo przekonali się, że mieli w nim przeciwnika nie tylko walecznego, ale i znającego dobrze sztukę wojenną. ~~Zwycięztwo przez Rzymiego pod Herakleą odniesione~~ Zwyciężył on ich pod Herakleą przy pomocy swej taktyki i słoniów wojennych; ~~ofiarow~~ zwycięzca ofiarował pokój, lecz Rzymianie odrzucili warunki wszelkie. Pyrrhus wkroczył do Apulii, i odniósł drugie nad nimi zwycięztwo pod Asculum, chociaż drogo okupione; straty z obu stron były prawie równe. Posunął się potem aż pod mury Rzymu, aby postrachem swego oręża przyśpieszyć pokój, o który znów zaczął się umawiać. Rzymianie jednak trwali nieugięci, ~~i za warunek do rozpoczęcia traktatu wymagali ustąpienia Pyrrhusa z Italii.~~

i oświadczyli, że pod tym tylko warunkiem rozpoczną układy, jeśli Pyrrhus zupełnie z Italii ustąpi. Ta stałość senatu, jakoteż trudności w dalszem prowadzeniu wojny doznane ze strony ludów Italii, zmusiły Pyrrhusa do zawarcia zawieszenia broni z Rzymianami. Wreszcie ~~wezwany~~ proszony przez Syrakuzanów o pomoc przeciw Kartagińczykom, wsiadł z swem wojskiem na okręty i odpłynął do Syrakuzy.

Druga wojna z Pyrrhusem. Wzięcie Tarentu (277–272).

— Rzymianie, korzystając z odjazdu Pyrrhusa, wzięli się do ukarania ludów Italii, które przeciw nim powstały, a które nie były objęte zawieszeniem broni. Podbili znów Samnitów, Lukanów i Bruttów, i zmusili osady greckie Herakleę,* Krotonę i Lokry do przyjęcia rzymskiej załogi. Równocześnie odnowili przymierze z Kartaginą. Tarentyńczycy znów wezwali na pomoc Pyrrhusa, który podbił Sycylię, lecz został zdradzony przez Syrakuzan. Powrócił on do Italii ~~i stoczył~~ lecz z wojskiem już osłabionem, stoczył bitwę pod Benewentem, a przegrawszy ją, odjechał do Epiru, zostawiając w Tarencie załogę pod dowództwem Milona. W trzy lata potem Rzymianie oblegli to miasto, ~~a~~ zdobyli je, okopy zburzyli, i na mieszkańców nałożyli roczną ~~haracz~~ daninę. Odtąd cała południowa Italja ulegała Rzymianom, ~~a~~ którzy przez to stali się sąsiadami Kartagińczyków, panów Sycylii. Wojna między temi dwoma ludami nie długo wybuchła.

Stan kwitnący osad greckich w południowej Italii (ob. A. II str. 89–90). Przyjazne ich stosunki z Rzymianami. Traktaty handlowe zawarte z nimi przez kilka ~~było~~ miast ~~z nimi~~. Bogactwa miasta Tarentum, które panowało nad częścią Apulii: zbytek i miękkość jego mieszkańców, ~~wśród ciągłych~~ uroczystości, przy biesiadach, ~~mówi ~~ tak iż weszło w przysłowie, że wszystkie dni roku były w Tarencie uroczystościami. Ugoda z Rzymianami względem żeglugi po morzu Śródziemnem, na mocy której żaden okręt rzymski nie mógł zawinąć do zatoki Tarentskiej bez poprzedniego pozwolenia. Tarentczykowie krzywem okiem patrzą na potęgę Rzymian, ~~których~~ widząc ich panowanie nad Lukanją i Bruttium. Powód do wojny: flota rzymska z 12 okrętów złożona, zapędzona przez burzę, wchodzi do portu Tarentu nie opowiedziawszy się poprzednio. Lud wtedy znajdował się w teatrze, z którego widok był na morze. Powstał

X czy 10? jak wyżej

cza, tak łatwa. Drugi ...

krzyk o zgwałceniu traktatu: lud szuca się ku morzu, wpada na okręty rzymskie, zatapia je, a załogę bierze do niewoli. Rzymskie poselstwo do Tarentu posłane domaga się zadosyćuczynienia: przybywa ono podczas uroczystości Bachusowych, przedstawia swe żądanie w teatrze wobec ludu, który szyderstwy obsypuje Posthumiusza. Wojna została wypowiedziana; Tarentczykowie, ~~znani~~ ~~zwycza~~ kiedy im trzeba było prowadzić wojnę, zwykle najmowali sobie za pewną summę pomoc u obcych ~~monar~~ władców; tak w wojnie z Bruttami zawarli ~~ugodę~~ tego rodzaju ugodę z Alexandrem I królem Epiru (r. 331 ob. t. II str. 185); podobnież teraz wezwali Pyrrhusa II króla Epiru, aby za nich prowadził wojnę z Rzymianami. Ten przybywa ~~zamyka bramy miasta~~ do Tarentu z 25,000 wojska i 20 słoniami, zamyka bramy miasta, zakazuje uroczystych zabaw i lud zaciąga do swych szeregów. Ludy Italii powstają przeciw Rzymowi. Bitwa pod Herakleą (r. 280); konsul Lewinus pobity. Układy z Rzymianami: Pyrrhus posyła Cyneasza do Rzymu; ~~Ten~~ stara się przekupić posła rzymskiego Fabriciusza. Druga bitwa pod Asculum: konsul Decius Mus, idąc za przykładem swych przodków,† umiera za ojczyznę (r. 279). Męstwo Rzymian; straty Pyrrhusa, który po bitwie zawołał: „jeszcze jedno podobne zwycięztwo, a zginęliśmy." Zbliża się pod Rzym, chce znów wejść w układy, lecz Rzymianie ze stałością wszelkie warunki odrzucają. Pyrrhus przyjmuje zawieszenie broni i udaje się do Sycylii w nadziei, że zostanie królem Syrakuzy, jako zięć Agathoklesa, ostatniego tyrana tego miasta (ob. t. ~~II~~ II str. 93).

Rzymianie uderzyli na ludy Italii, które brały udział w wojnie Pyrrhusa. Fabricius Luscinus zwycięża Samnitów, Lukanów i Bruttów. Wydają dalej wojnę głównym osadom greckim, chociaż te nie pomagały Tarentowi, i zmuszają je do uznania ~~swej~~ ~~za~~ nad sobą zwierzchności Rzymu. Pyrrhus pomyślnie wojuje w Sycylii; zwycięża Kartagińczyków i ze wszystkich prawie posiadłości ich wypędza; jedno tylko miasto Lilybaeum oparło mu się. Surowością swoją oburza on na siebie Syrakuzan i wiele osad greckich. Syrakuzanie ~~cz~~ powstają przeciw niemu. Tarentynowie przyzywają go znów na pomoc. Bitwa pod Benewentem (r. 275), gdzie doznaje klęski; cofa się do Tarentu, wsiada na okręt i wraca do Epiru, ~~niby~~ udając się niby po nowe po-

† Ob. wyżej I Decius Mus w wojnie ~~z~~ z Latynami 338 r. drugi w wojnie ~~z Sam~~ ~~nitami i Gallami~~ ~~z~~ Etruskami trzeciej Samnickiej r. 295.

siłki: Konsul Fabiusz zdobywa Tarentum (r. 272) i zmusza go do wydania sobie floty i broni i do płacenia ~~rocznego haraczu~~ daniny. Z podbiciem Salentinów i Messapiów (r. 266) cała Italja przeszła pod panowanie Rzymu.

VI. – Municipia. Sprzymierzeńcy. Osady. Wojsko. Trawa publica

Municipia i sprzymierzeńcy.

– ~~Rzymianie, którzy~~ ~~męstwu~~ ~~i sztuce wojennej~~ ~~byli całą swą pomyślność~~ Pomyślność swego oręża winni byli Rzymianie męstwu i taktyce wojennej. ~~Nadto jeszcze posiadali sztukę~~ Ale nie tylko podbić, umieli oni jeszcze utrwalić swe panowanie ~~w między~~ nad podbitemi ludami, jednych przywiązując do swej sprawy, drugich zaś stawiając w niemożności powstania przeciwko nim. W tym to celu nadali znacznej liczbie miast pewną ~~niepodległość~~ niezależność, nadając swoje urządzenia. Miasta takowe zwały się municipia; mieszkańcy ich mieli ~~praw~~ w Rzymie prawa obywatelskie, i mogli się wpisywać do którejkolwiek tribus rzymskiej. Ustawa nadawana ~~takim~~ tym miastom była podobną do rzymskiej: dwaj duumviri, na jeden rok wybierani, stali na czele zarządu miasta; otaczał ich senat z 10 członków dożywotnich, którzy byli wybierani z mieszkańców wolnych i ~~byli upoważnieni do obywania~~ radzili o interessach gminy. – Nadawali także Rzymianie obszerne przywileje całym ~~ludom~~ krajom niekiedy. Wtedy ~~otrzymywali one~~ mieszkańcy otrzymywali tytuł sprzymierzeńców na prawie ~~rzymskiego~~ latyńskiem (socii juris latini); zatrzymywali własne ~~urządzenia~~ ustawy, wymiar sprawiedliwości w sprawach cywilnych, prawo głosowania na comitiis tributis, gdy ~~byli~~ się znajdowali w Rzymie; wszyscy zaś ich urzędnicy mieli w Rzymie prawa obywatelskie. – Inne znów ludy mniej uprzywilejowane, były sprzymierzeńcami na prawie italijskiem (socii juris italici); zachowywały one podobnież, a przynajmniej większą część swych dawnych urządzeń, lecz nie miały żadnych praw politycznych w Rzymie. Wszyscy sprzymierzeńcy obowiązani byli dostarczać posiłki w ludziach i pieniądzach Rzymianom w czasie wojny. Te wojska posiłkowe służyły po armii rzymskiej i były oddzielne od legjonów.

Osady rzymskie i łatyńskie. – Najskuteczniejszym środkiem, jakiego Rzymianie używali ~~dla utrwalenia swych swego~~ aby naród pobity utrzymać w podległości, było zakładanie osad (colonia) ~~w miastach~~. Mieli oni zwyczaj posyłać ~~do swych osadników~~ pewną ilość rodzin rzymskich do miast, których mieszkańców obrócili na swych klientów. Osad takowych były dwa gatunki: coloniæ romanæ i coloniæ latinæ. Pierwsze były zakładane przez obywateli rzymskich, którzy opuszczali rodzinne miasto, zachowując wszystkie swoje prawa; wewnętrzne urządzenie tych osad odpowiadało rzymskiemu. Coloniæ latinæ zaś były w tym samym stosunku do Rzymu co socii juris latini. Niekiedy także nadawano miastom, poza obrębem Italii leżącym, stopień osad łatyńskich, chociaż ~~lu~~ ludy łatyńskie wcale ich nie zakładały. – Wszystkie ~~te~~ osady były zależne od Rzymu, tak iż nigdy nie mogły się wybić z pod jego władzy, a tym sposobem wielce ustalały panowanie Rzymian w okolicach, gdzie były założone.

Wojsko. – Rzymianie, którzy się stali panami świata, swą wyższość w sztuce wojennej winni byli najprzód męztwu osobistemu, a potem ścisłej karności i ~~urzą~~ wybornemu urządzeniu swego wojska. Wódz naczelny miał władzę nieograniczoną; najmniejsze przekroczenie jego rozkazu surowej podlegało karze; podczas wojny miał on prawo skazywać na kary cielesne, a nawet na karę śmierci. Legion rzymski składał się z 4000 piechoty i 300 jazdy, później ~~tę liczbę podwojono i podzielono na roz według różnych gatunków broni~~ zaś z 6,000 piechoty i 600 jazdy; dzielił się na różne oddziały wedle gatunku broni. Skupiony, tworzył ściśniętą falangę, ~~wytrzyma~~ zdolną nie tylko wytrzymać silne natarcie, lecz także uderzyć na nieprzyjaciela. Przy każdym legionie był oddział cieśli, dla budowania mostów i machin oblężniczych; pomagali oni także żołnierzom w obwarowaniu oboru, gdy stawali ~~w~~ naprzeciw nieprzyjaciela. ~~Li~~ Przez liczne wojny, a zwłaszcza wojny z Pyrrhusem, najznakomitszym wodzem swego czasu, Rzymianie coraz więcej udoskonalili się w sztuce publicznej:

– Cywilizacya u Rzymian, z powodu ciągłych wojen, ~~stopniowym~~ wolnym postępowała krokiem. Jednakże przez zetknięcie się z Etruskami i osadami greckiemi południowej Italii zaczęli zaprowadzać u siebie nauki i sztuki piękne. Liczne ulepszenia do wygody publicznej służące pochodzą z tej epoki: jak via Appia, wielki trakt brukowany prowadzący z Rzymu do Kapuy, zbudowany za staraniem cenzora Appiusza Klaudiusza. Tenże sam Appiusz wystawił w Rzymie pierwszy wodociąg, którym sprowadzano wodę z Prenestu, gdyż woda w Rzymie była zepsuta. Censor Curius Dentatus otworzył upust na jeziorze Velinus, przełamawszy skały, z skąd powstał sławny wodospad Terni. ~~Wiele miejsc skalistych~~ Kilkamil kwadratowych przedziwnej urodzajności oddano pod uprawę. Zbytek w Rzymie tak mało był znany, że dyktator Rufus był skazany przez cenzorów na karę pieniężną za to, iż posiadał 10 funtów srebra stołowego.

pravé

Środki używane przez Rzymian już to dla przywiązania ludów zwyciężonych do swej sprawy, już dla utrzymania ich w uległości. Środkami temi były przymierza (fœdera) i osady (kolonie). – Municipia (mancipia) miasta wolne, których mieszkańcy mieli prawo obywatelstwa w Rzymie, nie mieszkając tamże (jus domicilii). Prawa municipiorum: 1° wolność obrządku (jus sacrorum); 2° mogły odbywać narady publiczne (concilia, comitia), w interesach miasta; 3° prawo wybierania duumwirów albo na jeden rok, albo na 5 lat; 3° miały swój senat złożony z 10 członków (decuriones, ordo decurionum, decem primi, senatus minor).
– Socii juris latini były zwłaszcza ~~ludy~~ dawne ludy latyńskie, jak Hernikowie. Mieli oni w Rzymie prawa cywilne (jus connubii et comercii), a prawa polityczne ci tylko, którzy jaki urząd w swej ojczyźnie sprawowali. Rządzili się prawami własnemi. – Socii juris italici nie posiadali żadnych praw w Rzymie. Stosunek ich do Rzymu zależał od warunków traktatu zawartego po w czasie ich podbicia.

Różnica między systemem kolonizacyjnym Rzymskim ~~a systemem Greków~~ i greckim. Grecy zwykle zakładali nowe miasta, a potem nadawali swym osadom pewną niezależność (ob. t. II str. 75); Rzymianie zaś zakładali swe osady w miastach już istniejących, i trzymali je w ścisłej od siebie zależności. –

Osady rzymskie (coloniae romanae albo Quiritium) zakładali obywatele rzymscy, ~~którzy~~ przenosząc się do miasta obcego, i tworzyli tam pewien rodzaj szlachty, patrycyat; mieszkańcy zaś rodowici stawali się ich klientami. – Osady latyńskie (coloniae latinae) były dwojakiego rodzaju. Jedne ~~latyńskie od czasu~~ wzięły początek wczasie przymierza Rzymian z Łatynami, kiedy kraje zdobyte między oba narody zarówno szły do podziału (priscae Latinorum coloniae); drugie zaś, zaludnione przez socios juris latini, zakładali potem sami Rzymianie (coloniae latinae populi romani).

Ścisła karność w wojsku ~~ro~~ rzymskiem. Prawo życia i śmierci przy naczelnym wodzu podczas wojny. Bezwarunkowe posłuszeństwo: nikt nie może działać bez wyraźnego rozkazu. Legion składa się z trzech gatunków broni: hastati (włócznicy) [F] stali w pierwszej linii, w drugiej principes z krótkim mieczem (~~kindżał~~); ~~w trzeciej rorarii~~ w środku zaś legionu stali rorarii, z procami tylko i łukami, i accensi stanowiący rezerwę; ci ostatni brali broń z poległych żołnierzy. Legion stał w czworobok, mając czoło z każdej strony; rozwijał się i skupiał z łatwością, a kiedy rozszerzył swe linję, dawał przejście nieprzyjacielowi i wtedy najczęściej wyginał go do szczętu. Legion składał się z 4000 a później 6.000 piechoty; dzielił się na kohortes po 400, a potem 600 ludzi w każdej; kohorta na maniple po 40 i 60 ludzi, manipla na centurye (ordines) po 20 i 30 ludzi. (X) Żołnierz rzymski był ciężko obładowany: musiał bowiem nosić z sobą broń, żywność, rydel i wszystko, co było potrzebne do postawienia namiotu. Stając naprzeciw nieprzyjacielowi, wojsko wznosiło obóz obwarowany w czworobok, otoczony rowem i wałem; z każdej strony w środku wału ~~...~~ znajdowała się brama i droga od niej prowadziła do przeciwległej strony tak, iż obie drogi przecinały się pod kątem prostym, a tym sposobem ~~...~~ dzieliły ~~...~~ obóz ~~na~~ znów na 4 czworoboki; gdzie ~~do~~ stały namioty; drogi ~~...~~ zaś te ~~...~~ [F] wychodzić ~~...~~ przeciw nieprzyjacielowi.

F uzbrojeni długą włócznią (hasta),

(X) Jazda, do każdego legionu po 300 a potem 600, ostatnia ~~zakrywa~~ ła (ala) skrzydła ~~legionu~~ wojska; stąd ala nazywał się oddział 300 jeźdźców.

F służyły do zebrania się wojska, gdy trzeba było wyjść...!

dopiero

Rozdział szósty.
Kartagińczykowie.

I. Wiadomości geograficzne.

Dzieła pomocnicze: Falbe: Recherches sur l'emplacement de Carthage. Paryż 1833. – Dureau de la Malle, Recherches sur la topographie de Carthage Paryż 1835. – Heeren, Idées sur la politique et le commerce des peuples de l'antiquité, tłom. z niem. na franc. przez Suckau. Paris 1832 t. IV. – Carthage przez Dureau de la Malle, w dziele Univers pittoresque. Afrique Paryż 1844.

Opisanie ogólne. Ludność.

– Brzegi północne Afryki od Cyrenaiki na wschodzie, aż do Atlantyku na zachodzie, stykają się na północ z morzem Śródziemnem, a na południe z łańcuchem gór Atlas i wielką pustynią Lybijską. Blizkość morza, która łagodzi gorącość klimatu, i liczne rzeki z gór wypływające są przyczyną wielkiej żyzności tych krajów, a przeto czynią je sposobnemi do wyżywienia licznej ludności. Liczne zatoki, lubo nie są w tak wielkiej liczbie, ani tak głębokie jak przy brzegach Azyi, tworzą porty naturalne i ułatwiają żeglugę. Brzegi te zaludnione pierwotnie przez Lybijczyków, należących do jednego z Etyopskimi plemienia, otrzymały w dawnych bardzo czasach osady fenickie, które nie długo potem zlawszy się z Lybijczykami w jedną narodowość, utworzyły lud zwany Lybi-Phoenicii. Przez handel z tą pierwotną ojczyzną i z koczującemi pokoleniami Afryki, osady te doszły do wysokiego stopnia bogactwa i pomyślności. Pokolenia koczujące przynosiły do miast nadmorskich Afryki płody Afryki środkowej i zamieniały je na płody przemysłu fenickiego. – Ta część Afryki niegdyś dzieliła się na 4 części: Carthago na wschodzie, Numidia w środku, Mauritania na zachodzie i Getulia na południu nad granicą wielkiej pustyni lybijskiej.

Osady Fenickie. Kartagina.

– Kraj Kartagiński zajmował brzeg Afryki od Syrty mniejszej w południowo-wschodniej stronie, do zatoki Hipponeńskiej w północno-zachodniej; na południe zaś oddzielony jest od pustyni lybijskiej wielkiem jeziorem, Tritonis Palus zwanem. Rzeka Bagradas przepływa go z południa na północ i wpada do zatoki Utyckiej. Oprócz tego

rozciągnęli ~~mieli~~ Kartagińczykowie swe posiadłości wzdłuż wybrzeża Afrykańskiego aż do Kolumn Herkulesa (cieśnina Gibraltarska), ~~gd~~ zajęte przez liczne osady, które służyły za stacye handlowe. Były także osady, założone przed dwunastym wiekiem przez Sydończyków, jak Hippona, Zebdis i Cambe; Utica założona nieco później przez Tyryjczyków. Osada Cambe, ~~oko~~ przy końcu IX w. znacznie się powiększyła napływem szlachty Tyryjskiej, i wtedy otrzymała nazwę Carthada czyli Carthago, t.j. nowe miasto. Leżała ona na małym półwyspie idącym w głąb obszernej odnogi, a na wzgórku skalistym od strony morza wznosiła się ~~silna forteca~~ twierdza Byrsa. Miasto posiadało dwa porty z sobą złączone, z których jeden zachodził głębiej w miasto (interior) i służył za schronienie okrętom wojennym; drugi zaś (exterior) cieśniną z poprzednim złączony, wychodził na morze. W czasach ~~swego~~ najbardziej kwitnącego stanu Kartagina liczyła blizko milion dusz w obrębie swych murów. ~~Po trzeciej wojnie~~ Przy końcu trzeciej wojny punickiej zburzyli ją Rzymianie i założyli w tem miejscu swoją osadę, która trwała w kwitnącym stanie, ~~aż do zawojowania~~ dopóki Arabowie nie zdobyli Afryki.

Afrykę północną od ujścia Nilu aż do Atlantyku, tworzy wązki pas ~~okolic~~ ziemi mieszkalnej, stykający się od południa z wielką piaszczystą pustynią, ~~które~~ zwaną przez starożytnych Lybia, a teraz Sahara; W niektórych miejscach piaski tej pustyni sięgają aż do morza, i oddzielają Egipt od Cyrenaiki, i Cyrenaikę od Kartaginy. Z gór największym jest łańcuch gór Atlasu (Atlas mniejszy i większy); stanowi on tamę przeciw piaskom, które uragany często unoszą, i niemi jakoby bałwanami morskiemi ~~zalewają~~ zasypują okolice stykające się z pustynią. Gorąco upały klimatu Afrykańskiego wyniszczyłyby wszelką roślinność, gdyby bliskość morza i liczne wody ~~rzeki~~ skrapiające ~~zlewające~~ tę ziemię nie ~~odświeżały~~ łagodziły ostrości temperatury; jednakże niekiedy podczas lata wody te wysychają, dopiero za nadejściem deszczów obfitych zmieniają się często w gwałtowne potoki. Ta część Afryki dzieli się 1° na Kartaginę, zwaną przez Rzymian Africa propria na zachód Syrty mniejszej; 2° Numidię pomiędzy Kar-

taginą i Maurytanją. 3° Maurytanję od Numidyi aż do łańcucha gór Atlas na południo-zachodzie; 4° Getulję na południe gór Atlas, wzdłuż pustyni Lybijskiej. Trzy ostatnie krainy ~~mało miejsca~~ bardzo mało zajmują miejsce w historyi, tylko królowie Numidyi i Maurytanii brali udział w wojnach Rzymu z Kartaginą.

~~Posiadłości~~ Kartagina, za świetnych czasów rzpltej, ~~obejmowała~~ oprócz Afryki właściwej (Africa propria) obejmowała jeszcze ~~wybrzeża~~ część Numidyi i Maurytanii aż do cieśniny Gibraltarskiej, gdzie teraz państwo Marokańskie. Pierwsze osady założone tu zostały przed dwunastym wiekiem od Sydończyków (ob. t. I. str. 131): Hippona (Hippo regius), Lebdis wielka, Adrumetum, Cambe. Osady Tyryjczyków: Utica, założona około r. 1100; Carthago w miejscu dawnej osady Cambe, założona przez szlachtę tyryjską (około r. 826). Korzystne położenie tej osady nad zatoką, formującą przystań miasta; dwa porty: jeden zewnętrzny (exterior), handlowy, otoczony nadbrzeżnemi ulicami (quais) drugi interior, przeznaczony dla floty, oddzielony od pierwszego murem. Mur wielki od lądu ochraniał miasto od nieprzyjaciela. ~~Cytadella~~ Warownia Byrsa, zbudowana na stromej skale ~~od miasta~~ naprzeciw portu ~~przy~~ była przystępna tylko od strony miasta. ~~Ludność~~ Kartagina podczas zburzenia swego ~~tego miasta, wynosiła~~ liczyła ~~miasta~~ 700,000 mieszkańców, chociaż już wtedy ~~już~~ upadła ze swej wielkości. Zburzona została 146 r. przez Rzymian. Cesarz August założył tu osadę, która doszła do kwitnącego stanu, tak iż w ~~III~~ IV w. liczyła 400,000 mieszkańców. Wzięcie Kartaginy przez Wandalów: zostaje stolicą ich królestwa. W VII w. zburzyli ją do szczętu Arabowie. Osady Kartagińczyków w Afryce: Zama, pamiętna zwycięztwem odniesionem przez Rzymian nad Hannibalem (r. 202). Tapsus, Lebdis mniejsza; Tunes; ta ostatnia, po zburzeniu Kartaginy, stała się ważnym portem.

Posiadłości Kartagińczyków na zewnątrz Afryki: ~~wyspy morza~~ na morzu Śródziemnem wyspy: Melita (Malta), Gaulos (Gozzo), Ebusus (Iwisa), Majorca, Minorca, Aetalia (Elba), Sardynja (Sardo) jedna z największych posiadłości; Korsyka (Kyrnos). Oprócz tego stali się panami osad ~~egipskich~~ fenickich na zachodnich brzegach Sycylii: Soloës, Panormus i Motya, ~~potem~~ a po wojnie z Syrakuzanami

i innemi osadami greckiemi zagarnęli większą połowę tejże wyspy. Do nich także należały wybrzeża południowe Hiszpanii, którą po ~~dru~~ pierwszej wojnie punickiej podbili aż do r. Ebro. Wreszcie Kartagińczykowie mieli liczne osady na zachodnim brzegu Afryki, aż do Senegalu. ~~Kolonje~~ Osady te stały się ważnemi dla handlu.

II. – Wiadomości wstępne.

Kartagina była osadą założoną przez Tyryjczyków w mieście fenickiem Cambe, istniejącem już od XII w. Osada tyryjska przybyła tu ~~w~~ około ~~IX~~ 826 r. i miastu Cambe nadała imię Carthada. Podwójny ten początek Kartaginy tłomaczy nam, dla czego starożytni pisarze różnią się w podaniu nam czasu przybycia osady fenickiej do Afryki.

Historya Kartaginy dzieli się na 3 okresy:
I. Od przybycia osady tyryjskiej aż do wojen Sycylijskich (826–480 przed Chr.)
II. Od wojen sycylijskich do pierwszej wojny z Rzymianianami (480–264 przed Chr.).
III. Od wojny z Rzymianami aż do zburzenia Kartaginy (264–146 przed Chr.).

W tym rozdziale opowiemy ~~tylko~~ historyę tylko dwóch pierwszych okresów; trzeci zaś, ponieważ ściśle jest złączony z historyą rzymską, w niej znajdzie swoje miejsce.

Okres pierwszy.

II. Od założenia Kartaginy aż do wojen Sycylijskich. (826–480 przed Chr.)

Dzieła pomocnicze: Heeren, *Idées etc.* – Kluge. *De republica Carthaginiensium.* – Boettiger, *Historya Kartagińczyków* Berlin 1827 in 8° (po niemiecku). – Movers, *Fenicyanie*, Wrocław 1858 3 tomy in 8° (po niem.). – Cantu, *Hist. powsz.* – Dureau de la Malle, *Carthage* w *Univers pittoresque.*

Od założenia aż do początku świetności Kartaginy (826–650 r.). Wskutek zamieszek po śmierci Muttona króla Tyru ~~tyryjskiego~~, znaczna liczba szlachty tyryjskiej, wyszedłszy z kraju swego pod wodzą Elissy, córki Muttona, schroniła się do miasta Cambe w Afryce. Bogactwa, jakie ci nowi przybysze z sobą sprowadzili, niezadługo nadały miastu Cambe przewagę znakomitą nad innemi miastami fenickiemi Afryki: ~~otrzymało ono wtedy~~ odtąd zwać się poczęło Kartaginą. Za po-

czątku Kartagińczykowie walczyć musieli z koczującemi pokoleniami Afryki, jakrównież z innemi osadami fenickiemi, które zazdrosnem patrzyły okiem na ~~wzrastającą~~ coraz większą potęgę nowego miasta. Wkrótce jednak osady te, widząc się same zagrożonemi od plemion afrykańskich, pogodziły się z Kartaginą.

Bogactwa, jakie ~~tyrryjca~~ Tyryjczykowie przywieśli z sobą, w krótkim czasie postawiły handel na wysokim stopniu pomyślności. W sto lat po założeniu swego miasta, Kartagińczykowie wzięli pod swą opiekę osady fenickie Sycylii przeciw Grekom, którzy ~~sor~~ panowali nad znaczną częścią tej wyspy; w tymże czasie podbili koczujące pokolenia Afryki północnej, a Lybi-Phoenicii, zajmujący część Numidyi i Mauretanii, zostali wcieleni do ich państwa. Wielu miastom, przez Lybi-Fenicyan założonym, nadali prawo obywatelstwa w Kartaginie i zostawili im ich dawne urządzenia. Wielkość jednak Kartaginy poczyna się dopiero od VII w. przed Chr. –

Pomyślność Kartaginy (650–480).

§ ~~Pomo~~ – Świetne zdobycze Kartagińczyków zaczynają się ~~od~~ w drugiej połowie VII w. ~~Podbili~~ Zagarnęli oni najprzód ziemie zamieszkane przez osady~~ników~~ fenickie. ~~gdz gdzie nie znaleźli~~ mieli tu wielkich trudności w ugruntowaniu swego panowania, albowiem w ~~więk~~ wielu miejscach, jak w Sardynii i na wyspach Balearskich, ludność miejscowa, zmieszawszy się z Fenicyanami, często poddawała się prawie bez oporu Kartagińczykom. ~~Podbiwszy~~ Opanowawszy wyspy Ebusus (Iwiza) i Melita (Malta), ~~wkrótce~~ ~~szybko~~ wzięli się do ~~[illegible]~~ zawojowania Sardynii, a po długich i krwawych bitwach stali się panami dawnych mieszkańców tej wyspy. Odznaczyła się szczególniej w tych podbojach można familia Magona, która bogactwy i zdolnościami wielu swych swych członków pierwsze trzymała w Kartaginie miejsce. ~~Około teo~~ Jednocześnie prawie z owemi podbojami, Kartagińczycy założyli swe faktorye na wyspie Korsyce, do której wzbronili przystępu innym narodom, zostawiwszy jednak mieszkańców ~~za~~ zupełnie wolnymi i niezależnymi. Osady też fenickie na brzegach Hiszpanii, zawiązały z Kartaginą przyjazne stosunki. Liczne

miasta przez nich w tym kraju założone, ułatwiły im podbicie go. Przez przymierza handlowe z ludami Italii, a zwłaszcza z Rzymianami, handel ich rozszerzył się po Italii. Wkrótce potem wybuchła wojna Syrakuzańska w Sycylii, która trwała przez dwa wieki.

Według podań Kartagina miała być założona przez Didonę, boginię fenicką, której cześć oddawano w Sydonie, a z osadnikami Sydońskiemi, założycielami m. Cambe, w XII w. weszła i do Kartaginy. Sydończycy obwarowali Byrsę t.j. zamek, cytadellę. — W Tyrze toczy się walka między ludem a kastą szlachecko-kapłańską, która przeważny wpływ miała w rządzie, po przybyciu z Sydonu szlacheckich rodzin, wygnanych stamtąd przez Filistynów (ob. tom I str. 131). Po śmierci Muttona, w Tyrze dzieją się zamieszkania z powodu następstwa tronu. Mutton bowiem umierając, zostawił dwoje nieletnich dzieci Pygmaliona i Elissę, powierzywszy opiekę nad niemi bratu swemu Sicharbaalowi, arcykapłanowi Melkarta i głowie szlachty (ob. t. I str. 133). Sicharbaal, poślubiwszy Elissę, przy pomocy szlachty ogłosił się królem z krzywdą Pygmaliona. Lud powstał przeciwko temu; Sicharbaal zabity został, a szlachta z Elissą na czele musiała uchodzić z kraju. Ponieważ zaś wychodźcy po większej części pochodzili z Sydonu, przeto znaleźli przytułek w sydońskiej osadzie Cambe, nazwanej odtąd Carthada. Grecy nazywali Kartaginę Carchedon, od nazwiska jednego bohatera, którego uważali za założyciela miasta. Bogactwa przyniesione przez szlachtę, przyczyniają się do szybkiego wzrostu Kartaginy.

Stan wewnętrzny tej części Afryki podczas zakładania Kartaginy. Liczne osady fenickie założone jużto przez Sydończyków, już przez Tyryjczyków. Z ostatnich najznaczniejszą była Utica, naturalna współzawodniczka Kartaginy, jako osady sydońskiej. Wewnątrz kraju dwie narodowości: Afri, Gaetuli, Lybii, Numidae (tosamo co nomades) byli prawie wszyscy pokoleniami ko-

czyjącemi; i Lybii-Phoenicii, ~~którzy~~ Ci powstali wskutek ~~po~~ zmięszania się pokoleń Kananejskich ~~Fe~~ z dawnymi tubylcami: kiedy bowiem ~~Izra~~ Izraelici zawojowali Palestynę ~~za Jo~~ pod wodzą Jozuego (r. 1451), wtedy część Kananejczyków, zmuszona opuścić ~~którzy~~ swój kraj, schroniła się do Afryki północnej, i tu ~~zmięsz~~ ~~się~~ zlała się w jedną narodowość ~~z da~~ z pierwotnymi mieszkańcami. W następnych czasach Kananejczyków tych ~~bra~~ uważano ~~za~~ za jedno z Fenicyanami, którzy także należeli do plemienia Kananejskiego (ob. t. I str. 130).

Polityka Kartagińczyków: zawierają przymierza z dawniejszemi osadami fenickiemi, starają się o przyjaźń Lybi-Fenicyan, a ~~wzglę~~ ~~dem~~ z pokoleniami koczującemi prowadzą wojnę i nakładają daninę na nich. — Upadek Tyru po wyjściu szlachty: miasto to traci przewagę handlową na morzu Śródziemnem. Kartagińczykowie zawiązują stosunki handlowe z osadami fenickiemi na wyspach Sycylii, Sardynii, z Malcie i na wybrzeżach Hiszpanii. Grecy zakładają osady swe w Sycylii (ob. t. II str. 92). Walka tych osad z fenickiemi; Kartagińczykowie tym ostatnim przybywają na pomoc i stają się panami morza Śródziemnego.

Nie można dokładnie oznaczyć czasu, w którym Kartagińczykowie poczynili swe podboje; ~~między one~~ ~~prawdopodobnie~~ można tylko powiedzieć, że stały się między połową VII a początkiem piątego wieku (650-500), i ustaliły panowanie Kartagińczyków nad zachodnią częścią morza Śródziemnego, między Italją, Hiszpanją i Afryką północną. Kartagińczykowie idą śladem Fenicyan, którzy liczne założyli osady na wyspach i wybrzeżach tego morza. Jedna tylko Italja nie miała na swojej ziemi żadnej osady fenickiej. Posiadłości Kartagińskie ~~teraz~~ przy końcu mniejszego okresu: w Afryce ich panowanie rozciągało się od Cyrenaiki na wschodzie, do Oceanu Atlantyckiego na zachodzie; na południu plemiona koczujące płaciły im daninę; na morzu Śródziemnem wyspy: Iwisa, Balearskie,

Malta, Sardynja i Korsyka; w Hiszpanii wybrzeża Betyki aż do Gades. Współzawodnictwo Kartagińczyków z Etruskami. Przymierze handlowe z Rzymem (r. 509).—

Okres drugi.

IV. – Od wojen sycylijskich aż do pierwszej wojny z Rzymem. (480-265 przed Chr.)

Pierwsza wojna sycylijska (480). — Już Kartagińczykowie od dawna wzięli pod swą opiekę osady fenickie w Sycylii, kiedy wzrost Syrakuz i przymierze, które król perski Xerxes I zawarł z tem miastem przeciw Grekom, podały im sposobność do pokuszenia się o podbicie całej wyspy. Hamilkar, syn Magona, na czele licznej armii wyprawił się do Sycylii, lecz tu został ~~pobity~~ rozbity w bitwie pod Himerą, gdzie i sam życie utracił. Kartagińczykowie, bojąc się, aby zwycięzcy nie przenieśli się z wojną do Afryki, zawarli pokój, wypłaciwszy 2 tysiące talentów i na długi czas porzucili zamiar podbicia Sycylii.—

F przez Greków pod wodzą Gelona, tyrana Syrakuz, i Therona, tyrana Agrigentu

Dalsze wyprawy Kartagińczyków (480). — Korzystając z tego pokoju, Kartagińczykowie wzięli się do rozszerzenia swego panowania i stosunków handlowych nad brzegami Oceanu Atlantyckiego. Dwaj synowie Hamilkara: Hannon i Hamilkon ~~na czele dwóch~~ wysłani zostali, każdy z flotą oddzielną, pierwszy dla zwiedzenia brzegów Afryki, drugi na brzegi Hiszpanii. Hannon dostał się aż do przylądka gór Atlasu w Mauritanii, założył kilka nowych osad na tych wybrzeżach, i opanował już istniejące tam ~~fenickie~~ miasta fenickie. Hamilkon płynął wzdłuż brzegów Hiszpanii i Afryki, dotarł aż do Kassyterydów (wyspy Brytanii), lecz szczegóły tej podróży nie są znane. Korzyści handlowe, jakie z tych wypraw spłynęły na Kartaginę, ~~jej potęgę~~ i dodały jej nowych sił do rozpoczęcia na nowo z lepszym skutkiem wojen z Syrakuzami.

~~Wewnętrzne~~ Wojny w Sycylii aż do pokoju Magona (480).

— Wojna, jaką toczyły między sobą dwie osady greckie Segesta i Selinus, podała Kartagińczykom sposobność do rozszerzenia swoich podbojów w Sycylii. Wezwani bowiem przez Segestanów na pomoc, wysłali z wojskiem Hannibala, wnuka Hamilkarowego, który po kolei zagarnął miasta: Selinus, Himerę i Agrigentum. Dotąd Syrakuzy nie brały żadnego udziału w tych sprawach; lecz Dyonizyusz I opanowawszy władzę w tem mieście, stanął z Syrakuzanami do bitwy przeciw Kartagińczykom* ~~pobity pod Gela~~. Hannibal rozproszył jego wojsko pod Gela, i byłby dalej posunął swe podboje, gdyby zaraza, która się objawiła w obozie Kartagińczyków, nie zmusiła go przyjęcia pokoju ofiarowanego sobie przez tyrana Syrakuz. Pokój ten jednak nie trwał długo. Zerwał go sam Dyonizyusz, zawarłszy przymierze z miastami greckiemi w Sycylii i odebrawszy Kartagińczykom znaczną część ich posiadłości. Przybył znów z wojskiem Hamilkon, zwycięzył Dyonizyusza, i oblegał Syrakuzy; ~~lecz~~ ale i tą razą ~~okropna zaraza~~ straszny mór, który wielkie czynił spustoszenie w obozie Kartagińczyków, nie dozwolił ~~im~~ dokończyć pomyślnie wyprawy: musieli więc ~~po~~ zawrzeć pokój, ~~zrzekając~~ odstąpiwszy Dyonizyuszowi część swoich zaborów. — Jeszcze raz potem rozpoczął wojnę Magon, i zakończył ją pokojem, którym rzeka Halycus ustanowioną została jako granica dwóch posiadłości.

Wojny Kartagińczyków z Dyonizyuszem II. (368-340). —

— Pokój przez Magona zawarty zapewnił Kartagińczykom posiadanie zachodniej części ~~Syc~~ Sycylii. I a usiłowanie Dyon.^sza I, w celu odebrania im tych posiadłości, skończyło się tylko odnowieniem pokoju. Po śmierci zaś Dyonizyusza I, ~~gdy w Syrakuzach powstały domowe zamieszania, a lud~~ ~~zbuntował się zamieszania domowe~~

wewnętrzne zamieszki w Syrakuzach, podały ~~im znowu~~ sposobność Kartagińczykom do wmięszania się w sprawy tego miasta i rozszerzenia swej potęgi. Wziąwszy bowiem na siebie rolę rozjemców między ludem Syrakuz a Dyonizyuszem II, który po swym ojcu nastąpił, – ~~i osadziwszy~~ przywrócili go na tron, a za to uzyskali nad nim zwierzchnictwo. Niedługo jednak Syrakuzanie, sprzykrzywszy sobie ~~tyranii~~ okrutne rządy tego tyrana, wzięli się do broni i wezwali na pomoc Koryntyan. Tymoleon przybył z flotą na ich ~~ras~~ prośby, wypędził Dyonizyusza II i zadał klęskę Kartagińczykom pod Crimessus. Pokój z Magona został odnowiony, a rzeka Halycus znowu uznana za granicę ~~ich~~ dwóch ~~mocarstw~~ posiadłości.

Zamieszki w Kartaginie. Wojna z Agatoklesem (338-307).

– W Kartaginie tymczasem ~~spory~~ do wewnętrzne ~~kłótnie~~ niezgody wstrząsały rzpltą, z powodu ~~usiłowań Hannona~~ dążności Hannona do zagarnięcia władzy najwyższej. Zamierzył on wymordować senat, ~~oswobodzić~~ i pobudzić do buntu na swą stronę ~~między~~ niewolników i pokolenia afrykańskie; ale zamiar ten odkryto, a on śmiercią ukarany został. Przywróciwszy tym sposobem pokój u siebie, Kartagińczykowie zaczęli ~~znów~~ znów myśleć o zawojowaniu Sycylii. Po śmierci ~~...~~ Tymoleona, w Syrakuzach, ~~...~~ wśród ~~...~~ zaburzeń wewnętrznych, Agathocles syn garncarza, przy pomocy Kartagińczyków ~~...~~ dostał się na godność tyrana czyli króla. Ale zaledwie usiadł się na tronie, gdy wydał wojnę swym sprzymierzeńcom, ~~...~~ w zamiarze ~~...~~ podbicia sobie całej Sycylii. Zwyciężony kilkakrotnie, zamknął się w Syrakuzach; Kartagińczykowie oblegli to miasto. Wtem ~~...~~ przychodzi mu myśl szczególniejsza: opuszcza Syrakuzy, wsiada na okręty z niewielkim oddziałem wojowników i udaje się do

Wojny z Pyrrhusem królem Epiru i z Mamertynami (289–~~277~~ 264).

Afryki. ~~[illegible]~~ Pokolenia afrykańskie i miasta przystają do niego – zagarnia znaczną część Afryki, i ~~[illegible]~~ dopiero bunt Syrakuzan zmusza go zaprzestania tak pomyślnej dla siebie wojny. Odnowiwszy więc ~~przymierze~~ pokój Magon wrócił do Sycylii. –

— Śmierć Agatoklesa, a ztąd ~~powstałe~~ niezgody domowe w Syrakuzach, podały znów Kartagińczykom sposobność do podbicia osad greckich w Sycylii. Syrakuzanie w tej potrzebie udali się o pomoc do Pyrrhusa II króla Epiru, zięcia Agathoklesa, który wtedy prowadził z Rzymianami wojnę we Włoszech. Przybywszy Pyrrhus do Sycylii, wyparował Kartagińczyków z wielu ~~miast~~ osad, zmusiwszy ich schronić się do kilku miast na zachodnim brzegu Sycylii leżących; zraziwszy jednak Greków swą pychą i odstręczywszy ich od siebie, musiał zaprzestać dalszych działań i wrócić do Italii. Po jego odjeździe Kartagińczycy odebrali swe dawniejsze zdobycze i zawarli ~~[illegible]~~ z Hieronem królem Syrakuz pokój, ~~a potem~~ i wspólnie z tymże oblegli miasto Messanę, która wpadła w ręce Mamertynów, niegdyś najemnych żołnierzy Agathoklesa, a potem rabusiów, napełniających dzierżawy swemi całą Sycylię. Mamertynowie wezwali na swą pomoc Rzymian, co stało się powodem pierwszej wojny Kartagińczyków z Rzymem.

~~Posiadanie Sycylii było ważnem [illegible] dla panów [illegible] Italii, jak [illegible] północnej Afryki [illegible]~~
Sycylia, leżąc w środku morza Śródziemnego, stanowiła ważny punkt ~~to~~ dla panów tak Italii jak północnej Afryki; ~~wszystkie bowiem naturalną przystanią [illegible]~~ wszystkie bowiem okręta z zachodu na wschód się udające, tu stawać musiały. Osady greckie w Sycylii: świetny stan Syrakuz za Gelona (ob. t. II str. 93). Rzymianie ~~Kserksesa~~ I. ✠

z Kartagińczykami; ci zobowiązują się uderzyć na ~~niespokojnie~~ Greków Sycylijskich, i posyłają 30,000 swego wojska pod dowództwem Hamilkara. Gelon Syrakuzański, połączywszy się z Theronem z Agrigentu, staje ~~z nim~~ z nimi do walki. Bitwa pod Himerą (r. 480) stoczona w dzień zwycięstwa pod Salaminą; ~~wypadła~~ Hamilkar zaraz na początku bitwy zginął, a Kartagińczykowie zwyciężeni zawierają pokój.

Dwie wielkie wyprawy w celu odkrycia nowych ziem i założenia osad na ocean. Atlant. wysłane pod wodzą Hannona i Hamilkona. Pierwszy zostawił opis swej podróży; nie ~~wiadomo jednak~~ można jednak z pewnością oznaczyć punktu do którego ~~się w swej~~ doszedł w swej podróży. Niektórzy utrzymują, iż posunął się aż do ujścia Senegalu; inni, że tylko do południowego krańca Atlasu.(1) ~~Były~~ Na tem wybrzeżu były liczne osady fenickie; Hannon zakładał nowe. Podróż Hamilkona wzdłuż brzegów Europy mało jest znana, ponieważ jej opis zaginął; z handlu tylko, jaki Kartagińczykowie prowadzili z wyspami Brytanii, przezwanemi od nich wyspami cynowemi (Kassiterides), wnosić można, że wyprawa aż do tego miejsca dopłynęła.

Wzajemna nienawiść między osadami doryjskiemi i jońskiemi (ob. t. II str. 90-91) w tych wojnach. Wojna między Segestą i Selinuntem. ~~w której~~ pośredniczą Ateńczykowie (ob. t. II str. 125) lecz niepomyślnie (r. 413). Segestanowie wzywają na pomoc Kartagińczyków. Pierwsza wojna w Sycylii (410-405). Zwycięstwa i podboje Kartagińczyków (~~410~~ 410-406) w skutek niezgod domowych, wstrząsających rzeplitą Syrakuzańską. Dionyzyusz I zostaje tyranem t. j. królem w tem mieście (ob. t. II str. 93). Pobity pod Gelą, zawiera pokój. Upojony dumą, Dionyzyusz zamierza całą Sycylię zagarnąć pod swe berło. Zwycięża osady jońskie, osady zaś doryckie dobrowolnie poddają się jego zwierzchnictwu. Druga wojna w Sycylii (398-392). Zwycięstwa Dionyzyusza II; zdobywa i burzy kartagińskie miasto Motya. Hamilkar przybywa z 100,000 żołnierza; ~~Sykulowie~~ łączą się z nim Sykulowie t. j. ~~pier~~

(1) Ob. Bougainville, Memoires sur les découvertes d'Hannon, w dziele Memoires de l'Acad. des Inscriptions t. 26 i 28. — Heeren. Idées etc. t. II dodatek 5. — Movers, Phoenizier t. II cz. II rozdz. 10.

właściwość mieszkańców tej wyspy. Diony-
zyusz pobity, i ~~oblężenie Syrakuz (396)~~.
Syrakuzy oblężone (r. 396) od strony lądu
i morza, już mają się poddać, gdy wtem
~~[illegible]~~ powstaje zaraza w obozie Kartagiń-
czyków, ~~zmusza ich do odstąpienia~~.
Korzystając z tego Dionizyusz, robi szczęśli-
wą wycieczkę na nieprzyjaciela i podpa-
la flotę Kartagińską. W skutek tej wojny
Kartagowie utracają swe posiadłości w Sy-
cylii, z wyjątkiem ~~miast~~ twierdz na brze-
gu zachodnim (r. 392). W trzeciej wojnie
w Sycylii (383-382), w której dowodził Ma-
gon, z początku ~~Dionizy. pobił~~ Kartagowie,
pobici przez Dionyzego, prosili o pokój; lecz
gdy na podany przez niego warunek,
aby opuścili Sycylię, przystać nie chcie-
li, wojna się dalej pociągnęła. Syraku-
zanie pobici pod Kranion. Pokój Magona: z
rzeka Halycus miała odtąd stanowić gra-
nicę dwóch posiadłości.

Pokój Magona stanowi podstawę późniejszych
~~[illegible]~~ traktatów karta-
gińskich z Syrakuzanami. Drugi tra-
ktat handlowy Kartaginy z Rzymem (348 r.).
Czwarta wojna w Sycylii z Tymoleonem.
(346-340). Po śmierci Dionyzego I (ob. t. II str. 93).
Kartagowie ~~[illegible]~~,
chcąc godzić powstałe spory w Syrakuzach,
~~dobrze im się~~ i korzystać im się to udaje.
Przybycie Timoleona; bitwa pod Krimessus
(r. 340). Pokój Magona odnowiony. Stronni-
ctwa w Kartaginie: Hanon, ~~z fam~~ krew-
ny Magona, usiłuje zagarnąć władzę
królewską; ~~[illegible]~~ śmiercią ukarany (338 r.).
Dom Barkasów przychodzi wtedy do zna-
czenia, i współzawodniczy z Magonami.
Piąta wojna w Sycylii z Agatoklesem
(317-307). Powodem do niej były nowe za-
mieszki w Syrakuzach; Kartagowie popie-
rają Agathoklesa, który z prostego
rzemieślnika zostaje tyranem miasta.
Dostawszy się do rządów, zamierza podbić
całą Sycylię i uderza na swych sprzy-
mierzeńców. Kartagowie zwyciężają go
i stają pod murami Syrakuz (r. 311). Aga-
tokles wsiada na okręty i płynie do
Afryki. Tam przez 4 lata bawiąc po-
burza Afrykanów przeciw Kartaginie
i wielką liczbę miast zagarnia; do-
piero powstanie miast greckich zmusza
go wrócić się do Sycylii. Wojna ta osta-

tra, tak łatwą.

biła niego potęgę Kartaginy. Pokój z Magona odnowiony powtórnie. — Szósta wojna w Sycylii z Pyrrusem (277-275). Po śmierci Agatoklesa (289 r.) Kartagińczycy zagarniają prawie całą Sycylię. Syrakuzanie wzywają na pomoc Pyrrusa II (ob. wyżej str. 108). Ten zamyśla podbić dla siebie Sycylię. Pomaga mu w tem stronnictwo Agatoklesa, którego był zięciem. Kartagińczycy pobici, chronią się do Lilybeum. Pyrrus oblega to miasto. — Syrakuzanie i inne miasta greckie ~~go~~ opuszczają go, a Tarentynowie wzywają na pomoc (r. 275). Kartagińczycy odzyskują swe zabory i łączą się z Hieronem przeciw Mamertynom, którzy opanowali Messanę. Wojna z Rzymem.

V. — Wewnętrzny stan Kartaginy. Rząd. Handel. Oświata.

Podział ludności (Institutiones sociales). — Ludność Kartaginy dzieliła się na 3 klassy: na szlachtę dziedziczną, ~~lud~~ gminu i niewolników. ~~Przywileje~~ Jedynym przywilejem szlachty z początku była godność kapłańska. Szlachta dzieliła się na ~~familie~~ rodziny czyli gentes, z których ~~30~~ trzydzieści było znakomitszych, ~~stanowiących~~ i stanowiło wyższą arystokracyę. ~~Do tych~~ W tej liczbie mieściło się 10 ~~fa~~ rodzin pierwszych; ~~dostarczające~~ z nich wybierani byli Królowie, a potem Suffetowie. — Do drugiej klassy t. j. do gminu, należeli mniejsi posiadacze i rzemieślnicy; dzielili się oni na korporacye, albo cechy rzemieślnicze, i używali praw politycznych na zgromadzeniu ludowem. — Niewolnicy nie posiadali żadnych praw, ani politycznych, ani cywilnych, a stan ich w Kartaginie był nadzwyczaj przykry. — Do tych trzech klass [illegible] które stanowiły właściwą ludność Kartaginy, dodać jeszcze należy ludność podbitą i ~~osady~~ osadników. ~~Osad~~ Ci, używali wszelkich praw obywatelskich, gdy się znajdowali w Kartaginie; tamci zaś mieli tylko wolność osobistą, bez żadnych praw politycznych, płacili roczną daninę, często dość znaczną, a rola, którą uprawiali, należała do szlachty, lub była własno-

ścia państwa. Taki stan dawał ~~często~~ ~~p~~ ludom afrykańskim powód do częstych powstań przeciw jarzmu Kartagińskiemu.

Rząd. (Institutions politiques)

— ~~A~~ Z początku był w Kartaginie rząd monarchiczno-elekcyjny, w którym szlachta, a zwłaszcza wyższa arystokracya ~~miał~~ brała główny udział. Po zniesieniu zaś ~~władzy królewskiej~~ króla jedynowładztwa, zamiast ~~k~~ obierano dwóch ~~dożywotnich~~ naczelników rządu, ~~co~~ którzy ~~z początku~~ najprzód byli dożywotnymi, a potem ~~mieli~~ wybierani byli na rok tylko z pierwszych rodzin w kraju, i zwali się suffetami t.j. sędziami. Mieli oni przy swem boku radę trzydziestu, ~~składającą się będącą~~ jako reprezentacyę trzydziestu pierwszych rodzin. W niej przewodniczył Komitet dziesięciu i rządził wspólnie z suffetami. Senat z 300 członków był reprezentantem 300 rodzin szlacheckich i tworzył zgromadzenie prawodawcze. Pod rozpoznanie Senatu szły wszystkie ważniejsze sprawy, jako to: kwestye pokoju, wojny, przymierza z obcemi ~~moc~~ państwami. Wszystkie te urzędy były dożywotniemi. ~~A~~ W przypadku, gdy niektóre możniejsze rodziny ~~zagrażały~~ czychały na przywłaszczenie sobie rządu, ~~w senacie~~ wybierano z senatu radę stu członków, i dawano jej ~~prawo~~ władzę wykonawczą+, i prawo wglądania w postępowanie urzędników zwłaszcza wyższych. Zgromadzenie ludowe, składające się ze wszystkich znaczniejszych obywateli, bardzo mały wpływ miało w Kartaginie; zwoływano je tylko wtedy, gdy potrzeba było zawiadomić je o postanowieniach senatu.

+ droit de veiller sur l'observation des lois.

Handel.

— Kartagińczykowie przynieśli z sobą ze swej pierwotnej ojczyzny Fenicyi ducha ~~handlu~~ kupieckiego i powoli zawładnęli handlem ~~A~~ tyryjskim, który ~~coraz bar~~ po wyjściu szlachty z Elissą, coraz bardziej upadał. ~~Handel Kar~~

Kartagińczykowie prowadzili handel lądowy i morski. Pierwszy odbywał się ~~na o~~ za pomocą ich okrętów i sięgał tak daleko, jak się rozciągał handel Fenicyan, w których ślady Kartwie wstępując, dotarli z jednej strony aż do wysp Brytanii, a z drugiej do Gambii i wysp Kanaryjskich.* Przywłaszczyli oni sobie monopol handlowy na zachodniej części morza Śródziemnego, o który przez ~~kilka~~ czas niejaki ubiegali się z nimi Etruskowie, a potem Tarentynowie.
– Handel lądowy ze środkową Afryką odbywał się za pośrednictwem pokoleń koczujących. ~~Karawany~~ Do Kartaginy F ~~szły płody afrykańskie za pomocą~~ karawan, a ~~te~~ z nabrawszy towarów Kartagińskich roznosiły je potem po Afryce aż do Nigru, wyższego Egiptu ~~ido~~ i Nubii. ~~Wodami temi były te wary Kartagińskie.~~

F sprowadzały sól, daktyle, piasek złoty, a najwięcej czarnych niewolników tak poszukiwanych w Italii i Grecyi; karawany

Siła zbrojna. ~~Wojsko.~~

Skarb. Finances

Główna siła ~~ta~~ zbrojna Kartaginy leżała we flocie, ~~która~~ składającej się niekiedy z 400 okrętów wojennych o 4ch ~~lub~~ a nawet 5ciu rzędach wioseł. Do wioseł używano niewolników. ~~Były~~ Miała też okręty żaglowe. Załoga okrętowa składała się z Kartagińczyków i mieszkańców osad fenickich w Afryce. Siła zbrojna lądowa wybierana była spomiędzy ludności podbitej; głównie zaś zasadzała się na wojsku ~~najętem~~ najemniczem. Dowództwo nad temi wojskami mieli oficerowie Kartagińczykowie; niekiedy jednak i dowódzców najmowano z obcego wojska. ~~Ta~~ W takim stanie prowadzenie wojny wymagało wielkich zasobów pieniężnych. Głównym źródłem dochodu skarbowego była danina, ~~opł~~ jaką musiały opłacać podbite ludy;* dalej cło ~~han~~ od towarów przechodzących przez Kartaginę i jej osady; nakoniec kopalnie srebra w Hiszpanii, w których pracowała ~~lic~~ znaczna liczba niewolników ~~jest~~ od pierwszej wojny punickiej, a które przynosiły nie mały dochód.

Religja, charakter i język Kartagińczyków.

Dochody skarbowe szły w większej części na utrzymanie floty i wojska; lecz jakkolwiek były znaczne, trafiało się jednak, zdarzenia w czasie długich wojen z Rzymianami, że skarb był zupełnie pusty, a wojska najemnicze, nie odbierając zapłaty, buntowały się.

— Religja Kartagińczyków była taż sama co Fenicyan; cześć oddawano naturze i siły przyrodzone w sposób krwawy, krwią ludzką splamiony. Pomimo okoliczności, które zmusiły szlachtę Tyru do wyjścia z rodzinnej ziemi, węzeł religijny Kartaginy z tem miastem nie był zerwany, i corocznie wysyłano stąd do Tyru poselstwo dla złożenia ofiar w świątyni Melkarta.

— Charakter Kartagińczyków nie był wolny od okrucieństwa i egoizmu. Jednakże Rzymianie zbyt przesadzili odejmując im wszelką wiarę (fides punica).

Język punicki był mieszaniną fenickiego i narzeczy afrykańskich. Chociaż nie został się nam po Kartagińczykach żaden pomnik piśmiennictwa, nie podlega przecież wątpliwości że posiadali wyborne dzieła we wszystkich gałęziach nauk, które tylko zmierzały do życia praktycznego. Wiadomo że Magon napisał traktat o rolnictwie; w późniejszych czasach zajmowano się wiele literaturą grecką.

Podobieństwo między ustawami Kartagińczyków i Fenicyan. (Ob. A. I str. 136-138)
Ludność dzieliła się na 3 klasy: 1º szlachta kapłańska i dziedziczna, która złożona była z pewnej liczby rodzin (gentes) po grecku heterye. Szlachta zaś dzieliła się na 2 gałęzie: na wyższą arystokrację z 30 rodzin pierwszych rodzin (gentes principes), spomiędzy którymi jeszcze było 10 rodzin wyższego rzędu; — na 300 rodzin szlacheckich. Rząd był w ręku szlachty.
2º Ludzie wolni tworzyli lud, do którego liczyli się także wyzwoleńcy.

Lud dzielił się na rozmaite cechy, czyli korporacye. ~~Ati~~ Niektórzy z nowszych pisarzy ~~błędnie~~ są w błędzie, biorąc te cechy za jedno z rodzinami (gentes) czyli heteryami. Cechy używały wprawdzie praw politycznych i ~~cywilnych~~ i obywatelskich, lecz od wyższych urzędowań były zupełnie wyłączone. 3° Niewolnicy nie posiadali żadnych praw. ~~Tych~~ Ci znowu byli dwojakiego rodzaju: niewolnicy ~~domowi~~ służebni ~~t.j.~~ (domestici) t.j. należący do pana, którzy niekiedy większych doznawali względów, – i rzemieślnicy, którzy pracowali po warsztatach ~~możnym~~ zamożnych fabrykantów, lub uprawiali ~~ziemi~~ rolę. – ~~Ludy podbite~~ Plemiona podbite, które opłacały daninę, nie wchodziły w skład ~~ludno-ści~~ ludu Kartagińskiego; takimi byli Lybi-Phoenicii (ob. wyżej). Z pomiędzy ~~t~~ nich wybierano szeregi wojskowe, ~~ale~~ których główną siłę ~~sta~~ stanowiły wojska najemnicze. Mieszkańcy osad kartagińskich i fenickich miast Afryki używali w Kartaginie prawa obywatelstwa, lecz także płacili roczną daninę.

Państwa fenickie pierwotnie miały rząd jedynowładny dziedziczny (ob. t. I str. 137), i dla tego w Kartaginie, z przybyciem szlachty ~~T~~ tyryjskiej z Elizą, ustanowione jedynowładztwo wybieralne. Prawdopodobnie wybór odbywał się na łonie dziesięciu ~~p~~ najpierwszych rodzin (decem principes albo proceres), które ~~nawet~~ po zniesieniu godności królewskie zatrzymały swój wpływ na rząd państwa. Suffetowie (~~Sedes~~ Schoffetim t.j. sędziowie) z początku dożywotni często zowią się królami (reges, basileis) ~~stoją na równi~~ zarówno z królami Sparty. Władza ta potem była tylko na rok powierzana. Podczas wojny, jeden z Suffetów obejmował dowództwo siły zbrojnej; lecz nie długo potem i w tem zastąpiony.

został przez naczelnego wodza,
który był odpowiedzialnym przed
Senatem. Rada trzydziestu, zo-
stająca pod prezydencyą Komitetu
Dziesięciu, była reprezentacyą wyż-
szej arystokracyi i pomagała Suffe-
tom w sprawowaniu rządu państwa.
Grecy radę trzydziestu nazywali
gerusia. Senat, zwany od Greków
synkletos, t.j. zgromadzenie, składał
się z 300 członków dożywotnich,
wyobra będących przedstawicielami
300 rodzin szlacheckich (gentes).
Rada trzydziestu zasiadała wspólnie
z Senatem, któremu przewodniczyli
Suffetowie; a oba te zgromadzenia
razem wzięte nosiły nazwę Syne-
drion (sanhedryn). ~~Skoro tylko~~
W razach, kiedy niektóre ~~jam~~ rodziny, ~~wyższe~~
~~a zwłaszcza Magonów~~, zaczęły
robić knowania w celu zagarnię-
cia rządów w swe ręce, o co się
nieraz kusiła rodzina Magonów,
wybierano z Senatu radę stu
członków, których czynności były
te same, co areopagu w Atenach.
Zgromadzenie ludu zdaje się, że
~~nie miał~~ nic do rządu nie wpły-
wało; jego attrybucye i urządze-
nie nie są znane.

~~Handel Kartagiński, za przybyciem szlachty tyryjskiej ze swemi bogactwami, szybko wzrastał~~ Przybycie szlachty tyryjskiej ze swemi bogactwami, mającej przytem rozległe stosunki handlowe, tłomaczy nam szybki wzrost handlu Kartagińskiego. – Handel ich morski wyrównywał fenickiemu (ob. t. I str. 140-142). Kupcy często sami rozwozili swoje towary na okrętach; płynąc zaś trzymali się brzegów, a tym sposobem doszli aż do wysp Brytanii (Cassiterides wyspy cynowe) na północ, a do ujścia Senegalu na południe. Handel ten był po większej części prostą tylko wymianą towarów; posiłkował go handel lądowy ze środkową Afryką, który też odbywał się za pośrednictwem pokoleń koczujących. (Po szczegóły odsyłamy czytelnika do dzieła Heeren'a: Idées sur la politique et le commerce des peuples de l'antiquité).

Zbrojna siła morska Kartagków była znaczna; w czasie wojen sycylijskich składała się zwykle z ~~[illegible]~~ 150 do 200 trójrzędnych okrętów (triremes), a podczas wojen z Rzymem liczba ich podniesioną została do 400, między którymi były i 5° rzędne (quinqueremes). Tych ostatnich załoga była: 300 wioślarzy i 120 żołnierzy. W czasie pokoju flota Kartagińska stała w porcie wyłącznie na to przeznaczonym (ob. wyż. str. ~~[illegible]~~ 114). Kartagińczykowie nie mieli zamiłowania w rzemiośle wojennem: służyli tylko ~~służyli tylko~~ we flocie, ~~tylko~~ a w wojsku lądowem, złożonym ~~prawie~~ z samych prawie żołnierzy najemnych, byli dowódcami. Oddział Kartków, legion święty, otaczał naczelnego wodza. Afryka dostarczała im lekką jazdę z Numidów i Libijczyków; Gallia, Ligurya, Sardynja a później i Hiszpanja piechotę i procowników zaś (funditores) mieli z wysp Balearskich. Takimi ~~sposob [illegible]~~ żołnierzami prowadzona wojna, wymagała wielkich kosztów; dla tego też nieraz wojna zupełnie skarb wyczerpywała. Los wojny wyłącznie prawie zależał od zdolności naczelnego wodza, jeżeli potrafił utrzymać karność w wojsku, co nie było rzeczą tak łatwą. Drugi skutek z tego

systemu ~~wojennego~~ wojskowego było o-
krucieństwo, jakiego dopuszczali się Kar-
tagwie względem własnych wojsk, aby
zaciągnąć nowe. – System finansowy.
~~St~~ Moneta srebrna, złota, a nawet ze
skóry była w użyciu: ta ostatnia jednak
nie miała wewnętrznej wartości, lecz
tylko zaręczona przez skarb.
Dochody: 1° daniny od ~~ludów afry~~ po-
koleń afrykańskich i osad, opłacane po
większej części w naturze; 2° cło na
wchodzące i wychodzące towary nałożo-
ne stanowiło dochód nie mały, bo han-
del był obszerny, a pobierane było nie
tylko w Kartnie ale i w osadach nad
morskich; 3° bogate kopalnie srebra w Hisz-
panii, które już znali Fenicyanie i
z nich użytkowali.
Religija Kartów (ob. t. I str. 144). Krwawa
cześć oddawana Melkartowi; niekiedy 300
naraz dzieci ze znakomitych rodzin
poświęcano mu na ofiarę. Bożek ten
więcej jest znany pod imieniem Molo-
cha czyli Melecha t. j. króla. Religija
ważną grała rolę w sprawach państwa.
ofiary składano bóstwom nawet na
polu bitwy wśród walki. – Okrucieństwo
charakteru, niewdzięczność względem swych
największych bohaterów cechują Kartów.
Przesada Rzymian: słowo rzymskie (fides
romana), jak uważa uczony Erazm, nie
było ~~tak~~ pewno tak zniesławione
w Kartaginie, jak słowo punickie (fides
punica) w Rzymie. – Jakim językiem
mówili Kartwie, nie wiadomo z pewno-
ścią, z powodu iż cała ich piśmien-
nictwo, jakkolwiek obfite, według świa-
dectwa samych Rzymian, zupełnie za-
ginęło. Wielkie dzieło Magona o rol-
nictwie przetłomaczone zostało na ję-
zyk łaciński przez Silana. Sallu-
styusz wspomina ich dzieła historyczne.
Rzymianie, gdy zdobyli Kartaginę, zna-
leźli tam księgozbiory, które oddali
królowi Numidyi.

Rozdział siódmy.

Okres trzeci. Od początku wojen punickich do zamieszek domowych pod Grachami (264 – 134 przed Chr.)

I. Pierwsza wojna punicka. (264 – 261 przed Chr.) Ogólny rzut oka.

Okres niniejszy historyi rzymskiej, rozpoczynający się walką z potężną rzplitą Kartaską, ~~stanowi~~ jest okresem wielkich podbojów. Aż dotąd Rzymianie trzymali się w granicach Italii, ~~w~~ której zostali ~~panami po zdoby~~ jedynymi panami po zdobyciu Tarentu i zwyciężeniu pokoleń Gallów ~~na~~ w północnej stronie ~~tego~~ półwyspu. Odtąd zwycięzki swój oręż przenoszą do krain otaczających morze Śródziemne i ~~nakład~~ dyktują prawa wszystkim narodom. Sycylia, Sardynja, Korsyka, Hiszpanja, Afryka, Grecya i Macedonja upadają po kolei i stają się prowincyami rzplitej Rzymskiej; ~~a nawet Wschód doznaje jej wpływu i pośrednictwa we swych sprawach~~ rozciąga ona swój wpływ nawet do Wschodu, pośrednicząc w jego sprawach. ~~Monarchje: Egipska, Armen~~ Syrja, Armenja i Egipt słuchają rozkazów ludu i senatu rzymskiego, jedynych władców świata po 130letniej wojnie. — Wewnątrz ~~niezgody między~~ kłótnie plebejuszów z patrycyuszami już się skończyły i przez cały ten okres ~~zupełna~~ panuje zgoda domowa. Jednak ~~[illegible]~~ rozdwojenie daleko głębsze, aniżeli które dotąd były, przygotowuje się powoli na łonie tego pokoju i każe się obawiać nowej wojny domowej, mającej przywieść rzplitą do upadku... ~~Rozdwojenie to jest~~ To stronnictwa ~~możnych i ubogich~~ bogaczy i ~~[illegible]~~ biednych. ~~Bogaci~~ Miejsce dawnych ~~patrycyatu~~ patrycyuszów zajęła można szlachta, potężniejsza i dumniejsza od swych poprzedników; ~~zamiast~~ przeciwko niej powstaje stronnictwo demokratyczne, złożone z biednych klass, ~~ludzi które walczą o byt życia bijących się życiem~~ walczących z życiem, stronnictwo daleko niebezpieczniejsze

dla porządku publicznego aniżeli gmin (plebs) z pierwszych czasów rzplitej. Dzieje tej nowej walki należą już do czwartego okresu drugiej epoki.

Trzeci okres Dziejów Rzplitej rzymskiej zawiera długi szereg wojen, które się zaczynają pierwszą wojną z Kartaginą, a kończą powstaniem niewolników w Sycylii. Oto szereg chronologiczny tych wojen:

1º Pierwsza wojna punicka (264-241).
2º Wojna z Gallami i Liguryjczykami na północy Italii (232-222).
3º Iª wojna w Illyryi (230-228).
4º IIª d° d° (219).
5º IIª wojna punicka (218-201).
6º Iª Wojna z Macedonją (214-205).
7º Wojna z Syrakuzami (214-212).
8º Druga wojna z Macedonją (200-197).
9º Wojna z Antyochem W. królem Syryi (195-190).
10º IIIª wojna z Macedonją i z Epirem (171-178).
11º Wojny z Gallami i Liguryjczykami (200-160).
12º Trzecia wojna punicka (149-146).
13º Ostatnia wojna z Macedonją i Grecyą (148-146).
14º Wojna z Luzytanami w Hiszpanii (148-141).
15º Wojna z Numancyą (143-133).
16º Pierwszy bunt niewolników w Sycylii (133-131).

Początek pierwszej wojny punickiej (264-260).

Zajęcie znacznej części Sycylii przez Kartagińczyków musiało wywołać wojnę ich z Rzymianami. Ci bowiem, zawojowawszy ~~Italję~~ południową Italję, ~~nie mogli znosić tak pot.~~ krzywem patrzyli okiem na sąsiedztwo tak potężnego państwa, jakiem była Kartagina, a nie długo nastręczyła im się sposobność do wypowiedzenia mu wojny. Sposobność tę podali im Mamertynowie, którzy wezwali ich pomocy. ~~Wylądowawszy w Sycylii~~ Wojsko rzymskie pod wodzą ~~Ap.~~ Appiusza Klaudyusza wylądowało w Sycylii, ~~zmusiło~~ a zmusiwszy Kartów i Syrakuzan do odstąpienia od Messany, szło prosto do Syrakuz. Widząc się w niebezpieczeństwie Hieron ~~zawarł~~ okupił pokój i zawarł z Rzymem przymierze przeciw Kartagińczykom ~~którzy schronili się do Agrigentu~~. Za ~~jego~~ przykładem Hierona poszły

inne

inne miasta greckie. Kartwie schronili się do Agrigentu; ~~lecz gdy~~ Rzymianie, po obległszy to miasto, i po 7o miesięcznem oblężeniu zdobyli je i zburzyli; jednakże Kartów zwyciężyć zupełnie nie mogli, bo ci utrzymali się w fortecach na zachodnim brzegu Sycylii będących, - a ~~wysyłając~~ swoją flotą pustoszyli brzegi Italii. Wtedy i Rzymianom przyszła myśl utworzenia floty. W przeciągu więc dwóch miesięcy zbudowali 120 statków wojennych, z których każdy opatrzony był mostem zwodzonym opartym o maszt i uzbrojony wielkiemi hakami tak iż gdy zetknął się z nieprzyjacielskim okrętem, hakami przedziurawiał deski okrętu i przytrzymywał go, a Rzymianie przeszedłszy po moście mogli jak na lądzie ścierać się z nieprzyjacielem. pont-levis

Wojna na morzu (260-257).

Konsul Duilius, mając sobie powierzone dowództwo nad tą flotą, odniósł pierwsze na morzu zwycięstwo pod Myle; wszelkie manewra floty Kartskiej rozbiły się o mosty zwodzone okrętów rzymskich. Duilius odprawił wjazd tryumfalny do Rzymu, gdzie wystawiono ~~na~~ na jego pamiątkę kolumnę z dziobów okrętowych złożoną (columna rostrata) i ozdobioną przodami okrętów na nieprzyjacielu zdobytych. Zwycięzka flota, poszedłszy dalej, zdobyła miasta: Olbia w Sardynii i Aleria w Korsyce, wyparowała z wielu fortec sycylijskich Kartaów, a tym sposobem prawie całą zdobyła Sycylię. Ośmieleni tem powodzeniem Rzymianie, zamierzyli ~~uderzyć~~ przenieść wojnę do Afryki, aby uderzyć na nieprzyjaciela we własnym jego kraju.

Wojna w Afryce (257-255).

Wzmocniwszy swoją flotę Rzymianie ~~o 120 okrętów, wyprawili~~ i mając już 320 galer, wysłali je ze 130o tysięcznem wojskiem do Afryki z konsulami Regulusem i Manliusem. ~~Tam~~ Pod Eknomos w Sycylii Kartwie uderzyli na nią, lecz i tu Rzymianie wyszli zwycięzko. Po tem drugiem morskiem zwycięztwie wylądowali w Afryce, i w krwawej bitwie pod Klypea Kartów

na głowę porazili. Konsul Manliusz z częścią wojska wrócił do Rzymu, Regulus zaś szedł na Kartaginę, ~~która nie-~~ gdy ta ~~mogła~~ jeszcze ~~nie~~ nie ochłonęła z pierwszego wrażenia strachu. ~~Tymczasem~~

W takim ~~okolicznościach~~ stanie rzeczy Kartwie powierzyli Lacedemończykowi Ksantypowi naczelne dowództwo wojsk zaciężnych greckich. Ten, widząc iż Regulus zaufany w swe siły, lekce sobie waży nieprzyjaciela, korzystając z jego nieostrożności wydaje mu bitwę, rozprasza wojsko rzymskie, a samego Regulusa bierze do niewoli. Niepomyślny koniec tej wyprawy, dalej strata floty, którą burza zniszczyła blisko przylądka Pachynium, zmusiły Rzymian do ograniczenia się na wojnie w Sycylii, dokąd Kartwie nowe posłali wojsko.

Koniec wojny (254-241). Wzięcie Panormu byłoby Rzymian uczyniło panami całej Sycylii, gdyby znów burza po raz drugi nie zniszczyła ich floty. Mimo to jednak odnieśli oni nad nieprzyjacielem ~~zwycięst~~ stanowcze zwycięstwo pod Panormą; wojsko Kartagińskie zostało w pień wycięte lub dostało się do niewoli.

Do Sycylii wtedy posłany został przez Kartów Hamilkar Barkas, ojciec Hannibala, jeden z najlepszych i najwybitniejszych wodzów. Ten obwarował ~~Lyli~~ Lilybeum, Drepanum i Eryx miasta nadbrzeżne; unikał otwartej bitwy, a poprzestając na niepokojeniu Rzymian drobnemi oddziałami, trzymał się miejsc nieprzystępnych. Nastąpiła wreszcie bitwa morska naprzeciw Drepanum; burza i tu zniszczyła flotę rzymską. Widząc ~~wtedy senat~~ tę niepomyślność floty senat postanowił zaniechać wojny morskiej. Gdy jednak dla wypędzenia Kartów z Sycylii potrzeba było koniecznie przeciąć im drogę do Afryki, skąd ~~sie~~ coraz nowe otrzymywali posiłki, uznano za konieczne wystawić nową flotę. Ze składek więc dobrowolnych powstała nowa flota z

z 200 okrętów, ~~na czele~~ flota pod dowództwem Lutacyusza Katulusa zatopiła okręty kartskie ~~wióz~~ które wiozły zboże dla Hamilkara, przy wyspach Egatyjskich. ~~Otaczawszy tym sposobem~~ Ta klęska zmusiła Kartów prosić o pokój. Otrzymali go pod warunkiem iż opuszczą Sycylię i wyspy ją otaczające, oddadzą bez wykupu ~~wymiany~~ jeńców wojennych i wypłacą w ciągu 10 lat 3,000 talentów. Taki był koniec pierwszej wojny punickiej.

Pierwsza wojna punicka trwała 24 lat i dzieli się na 4 okresy (264-241). Głównym jej powodem było współzawodnictwo między Kartaginą i Rzymem, ~~i m~~ i obawa Rzymian, ~~aby Kar~~ którzy, ~~za~~ opanowawszy południową Italię, byli zagrożeni przez Kartów, gdyby ci ~~zawładn~~ zagarnęli Sycylię. Tyrani Syrakuzańscy nieraz już ~~probowali~~ kusili się o podbicie ~~południowych~~ brzegów południowej Italii. Pyrrhus przewidział wojnę Kartaginy z Rzymem, kiedy opuszczając tę wyspę rzekł: „Jakże piękne pole bitwy zostawiamy ~~tu~~ Rzymianom i Kartom!" To Sycylię

I okres, ~~wojna punicka~~ wojna w Sycylii (264-260). Sposobność do tej wojny podali Mamertyni, mieszkańcy Messany, którzy ~~obl~~ będąc oblężonemi w tem mieście przez Kartów i Hierona Syrakuzańskiego, zażądali pomocy Rzymian (ob. wyżej str. 123). Senat waha się dać im pomoc, lecz lud nalega. Wojsko rzymskie na lichych łodziach przepływa cieśninę, i niespostrzeżone przez flotę kartską wylądowywa w Sycylii pod wodzą konsula Apiusza Klaudyusza Caudex (r. 264). Rzymianie zwyciężają oblegających. Nieporozumienia między Kartami i Hieronem. Ten zawiera przymierze z Rzymianami (263 r.) i płaci im 100 talentów jako koszta wojny. ~~Kz~~ Kartowie chronią się do Agrigentu. Silne położenie tego miasta; oblężenie go przez Rzymian; obrona Hannibala (262). Hannon przybywa mu z Kartaginy na ~~pomoc i~~ odsiecz i oblega Rzymian, lecz zostaje zwyciężony a wojsko rozproszone. ~~Hannibal, który~~ Oblężony Hannibal na czele załogi robi wycieczkę i przebija się

przez obóz nieprzyjacielski. Wreszcie Agri-
gent, wpada w ręce Rzymian, zostaje
złupiony, a mieszkańcy sprzedani w nie-
wolę. Znaczna liczba miast greckich
w środku Sycylii wpada w ręce Rzymian.
Potrzeba floty dla Rzymian. Za wzór ~~do zbudowania~~ służy im Kartagiński okręt 5° rzędny,
rozbity ~~który~~ wyrzucony ~~został~~ na brzegi Latium;
w przeciągu ~~2ch~~ mcy staje gotowa flota
z 120 okrętów, a niewolnicy pełnią na
nich służbę wioślarzy.

II gi okres, wojna na morzu i w Sycylii
(260-257). Ponieważ Rzymianie nie byli
obeznani z wojną morską, przeto okrę-
ty swoje tak urządzili, iżby na nich
mogli tak jak na lądzie wojować. W tym
celu urządzili na każdym okręcie most
zwodzony o maszt oparty z haki czyli kruki (corvi, ma-
nus ferreae) żelazne, ~~któremi zahaczano~~
na zbliżeniu się okrętu nieprzyjacielskie-
go spuszczano most opatrzony temi
hakami, a tym sposobem zahaczywszy wro-
go, zdobywano szturmem. Dowództwo tej
floty powierzono Duiliuszowi. Bitwa
morska pod Myle (260). Zwycięstwo Kar-
tagów pod Mytistratum (259 r.). Zdobycze
Rzymian w Sardynii i Korsyce. Kartagiń-
wysyłają posiłki do Sycylii i odbierają
niektóre swe posiadłości (258). Regulus
radzi przenieść wojnę do Afryki.

III ci okres, wojna w Afryce (257-255).
Rzymianie i Kartagińczycy powiększają siłę
zbrojną: pierwsi wystawiają flotę o
320 okrętach, drudzy o 350, z których
są po większej części o 5 ciu rzędach
wioseł. Bitwa morska przy Ecnomos
i zwycięstwo Rzymian (r. 256). Konsulowie
Attilius Regulus i Lucius Manlius
z 130 tysięcznem wojskiem wysiadają
na brzegach Afryki, naprzeciw mia-
sta Clypea, które się im poddaje bez
oporu. Porażka Kartów; wielka
liczba miast wpada w ~~ich~~ ręce
Rzymian. Manliusz z większą czę-
ścią wojska i z bogatą zdobyczą

Powraca

wraca do Rzymu. Regulus zmierza wprost do Kartaginy; ~~już~~ Kartagwie ~~to-~~ ~~techo~~ zaczynają z nim układać się o pokój: ~~Konsul~~ lecz gdy Konsul zbyt twarde nakłada warunki, rzeczy inną przybierają postać. Ksantyppus zaczyna rozgłaszać błędy wodzów w wojnie przeciw Regulusowi; Senat Kartski powierza mu naczelne dowództwo. Ksantypp wystąpił do walki, a zręcznie uszykowawszy lekką jazdę numidyjską, i 100 słoni wojennych, ~~świetne odniósł nad~~ zwyciężył Rzymian, a samego Regulusa wziął do niewoli. ~~Le~~ ~~do~~ Poselstwo jego do Rzymu z układami o pokój jest wątpliwe. Bądź co bądź jednak ~~po tej porze~~ z powodu tej porażki. Regulus do Rzymu nie wrócił, lecz umarł w Kartwie w podeszłym wieku. Zniszczenie floty rzymskiej przez burzę; - nieuprawność Rzymian w żegludze; z 364 okrętów, z których się cała flota składała, pozostało tylko 80.

4ty okres, wojna w Sycylii (254-241).

Najważniejszą posiadłość Kartską w Sycylii Panormę zabierają Rzymianie (r. 254). Flota rzymska wysłana na brzegi Afryki zostaje zniszczona przez burzę (253 r.). Kartwie zaczynają działać zaczepnie i oblęgają Panormę, i lecz zwyciężeni zostali przez Metella, straciwszy 20,000 ludzi i wszystkie słonie. Oblężenie ~~Ly~~ Lilybeum przez Rzymian Bitwa ~~po~~ morska przy Drepanum; - Rzymianie pobici; flota ich poraz trzeci zniszczona przez burzę. Senat, widząc skarb wyczerpany, postanawia już więcej nie stawiać floty. Hamilkar przybywa do Sycylii (248), zmienia taktykę wojenną i unika bitwy na otwartem polu, a dorywczemi podjazdami mitręży Rzymian przez 4 lata (248-244). W Rzymie tymczasem z dobrowolnych ofiar możniejszych powstaje flota, a wysłana na morze, spotkawszy okręta Kartagskie, które wiozły ~~zboże~~ żywność dla wojska ~~w Sycylii~~ Hamilkara, napadają na nie ~~[illegible]~~ przy

przy wyspach Aegatyjskich, ~~i burza 400 okrętów~~ i zatapiają 400 okrętów. Zupełne wyczerpanie skarbu zmusza Kartów do zaniechania dalszych kroków wojennych i do zawarcia pokoju. ~~Pokój~~ Warunki tego pokoju: Sycylja pozostaje ~~przy~~ w ręku Rzymian; ~~jeń~~ jeńcy wojenni mają być zwróceni ~~przez~~ i Kartowie zapłacą 3200 talentów (około 17 miljonów fr.) jako wynagrodzenie za koszta wojny.

II. – Rzym i Kartagina aż do drugiej wojny punickiej (241–218 przed Chr.)

Zajęcie Sardynii i Korsyki przez Rzymian (238–231). – Wskutek pierwszej wojny punickiej Rzymianie stali się panami całej Sycylii, którą zamienili w prowincyę; – otrzymali przewagę na morzu Śródziemnem po zniszczeniu ~~floty~~ siły morskiej Kartu, a ~~danina~~ kontrybucya na to państwo nałożona zasiliła skarb rzymski. Bunt wojska ~~najętego~~ najemniczych przeciw Kartnie podał sposobność Rzymianom do zajęcia wysp Sardynii i Korsyki, pomimo protestacyi Kartagów. Wprawdzie mieszkańcy tych wysp powstali przeciw Rzymianom, lecz po krwawej wojnie, gdy bardzo wielu z nich w pień wycięto, poddać się musieli. Kartowie musieli się zrzec posiadłości ~~tej~~ tych wysp ~~a Rzy~~ i znów zapłacić 1200 talentów.

Podbicie Gallii przed-alpejskiej (232–222). ~~Wojna na długi czas się zanosząca~~ Kiedy to się dzieje, Gallowie północnej Italii i Liguryjczykowie, ~~wypowiadają Rzymianom długą~~ obawiając ~~się potęgi Rzymian, zatem widząc także~~ widząc jak Rzymianie, zająwszy ziemię Senonów, ~~podzielili ją~~ rozdali ją uboższym obywatelom swym i pozakładali tam swe osady, wypowiedzieli im wojnę. Połączone siły Bojów, Insubrów, Gesatów (nad Rodanem) i Taurynów wtargnęły do Etruryi. ~~Ta wieś~~ Wiadomość o tym napadzie trwogą napeł-

niła Rzym: dla przebłagania gniewu bogów składano ofiary ludzkie, ~~Wy~~ Wojsko rzymskie zostało pobite;F wysłano drugie pod wodzą Konsula Emiljusza. Gallowie ~~[illegible]~~ chcąc wprzód zabezpieczyć swe łupy, cofnęli się; lecz właśnie podczas tego odwrotu ~~[illegible] drugi~~F Konsula Atiliusza. Wzięci tym sposobem w 2 ognie, zostali do szczętu pobici: 40,000 legło na placu a 10,000 dostało się do niewoli. Po tem zwycięztwie ~~Rzymian~~ Bojowie się poddali; Rzymianie zaś przeszedłszy r. Po zwyciężyli Insubrów ~~nad~~ w bitwie nad Addą; ~~potem~~ w następnym zaś roku Marcellus Konsul odniósł zwycięztwo nad Gesatami, którzy ponów napadli na Italję. ~~Od Upołe~~ Tym sposobem plemiona Gallów ~~na~~ w północnej Italii będące upokorzone zostały i zmuszone do płacenia Rzymianom rocznej daniny.

F pod Fezulis

F naszli na inne ~~drugie~~ wojsko, które wracało z Sardynii i wylądowało w Pizie pod wodzą Konsula...

Wojna z Illyryjczykami (230-219).

— Podczas wojny z Gallami Rzymianie przedsięwzięli drugą, jeszcze z Illyryjczykami, którzy swemi rozbojami na morzu Adryatyckiem utrudniali żeglugę. Upominający się o krzywdy poseł rzymski z rozkazu królowej Teuty, ~~za~~ ~~mordowany został~~ sprawującej rządy za swego małoletniego syna Pineusza, zamordowany został; wojna więc stała się nieodzowną. Teuta ~~jednak~~ nie mogła się długo opierać, gdyż osady greckie nad wybrzeżem Illyryi będące oświadczyły się za Rzymianami, i jeden z jej wodzów Demetryusz z Pharu opuścił jej stronę. ~~Wojna ta więc~~ Niedługo przeto nastąpił pokój: Teuta ~~mu~~ ~~siała~~ zdała rządy państwa i opiekę nad swym synem Demetryuszowi, a poprzestając na posiadaniu kilku miast. Lecz gdy i Demetryusz na nowo rozpoczął się zajmować rozbojem morskim, napadnięty przez Rzymian musiał ~~uciekać do~~ ratować się ucieczką do Filipa III króla Maced. a większa część Illyryi przeszła w prowincyę rzymską.

~~Bunt~~ Wojska najemnicze w Kartaginie podnoszą bunt. — Hamilkar Barcas (240-237).

Gdy tak rzeplita rzymska coraz bardziej się powiększa, przeciwnie Kartagina prawie zostaje nad brzegiem przepaści przez zbuntowanie się wojsk najemniczych, których nie miano czem zapłacić. Naczelnikami tego buntu wybrani zostali Afrykanin Mathos i Kampan Spendius. Pozyskawszy sobie kilka plemion afrykańskich i miast pod jarzmem Kartagińskiem zostających, oblegli Utykę i Hipponę. Na ich uskromienie wysłany został z Kartaginy Hannon, który ~~miał~~ szedł na odsiecz Utyce ~~ich zmusić do odstąpienia od Utyki~~; lecz buntownicy ~~pobili~~ porazili go i zmusili do ucieczki. Po Hannonie objął dowództwo dzielny Hamilkar Barcas i zmusił Spendiusza do odstąpienia od Utyki, i zamknął go w Tunes. Tymczasem ~~Han w skutek~~ zaszły nieporozumienia ~~i wskutek których odjęto dowództwo Hamilkarowi a powierzono je zaraz Hannonowi~~ między Hamilkarem i Hannonem, któremu przywrócono dowództwo nad częścią wojska. Utyka i Hippona przyjęły znów buntowników, nawet Kartaginie zagrażona przez nich została, tylko pomoc Hierona z Syrakuz w ludziach i żywności wybawiła ją od zguby. Hamilkar, otrzymawszy wtedy posiłki uderzył na buntowników przed Kartaginą stojących i zniósł ich zupełnie; potem zaś, pojednawszy się z Hannonem, oba razem udali się ku Tunes i resztki buntu przytłumili, a miasta afrykańskie znów się Kartaginie poddały.

Podbicie Hiszpanii (236-220). Bunt wojsk najemniczych wyczerpał do szczętu zasoby Kartagów, a utrata Sardynii i Korsyki, ~~które podbili Rzymianie~~, pozbawiła ich jednego z najważniejszych źródeł dochodu. Aby wynagrodzić te straty Hamilkar zamierzył podbić Hiszpanję, kraj bogaty w ~~kopalnie~~ kruszców, zamieszkały nadto przez ~~pro~~ ludy wojownicze, któreby mogły dostarczać kontyngens wojsku Kartagińskiemu.

~~L.~~ Wielkia

Wielka liczba osad fenickich na południowych brzegach półwyspu dawała otuchę, iż się przedsięwzięcie to łatwo uda. Wkroczył więc do Hiszpanii z nielicznem wojskiem, a przez 9 lat tyle dokazał, iż znaczna liczba pokoleń już to siłą oręża zmuszonych, już przez układy pokojowe ~~ugody~~ poddała mu się. Hamilkar poległ w bitwie; następca jego i zięć Hasdrubal ustalił panowanie Kartów ~~w~~ na półwyspie, potrafiwszy przywiązać do swej sprawy ~~pl~~ ~~pokolenia~~ hiszpańskie. Posuwając się on coraz dalej w głąb kraju, doszedł aż do r. Ebro, kiedy Rzymianie wtrącili się ze swem pośrednictwem i zabronili Kartagińczykom posuwać się dalej. Wtedy to zastrzeżoną była niepodległość Saguntu. Hasdrubal założył wówczas miasto Kartagenę, w okolicy obfitującej w kopalnie srebra, które zaczął wydobywać dla swej ojczyzny. Poległ z ręki jednego niewolnika; po jego śmierci wojsko stojące w Hiszpanii wybrało sobie wodzem syna jego Hannibala; senat kartagiński wybór ten potwierdził, a tym sposobem przygotował nową wojnę która niedługo miała wybuchnąć między 2ma współzawodniczącemi z sobą rzplitemi.

Następstwa pierwszej wojny punickiej. Dla Rzymian był to pierwszy krok ~~do~~ na drodze podbicia świata całego. Wojny Rzymian między Ią i IIą wojną punicką: 1º Podbicie Sardynii i Korsyki (238-231). Bunt wojsk najemniczych przeciw Kartagnie (ob. niżej); wojska stojące w Sardynii zabiły swych dowódzców Kartów; wtedy mieszkańcy wyspy uderzają na nich. Nie mogąc się oprzeć wojska te chronią się do Italii i oddają w opiekę Rzymian, którzy wyprawiają się na podbicie wyspy (238 r.). Kartowie wysyłają przeciw nim swe siły, lecz zmuszeni zostają oddać je i zapłacić 1,200 talentów. Upominają później o oddanie Sardynii i Korsyki na mocy ~~traktatu~~ pokoju zawartego po pierwszej wojnie punickiej. ~~Powsta~~ Sardyńczycy i Korsykanie powstają przeciw obcej

(236-231),

przemocy i chronią się w góry. Konsul Pomponiusz za pomocą wielkich psów zmusza ich do opuszczenia swych kryjówek. Sardynja i Korsyka poddają się.

2° Wojna z Gallami i Liguryjczykami. (232-222). Z powodu zajęcia posiadłości Senonów pod osady rzymskie powstaje niezkontentowanie między pokoleniami Gallów w północnej Italii. Bojowie żądają zniesienia osady rzymskiej Ariminum i wzywają na pomoc Gesatów z nad Rodanu (236). Niezgody między Bojami a ich sprzymierzeńcami; Rzymianie odmawiają zadość uczynić ich żądaniu. Trybun Flaminius przeprowadza prawo gruntowe, na mocy którego okolica ~~[illegible]~~ między ~~osadami~~ Sena i Rubikonem jako część roli skarbowej (ager publicus), ma być podzieloną między biednych obywateli (232 r.). To jeszcze bardziej rozdrażniło Bojów. Łączą się oni z Insubrami, ~~[illegible]~~ Taurynami i Gesatami: Cenomanowie zaś zawierają przymierze z Rzymem. Zabobonny strach Rzymian i ~~[illegible]~~ ofiary z ludzi: księgi bowiem sybillińskie ~~mówi~~ przepowiadały że Italja kiedyś będzie należeć do Greków i Gallów; ztąd dwoje z Gallów mężczyznę i kobietę, i tak samo z Greków zakopali żywcem. Wkroczenie Gallów do Etrurji; pobiwszy wojsko rzymskie pod Fesulą ~~pomnażają się~~ zbliżają się do Clusium (225 r.). Konsul Manliusz idzie przeciw nim z wojskiem: Gallowie cofają się z łupami wzdłuż morza Tyrreńskiego. Podtenczas właśnie wraca z Sardynii wojsko Konsula Atiliusza i wylądowywa w bliżu nie wiedząc o pochodzie Gallów; następuje więc krwawy bój: Gallowie otoczeni przez dwa wojska bronią się rozpaczliwie, lecz zostają do szczętu pobici. Podbicie Bojów (224). Bitwa nad Addą z Insubrami i Gesatami (223 r.). Medyolan, Como i inne miasta Insubrów zdobyte, a oni sami muszą płacić Rzymianom roczną daninę (222 r.).

F pod Fezulą

3° <u>Wojny z Illyryjczykami</u> (230-219). – Rozboje Illyrów na Adryatyku: cierpi na tem handel rzymski, który po pierwszej wojnie ~~wojnie~~ punickiej znacznie się na morza rozszerzył. Illyrowie wypowiadają wojnę Grekom i brzegi ich pustoszą. Poselstwo do królowej Teuty, która po śmierci swego męża Agrona sprawuje rządy w imieniu syna swego Pinneusa; poselstwo to skarży się na rozboje morskie Illyrów. Królowa odprawia posłów z niczem, a jednego z nich każe zabić za otwarte wypowiedzenie prawdy. Wypowiedzenie wojny; <u>pierwsza wojna z Illyrami</u> (230-228). Rzymianie zwyciężają. Demetrius z Faru, illyryjski rządca <u>Korcyry</u> wydaje to miasto Rzymianom (229 r.). Pokój z Illyrami. Teuta zdaje rządy i opiekę nad synem Demetryuszowi i zostaje tylko przy kilku miastach (228 r.). Rzymianie przywracają wolność osadom greckim Korcyrze i Appollonii. Grecy, wywdzięczając się im za to, przypuszczają ich do <u>igrzysk istmickich</u>. – <u>Druga wojna z Illyrami.</u> Demetryusz znów dopuszcza się rozbojów na morzu (219 r.). Zwyciężony ucieka do Filippa III króla Macedonii i namawia go do wypowiedzenia Rzymianom wojny. Część Illyryi zamieniona w prowincyę rzymską.

<u>Wojska najemnicze występują przeciw Kartaginie</u> (240-237). – Krytyczny stan skarbu Kart.go; nie ma czem zapłacić żołdu wojskom najemniczym. Wypłacają im połowę, lecz żołnierze nie przystają i, obwarowawszy się w Tunes, wybierają sobie dwóch naczelników Mathosa i Spendiusa. <u>Kartwie</u> wchodzą z nimi w układy; wysyłają do nich poselstwo, na czele którego był <u>Giscon</u>. Buntownicy przytrzymują posłów (240), przeciągają na swą stronę plemiona afrykańskie i znaczną liczbę miast podbitych. Trudne położenie <u>Kart.go</u>; zbywa im bowiem i na wojsku i na pieniądzach. Spendius oblega Utykę, a Mathos Hipponę. Hannon idzie Utyce na odsiecz, lecz zostaje zwyciężony. Hamilkar Barkas obrany naczelnym wodzem. Niezgoda między obu możnemi familjami Barkasów i Hannonów.

Hamilka zmusza buntowników do odstąpienia od Utyki (238). – Wojska najemnicze stojące w Sardynii podnoszą bunt przeciw Kartaginie. Rozdzielenie w samem wojsku kartagińskiem z powodu nieporozumienia między obu wodzami. Hippona i Utyka przystają do buntowników. Spendius oblega Kartaginę; Hieron i Rzymianie nadsyłają jej żywności. Hamilkar odnosi zwycięstwo i Spendius ujęty (237 r.). Pojednanie się Hannona z Hamilkarem. Porażka buntowników pod Tunes; tym sposobem ~~sta~~ bunt przytłumiony, a Kartago przez Hamilkara ocaloną została.

Wojny w Hiszpanii (237–210). Osłabienie potęgi Kartskiej przez bunty wojsk najemniczych i utratę Sardynii i Korsyki. Te dwie bowiem wyspy wraz z Sycylią stanowiły najważniejsze posiadłości Kartów. Hamilkar Barkas dla wynagrodzenia tych strat zamierza podbić Hiszpanję, ~~która~~ kraj niezmiernie bogaty. Wojuje on tam przez 9 lat (236–227): szczegóły tej wojny mało znane; udaje mu się pozyskać znaczną liczbę plemion hiszpańskich (~~ob.~~ o wewnętrznym stanie Hiszpanii ob. wyżej str. 24–26). Poległ w bitwie. ~~Nasto~~ Obejmuje po nim dowództwo zięć jego Hasdrubal ~~(226 r.)~~ (227–220 r.), i za pomocą układów rozciąga panowanie Kartów aż do Ebro. Tak szybki wzrost potęgi Kartskiej wzbudza obawę w Rzymianach. Zawierają z Hasdrubalem przymierze (226 r.). Na mocy tego przymierza Kartwie zobowiązali się nie posuwać dalej za r. Ebro i zostawić nietykalną osadę grecką, Sagunt zostającą pod opieką rzymską. Założenie nowej Kartaginy (Carthago nova) przez Hasdrubala. Miasto to ze swym wygodnym portem za pomocą handlu przychodzi wnet do kwitnącego stanu, do czego mu pomaga także położenie w okolicy obfitującej w bogate kopalnie srebra. W kopalniach tych pracuje przeszło 20,000 niewolników dla Kartny. Ustalenie panowania Kartów nad Hiszpanją. Na żądanie Hannona posłany zostaje do Hiszpanii Hannibal (223 r.), syn Hamilkara, pomimo zabiegów familii Hannona, która zostaje w ciągłej

nieprzyjaźni z Barkasami i stoi na czele licznego stronnictwa w senacie. Hasdrubal ~~powie~~ ~~zwierza~~ ~~zdaje~~ powierza Hannibalowi dowództwo ~~nad wojskiem~~ znacznej części wojska, którego tenże staje się bożyszczem. Hasdrubal traci życie z ręki pewnego Galla niewolnika. Wojsko obiera swym wodzem Hannibala, a senat wybór ten potwierdza.

III – Druga wojna punicka. (218-201 przed Chr.)

~~Pierwsze zwyc~~ Pierwsze zwycięstwa Hannibala (219-216). –

Żądza Hannibala aby się pomścić na Rzymianach za porażki, jakie odnieśli Kartwie w pierwszej wojnie punickiej, i wrodzona nienawiść ~~wzajemna~~ między obu rzeczpospolitemi, oto były główne przyczyny drugiej wojny punickiej. Hannibal był nie tylko dzielnym wodzem, poświęconym dla swego kraju, lecz nadto posiadał przymioty męża stanu. Postanowił on uderzyć na Rzymian w samej Italii tak, aby się nie narażać na ~~wojnę~~ ~~nową~~ wojnę morską. Żeby zmusić Rzymian do wypowiedzenia sobie wojny wziął Sagunt, przeszedł r. Ebro, i ~~przebył~~ ~~Pyreneje~~ z nielicznem, lecz dobrze wyćwiczonem wojskiem przebył Pyreneje. Przybywszy nad brzegi Rodanu dowiedział się, że wojsko rzymskie wylądowało przy ujściu tej rzeki. Aby uniknąć z niem starcia Hannibal przeprawił się przez Rodan i Izerę, stoczywszy kilka utarczek z pokoleniami Gallów zamieszkującemi te okolice; przeszedł Alpy przez górę, znaną dzisiaj pod nazwą małej góry S. Bernarda, otwierając sobie tym sposobem drogę zupełnie nową, którą przed nim żadne wojsko nie chodziło. Chociaż w tym niebezpiecznym pochodzie utracił połowę żołnierzy, jednak w bitwie nad Ticinem ~~zwy~~ zwyciężył Scypiona, który mu zaszedł drogę. Po tej bitwie Hannibal udał się nad Trebię gdzie odniósł stanowcze zwycięstwo nad dwoma konsulami Scipionem i Semproniuszem. Gallowie północnej Italii przyłączyli się do niego. Nastała zima, a Hannibal, ~~nad~~ stanąwszy na równinach rzeki Po, rozłożył swe wojsko na zimowe leże, i przez ten czas

uzupełnił swe szeregi bitnymi Gallami. Z wiosną następującego roku H[l] wkroczył do środkowej Italii, przebywszy bagna Pizańskie; wielka ~~bowiem~~ zaś droga, prowadząca z północnej Italii do Etruryi była zajęta przez wojsko rzymskie. Nad jeziorem Trazymeńskiem zastał wojsko rzymskie dowodzone przez konsula Flaminiusza i zniósł je do szczętu. Rzymianie, nie tracąc ducha po tej przegranej, wybrali dyktatorem Fabiusza Maxyma, a ten przez swą taktykę wojenną, która mu zjednała przydomek Cunctator (zwlekający) ocalił ojczyznę. Po bitwie Trazymeńskiej przyłączyły się do Hannibala ludy środkowej Italii, a z niemi pociągnął ku Samnium, ominął Rzym i wszedł do południowej Italii w celu podburzenia ludów tamecznych przeciw niemu. Tym sposobem ogołociwszy ~~Rzym~~ ze wszystkiego, ~~miał~~ swych nieprzyjaciół, miał zamiar uderzyć na nich i znieść. Fabiusz ~~ciągle~~ postępował w ślad za Hannibalem, szarpiąc go drobnymi utarczkami, a unikając stanowczej bitwy. Ten sposób prowadzenia wojny zniecierpliwił Rzymian, ~~którzy po~~ tak iż poczęli Fabiusza pomawiać o zdradę. Wysłano nowe wojsko z Rzymu pod wodzą konsulów Emiliusza i Warrona. Ten ostatni, popędliwy wciągnął nieostrożnie swego kolegę do przyjęcia bitwy nieszczęśliwej pod Kannami (Cannae), w której Rzymianie na głowę pobici zostali: 45,000 żołnierza rzymskiego wraz z Emiliuszem legło na placu; Warron z 10,000 zdołał ujść do Rzymu, a senat ~~miał jeszcze tyle zdobyć~~ złożył mu podziękowanie za to iż o ocaleniu rzpltej ~~stad~~ nie stracił nadziei.

Pomyślność Rzymian.

Wzięcie Syrakuz i Kapui (216-211).-

Po zwycięztwie pod Kannami Hannibal ~~zdobył~~ wszedł do Kapui, stolicy Kampanii i czynnie się zajął uzupełnianiem swych szeregów oczekując na ~~posi~~ obiecane z Kartaginy posiłki. Posiłki te jednak nie nadchodziły z powodu iż nieprzyjaciele ~~jego stanęli jakich miał pomiędzy~~ Barkasów wszelkich ~~środków~~ sił użyli aby wstrzymać

wzrastająca, ~~ich pow~~ coraz bardziej tego doń powagę. Rzymianie zaś ze swej strony ~~czynili~~ wszelkich ~~usiłowania~~ użyli zasobów w celu obrony. Dowództwo nad wojskiem, złożonem w znacznej części z niewolników i wyzwoleńców powierzyli mężnemu Marcellowi, mieczem Rzymu przezwanemu, aby ~~prow~~ według taktyki Fabiusza prowadził dalej z Hannibalem wojnę. Drugie wojsko pod dowództwem dwóch braci Scypionów udało się do Hiszpanii, zmuszając tym sposobem Kartów do utrzymywania tam znacznych sił. Widząc to Hannibal, zawarł przymierze z Filipem III Królem Macedońskim i z Syrakuzanami, którzy po śmierci Hierona wiernego sprzymierzeńca Rzymian, przywrócili u siebie rzplitą. Lecz ~~Filip~~ z Rzymianie nad Filipem odnieśli zwycięstwo pod Apollonją, i podburzyli przeciw niemu Etolów ~~porazili Filippa i podburzyli Etolczyków przeci pod~~. Filip więc ~~porażony przez nich pod Apollonją~~ musiał myśleć o swej obronie. — Syrakuzy zaś po 3 letniem oblężeniu zdobył Marcellus. ~~przy pomocy machin obronnych wynalezionych przez Archimedesa~~ Tak długiego oblężenia powodem były machiny obronne wynalazku Archimedesa. Hannibal odtąd już się tylko miał odpornie, a lubo opanował ~~Taren~~ jeszcze Tarent, oczekując tam posiłków ze swej niepodległej ojczyzny, za to utracił ~~kor~~ korzystną dla siebie Kapuę, która się poddała Rzymianom.

Wojna w Hiszpanii. Hasdrubal i Magon ~~przepra~~ przechodzą do Italii (214-206).

— Ludy południowej Italii po zdobyciu Kapui przez Rzymian opuściły stronę Hannibala; senat Kartag[ski], w którym rządził Hannon, nieprzyjaciel Barkasów, nie posyłał mu do Włoch ni wojska ni pieniędzy. Zmuszony tym sposobem Hannibal schronił się w nieprzystępne góry krainy Bruttium; jeszcze stąd wszakże dawał się dobrze wojsk. rzymskim we znaki, ~~trapiąc ich swem~~ często znaczne ~~im~~ szkody wyrządzając z swym szczupłym wprawdzie ale mężnym pocztem. Dowiedziawszy się zaś iż brat jego Hasdrubal z Hiszpanii śpieszy mu na pomoc, ~~nadz nowa~~ nadzieja wstąpiła w jego serce już bliskie rozpaczy.

Hasdrubal poraził ~~w kilku bi~~ kilkakrotnie Rzymian, przy czem zginęli dwaj bracia Scypionowie, — i byłby przywrócił władzę Kartagińczyków w Hiszpanii, gdyby nie znalazł przeszkody w przeciwniku wyższym od siebie, w Scypionie młodszym. Ten bowiem zdobył Kartagenę (nova Carthago); ~~a tym~~ nie ~~mógł~~ zdołał jednak zwrócić Hasdrubala z drogi, która mu był utarł brat jego. ~~Wojsko~~ U stóp Alp czekało na Hasdrubala inne wojsko rzymskie; stoczył on z niem bitwę pod Metaurus, gdzie poległ. Magon drugi brat Hannibala wkroczył do północnej Italii w następnym roku i doznał tegoż samego losu. Nie pozostawało więc już teraz Hannibalowi nic więcej, jak tylko opłakiwać los swej nieszczęsnej ojczyzny, która szybkim krokiem dążyła do swej zguby.

Koniec drugiej wojny punickiej. Bitwa pod Zamą (206-202).

~~Scypion do reszty podbi~~ Tymczasem Scypion do reszty podbił Hiszpanję; wypędził z niej Kartagińczyków, a znaczniejsze jej plemiona ~~zo~~ przyjęły sojusz rzymski ~~przymierze~~. Podczas swego w Hiszpanii pobytu Scypion zjednał sobie Massynissę, księcia Numidyi, który odzyskawszy tron ~~po Syfaxie~~ wydarty mu przez Syfaxa sprzymierzeńca Kartagińczyków, zachęcał Rzymian, ~~do~~ aby przenieśli wojnę do Afryki. Scypio po powrocie do Rzymu, gdzie odbył wjazd tryumfalny, również o to nalegał, i rzeczywiście po zawarciu pokoju z Filipem macedońskim wylądował w Afryce, i odrazu zdobył Utykę, poraziwszy wojsko Kartagińskie. Będąc w niebezpieczeństwie Kartagińczycy przypomnieli sobie mężnego wojownika i wezwali go z Italii. Hannibal po ~~po~~ 15 latach pobytu opuszcza ten kraj ze szczątkami zwycięzkiej niegdyś armii, przybywa do Kartaginy, lecz nie znalazł ~~xxx~~ tam ani wojska ani pieniędzy. Zmuszony przyjąć bitwę pod murami Zamy ~~sto~~ zwarł się ze Scypionem i na głowę został pobity. Zwycięzca ~~zmu~~ zmusił Kartaginę do zawarcia pokoju pod następującemi warunkami: Kartagina zrzekła się na zawsze Hiszpanii, Korsyki i wszystkich wysp morza Śródziemnego, — wydała całą flotę, wyjąwszy 10 okrętów, które jej wolno za-

trzymać, – zapłaci 10,000 talentów w ciągu 50 lat, – bez pozwolenia Rzymu wojny prowadzić nie może.

Druga wojna punicka była dziełem Hannibala. ~~Hi~~ Historycy rzymscy potwierdzają, że był on rzeczywiście wielkim wodzem i znakomitym mężem stanu. Przejęty czystą miłością ojczyzny, nawet niewdzięczność tejże nie zdołała przełamać jego patryotyzmu. Jedynym celem jego życia było upokorzenie Rzymu; pozostał zawsze wiernym przysiędze, którą mu ojciec kazał wykonać, iż będzie miał Rzymian w wiecznej nienawiści. Zamiarem jego było podburzyć całą Italję przeciw Rzymowi, aby tym sposobem, pozostawiwszy go sobie samemu, łatwiej potem zgnieść rzeczpospolitą. Oblężenie Saguntu (219 r.). Rzymianie wchodzą w układy. ~~Wzięcie~~ Zdobycie miasta a następnie wypowiedzenie wojny. Druga wojna punicka trwała 17 lat (218–201) i dzieli się na 4 okresy.

1) okres, zwycięztwa Hannibala aż do bitwy pod Kannami (218–216). Hannibal ~~unika~~ nie chce staczać bitwy morskiej, gdyż siły morskie Kar~~tów~~ po pierwszej wojnie punickiej znacznie ~~się zmniejszyły~~ osłabły, a Rzymianie posiadali znaczną flotę. Powierzywszy obronę Hiszpanii bratu swemu Hasdrubalowi, sam przechodzi Pyreneje z 50,000 [illegible] wojskiem i 37 słoniami, a idąc wzdłuż morza, przybywa do Narbonny. Rzymianie się zbroją; wysyłają dwa wojska, – jedno ~~pod~~ z Semproniuszem do Sycylii, aby się ~~stąd~~ stamtąd przeprawiło do Afryki, – drugie do Hiszpanii ze Scypionem na czele. To ostatnie przybywszy ~~pr~~ już po odejściu Hannibala wsiada znów na okręty i płynie do Marsylii. Hannibal omija je i przeprawia się przez Rodan i Izerę. Trudny jego pochód przez Alpy, gdzie musi walczyć z naturą i z góralami. Przebywa ~~schodzi~~ górę S. Bernarda mniejszą i zstępuje na dolinę Aosta.(1) Pochód ~~przez~~ ~~tę górę~~ ten trwał 15 dni i tak wyniszczył wojsko, iż zostało tylko 26,000 i kilka słoni. Rzymianie obu konsulów powołują nazad do Hiszpanii. Scypion ~~sam~~ z jazdą uderza na Hannibala nad r. Ticino: lecz zwyciężony zostaje zręcznym szykiem nieprzyjaciela i męstwem jazdy numidyjskiej; syn ocala mu życie.

(1) Ob. J. A. de Luc, Hist. du passage des Alpes par Hannibal. Paris 1818 in 8°.

Scypio cofa się ku Semproniuszowi, który zajął stanowisko nad Trebią. Hannibal ~~z~~ przychodzi nad tę rzekę, a gdy wodzowie rzymscy nieostrożni chcą się przez nią przeprawić, on ich wojska na głowę poraża.

Italja północna przystaje do Hannibala, w niej on przebywa zimę i uzupełnia swe szyki mężnymi Gallami. Rzymianie zamykają przejścia przez Apeniny, aby go nie wpuścić do środkowej Italii. Śmiały pochód Hannibala przez bagna utworzone w skutek wylewu r. Arno (217 r.); ~~wte~~ ~~dy~~ utracił ~~on~~ wtedy znaczną liczbę ludzi, koni, i resztę słoni, i ~~swoje~~ ~~jedno oko~~ a choroba pozbawia go jednego oka. Spotyka się z Rzymianami (w wąwozach) między jeziorem Trazymenem a lesistemi pagórkami i stacza morderczą walkę z nimi. Obie strony toczą bój z taką zaciętością, iż nie czują pod sobą trzęsienia ziemi, które wtedy miało miejsce i zburzyło mury kilkunastu miast. Strata Rzymian w bitwie nad jez. Trazymenem: 15,000 legło na placu, a 15,000 dostało się do niewoli. Stałość ludu rzymskiego: pretor Pomponius donosi mu o walce w tych słowach: „Przegraliśmy wielką bitwę". Fabiusz dyktatorem obrany. Hannibal idzie do Samnium, omijając Rzym z powodu zbytniego wycieńczenia swego wojska. Taktyka Fabiusza (zwanego Cunctator): ~~Rzymu~~ ciągle idzie w ślad za Hannibalem, czepiając się gór, ~~z częścią~~ i nabawiając go niemałych strat. Samnici przystają do Hannibala i pomnażają jego szyki. Postępowanie Fabiusza wzbudza w Rzymianach niezadowolenie; obierają konsulem Warrona, przeciwnika Fabiuszowego. ~~Warron~~ Nieszczęsna bitwa pod Kannami (216 r.): 45,000 Rzymian wraz z konsulem Emiljuszem legło na placu. Warron z 10,000 chroni się do Rzymu. Podziękowanie Senatu Warronowi.

Drugi okres wojny punickiej, od bitwy pod Kannami aż do zdobycia Kapui przez Rzymian (216–211). Hannibal żadną miarą nie może iść na Rzym, dopókiby nie wzmocnił swego wojska. W Senacie kartagińskim niezgoda: ~~Hannona~~ pomimo przeciwnych usiłowań Hannona postanowiono dać posiłki Hannibalowi, lecz posiłki te są niedostateczne. Rzy-

mianie wystawiają dwie armje, złożone po części z niewolników wyzwolonych. Hannibal za punkt środkowy swych działań obiera Kapuę. Czy zepsucie w jego wojsku doszło do tego stopnia jak utrzymują powszechnie, nie wiadomo z pewnością. Zwycięztwo przez Marcella odniesione pod Nolą (216 r.). Przymierze Hannibala z Filipem III królem Macedonii (219 r.); w skutek którego wybucha pierwsza wojna z Macedonją (213-205) (ob. Cz. II str. 181-183) Zwycięztwo Rzymian odniesione nad Filipem pod Apollonją nie pozwala mu nieść pomoc Hannibalowi. Syrakuzy zrywają sojusz rzymski; oblężenie Syrakuz przez Rzymian r. 214-212 (ob. Cz. II str. 94). Wojna w Hiszpanii; dwaj bracia Publius i Cneius Scypionowie odnoszą zwycięztwa (216-215) i nie dozwalają Hasdrubalowi udać się do Italii. Obaj giną, jeden po drugim, a Hasdrubal przywraca panowanie Kartów w Hiszpanii (r. 213). Hannibal zdobywa Tarent, Herakleę i Thurii: nie może się doczekać pomocy z Kartaginy. Oblężenie Kapui przez Rzymian. Aby ich odciągnąć od tego miasta Hannibal udał iż chce dobywać Rzymu. Senat dla obrony miasta powołuje starców i młodzież. Hannibal odstępuje od Rzymu. Rzymianie zdobywają Kapuę (r. 211).

Trzeci okres od zdobycia Kapuły aż do przeniesienia wojny do Afryki (211-204). Ludy południowej Italii wracają pod panowanie Rzymu. Hannibal cofa się do Bruttium. Zdobycie Tarentu przez Rzymian (209 r.). – Wojna w Hiszpanii: Rzymianie wysyłają tam nowe wojsko pod wodzą prokonsula Korneljusza Scypiona, syna Publiusza. Młodzieniec ten świetnych przymiotów, odznaczający się walecznością, czystością i prostotą obyczajów, zjednał sobie szacunek wszystkich przez prawe postępowanie i sprawiedliwość. Przybywa on do Tarrakony (210 r.), zdobywa Kartagenę i odnosi świetne nad Hasdrubalem zwycięztwo pod Baecula (209). Wojsko Kartagińskie ucieka do miasta Gades, a Rzymianie postępują coraz dalej. Scypion jedna sobie ~~je~~ ludy hiszpańskie prawością i sprawiedliwością. Hasdrubal przez Gallię udaje się do Italii. Przybywa na dolinę Aosta bez wielkiej straty (r. 207). Bitwa

pod Metaurus. Śmierć Hasdrubala; jego ~~armja~~ wojsko rozbite. Rzymianie donoszą o tej porażce Hannibalowi, rzuciwszy mu do obozu głowę jego brata. Wyprawa Magona, który tegoż co Hasdrubal doznaje losu (206 r.). Podbiwszy całą Hiszpanję Rzymianie, zamierzają przenieść wojnę do Afryki.

Czwarty okres, wojna w Afryce aż do bitwy pod Zamą (204-201). Wojny o następstwo tronu w Numidyi między Syfaxem i Massynissą. Syfax z początku sprzymierzeniec Rzymian, potem złączył się z Kart.ni; Massynissa zaś zawiera przymierze ze Scypionem. Wjazd tryumfalny Scypiona do Rzymu; nakłania on do przeniesienia wojny do Afryki, czemu się sprzeciwia część Senatorów. Otrzymuje godność Konsularną, i udaje się do Sycylii (205). Wysiada na brzegu afrykańskim i odnosi zwycięztwo nad połączonemi siłami Kartów i Numidów. Syfax porzucony z tronu przez Massynissę. Przywołanie Hannibala (203 r.) do Afryki. Opuszcza on plac swych czynów, wylewając łzy, iż nie mógł nasycić swej żądzy pomszczenia się nad Rzymianami. Porządkuje wojsko Kartskie, lecz mu brak ludzi i pieniędzy. Bitwa pod Zamą (202 r.). ~~Kon~~ Zakończenie wojny. Hannibal radzi swym współziomkom przyjąć warunki pokoju nałożone przez Rzymian, chociaż twarde: 1° zupełne ustąpienie z Hiszpanii i wysp morza śródziemnego: przez to Kartagina utraciła ~~panowa~~ zupełnie władzę na tem morzu; 2° wydanie Rzymianom całej swej floty, z 500 okrętów złożonej, wyjąwszy 10 okrętów 5° rzędnych; 3° zapłacenie 10,000 talentów (około 72,000,000 złp.) ~~xx~~ w ciągu 50 lat, co wyrównywa rocznej daninie; 4° nie przedsięweźmie żadnej wojny, nawet w Afryce, bez uprzedniego pozwolenia senatu rzymskiego. Wjazd tryumfalny Scypiona do Rzymu; otrzymuje przydomek Afrykańskiego.

IV. Wojny z Macedonją, z Antyochem Wielkim Królem Syryi i z Gallami. (200–168 przed Chr.)

Następstwa ~~pierwszej~~ drugiej wojny Punickiej. ~~Następstwa drugiej wojny~~

(Druga wojna punicka pociągnęła za sobą nieprzeliczone następstwa. Prawda że wojna z Hannibalem w Italii zadała nie mały cios pomyślności tego kraju, lecz za to panowanie Rzymian ostatecznie wzięło przewagę; rozciągało się ono od Rubikonu do cieśniny Sycylijskiej. Zdobycie Sardynii, Korsyki i Hiszpanii zapewniało Rzymowi przewagę nad Zachodem; jedyna bowiem jego współzawodniczka Kartagina, została tak osłabiona, że walki ~~wojny~~ ~~sporu~~ ~~ze~~ żadną miarą rozpoczynać nie mogła. Rzymianie zostali panami morza Śródziemnego, zniszczywszy ~~żeglugę~~ marynarkę kartagińską, a flotą przez siebie wystawioną ułatwili sobie podbicie Wschodu, który tylko czekał zdobywcy.

Wojny z Filipem Macedońskim (215–197).

Filip III Macedoński zmuszony do zawarcia pokój z Rzymianami, ~~widział~~ musiał odstąpić ~~zerwać~~ przymierza z Hannibalem. Pomimo to jednak myślał o nowych podbojach: na szkodę Greków, Rodyjczyków, Królestwo Pergamu, a ukradkiem wspierał Kartów ~~tu~~ ludźmi i pieniędzmi. W bitwie pod Zamą wielu Macedończyków dostało się Rzymianom w niewolę; Filip zażądał ich uwolnienia, ~~a gdy~~ Rzymianie w zamian żądali od niego, aby odstąpił od oblężenia Aten; na co ~~...~~ gdy Filip przystać nie chciał, wypowiedzieli mu wojnę. Druga wojna z Macedonją trwała 3 lata. Rzymianie przy pomocy Greków, a zwłaszcza związku etolskiego, odnieśli nad Filipem stanowcze zwycięstwo pod Cynoscephalae. ~~Filip~~ Filip musiał zawrzeć z nimi pokój, zrzec się zwierzchnictwa nad Grecyą, wydać całą swą flotę, z wyjątkiem 5^u okrętów, rozpuścić swe wojsko, zapłacić ~~11,000 talentów tytułem wynagrodzenia~~ koszta wojny w summie 1,000 talentów i dać w zakład syna swego Demetriusza. Zwycięzca pod Cynoscephalae Flamininusz udał się do Koryntu, i tam na igrzyskach istmickich ogłosił niepodległość

wszystkich państw greckich. Został jednak z wojskiem przez 3 lata w Grecyi, aby według ~~swej woli~~ jego woli kraj się urządzał.

Wojna z Antiochem

W. – Bitwa pod Magnezyą (196–190).

Po wojnie z Filipem Macedońskim nastąpiła wojna z Antyochem Wielkim królem Syryi. Ten, podbiwszy Azyę Mniejszą, zamierzył rozciągnąć swe panowanie do Egiptu i Grecyi; ~~i właśnie gdy~~ już odebrał Królowi Egipskiemu Fenicyę i Palestynę i opanował Tracyę, gdy Hannibal przybył do niego, szukając schronienia. Nieszczęśliwy ~~bowiem~~ wódz, po bitwie pod Zamą, wszelkiemi siłami starał się podnieść swą ojczyznę przez naprawienie jej skarbu; lecz nienawiść Rzymian, którzy zażądali jego wydania, zmusiła go uciekać ze swego kraju. Hannibal, przybywszy do Antiocha, radził mu, aby ~~stan tej~~ stanął na czele wszystkich państw Wschodu przeciw Rzymianom. Antioch, zamiast pójść za tą radą, naszedł Grecyę, a tym sposobem zmusił Związek achajski i Filipa Macedońskiego do wezwania pomocy Rzymian. W skutek tego Syryjczykowie zostali z Grecyi wypędzeni; ~~Scy~~ Lucyusz Scypion, brat Afrykańskiego, z licznem wojskiem przeszedł Hellespont i poraził Antiocha w walnej bitwie pod Magnezyą. Po tem zwycięztwie zawarty został pokój, mocą którego Antioch (musiał) odstąpić Rzymianom Azyi Mniejszej aż do Taurus, wypłacić 5,000 talentów i wydać swą flotę; Scypion zaś otrzymał przydomek ~~Afryk~~ Azyatyckiego; Związek etolski, który w tej wojnie pomagał Antiochowi, okupił pokój 500 talentami; a Azya zaś Mniejsza podzielona została między Eumenesa króla Pergamu i Rodyjczyków ~~potomkami~~ za pomoc, jakiej udzielali Rzymianom. – Hannibal schronił się do Prusyasza króla Bitynii i tam się zabił, aby nie być wydanym Rzymianom. Dwaj bracia Scypionowie, skarani przez trybunów na konfiskatę, udali się na wygnanie; Scypion Afrykański wkrótce potem umarł.

Zdobycie Macedonii i Epiru (171–168).

Filip Macedoński, nie mogąc znieść jarzma rzymskiego, gotował się do nowej z Rzymianami wojny; ~~kiedy~~ lecz śmierć przerwała jego zamiary. Syn jego i następca Perseusz, odziedziczył ~~zarazem~~ po nim zarazem i nienawiść ku Rzymowi. Przygotowania do wojny rozpoczęte przez Filipa ~~on~~ prowadził dalej Perseusz: zawarł przymierze z Illyryą, Syryą, Bitynją, z Epirotami i Kartagińczykami, wreszcie wypowiedział Rzymianom wojnę. Przez 3 lata walczył ~~z nimi długo~~ pomyślnie z wojskiem rzymskiem, które ani karności ani dobrych wodzów nie miało; lecz gdy objął nad niem dowództwo Paweł Emiliusz, los wojny zupełnie się zmienił; Perseusz zwyciężony w bitwie pod Pydną, ~~niedługo potem umarł on~~ bitwie dostał się w ręce Rzymian i umarł w więzieniu w Rzymie. — Macedonja zaś podzielona została na 4 rzpltte ~~pod opieką~~ od siebie niezależne, zostające pod opieką Rzymu. — Gentius, król Illyryi, który pomagał Perseuszowi, doznał tego samego co i on losu: umarł w Rzymie, a Illyrya podzielona została na 3 rzpltte. Epir oddał Paweł Emiljusz żołnierzom na rabunek: 70 miast zostało złupionych, a 50,000 Epirotów sprzedano w niewolę. — Odtąd datuje się zwierzchnictwo Rzymu nad Wschodem; senat przysyłał rozkazy królom Syryi i Egiptu, a ci nie śmią się sprzeciwiać; Prusyasz, król Bitynii, tytułuje się tam wyzwoleńcem Rzymu, a Massynissa rządzi Numidyą w imieniu ludu rzymskiego.

Zdobycie Gallii przedalpejskiej, Wenecyi i Liguryi (200–160).

Gdy tak z jednej strony panując ~~Odtrąciwszy~~ Rzymianie ~~zostali~~, jak samowładni panowie, ~~znaczną~~ w większej części świata starożytnego, z drugiej znów ~~strony~~ muszą toczyć długie i krwawe boje w samejże Italii. ~~Lud~~ Gallowie północnej Italii, Liguryjczykowie i Wenetowie, którzy niedość ~~pomagali~~ wspierali wyprawę Hannibala, teraz po drugiej wojnie punickiej, wziąwszy się do broni, przez 40 lat toczyli bój o swą niepodległość. Koniec tej wojny był ta-

ki: że Bojowie, Insubrowie i Cenomanowie w kilkakrotnych bitwach zupełnie pobici, poddać się musieli. Kraj przez nich zamieszkały zagarnięty został w prowincyą rzymską pod nazwą Gallii przedalpejskiej (Gallia cisalpina) i założone 3 osady rzymskie: Parma, Modena (Mutina) i Bolonja (Bononia), w celu zapewnienia tego kraju rzymskiemu berłu. Niedługo potem Wenetowie zostali również podbici, i założona w ich kraju osada Akwileja. Liguryjczykowie zaś w swych nieprzystępnych górach opierali się jeszcze, a Rzymianie nie mogąc ich ujarzmić zupełnie, 50,000 przesiedlili do Samnium, a reszta po większej części w wojnie zginęła.

Po drugiej wojnie punickiej Rzym już nie ma współzawodnika; odtąd zapewnione ma panowanie nad światem. Ludy Italii, które złączyły się były z Hannibalem, przestały być sprzymierzeńcami Rzymian i uważają się za podbite. Terytorium Rzplitej odtąd rozciąga się od Rubikonu na północy, aż do krańca południowej Italii. Pięć prowincyj zdobytych: Sycylja, Sardynija, Korsyka, Hiszpanija, Illyrja: Rzymianie otrzymują panowanie nad zachodnią częścią morza Śródziemnego, a następnie niszczą żeglugę kartską, i chociaż sami nie są narodem żeglarskim i handlowym, jednak utrzymują liczną flotę dla panowania nad morzem. Przymierze z Masynissą w Numidyi, Ptolemeuszami w Egipcie i królami Pergamu przygotowało im zwierzchnictwo nad Afryką i Azyą, a rozdrobnienie państw w tej ostatniej ułatwiło jej podbicie.

Wojny z Macedonją. Dumne zamiary Filipa III króla Macedonii (ob. tom II str. 180-183). Przymierze jego z Hannibalem było powodem pierwszej wojny między Macedonją a Rzymem (215-205). Filip otrzymał pokój dosyć łagodny, z powodu wojny Rzymu z Kartaginą; nie zaprzestaje jednak wspierać Kartaginę, a z drugiej strony napastuje Grecyę i Azyę Mniejszą: Ateny,

Rodus

Rhodus i Attalus król Pergamu udały się z prośbą do Rzymian o pomoc. ~~Wielka~~ Znaczna liczba Macedończyków w bitwie pod Skamą dostaje się Rzymianom do niewoli; Filip żąda ich uwolnienia. Oblężenie Aten. Rzymianie wypowiadają Filipowi wojnę. — Druga wojna z Macedonją (200–197): związek ~~albo~~ achajski staje po stronie Filipa, etolski zaś po stronie Rzymian. Quinctius Flaminius odwodzi Achajczyków od przymierza macedońskiego. Bitwa pod Kynoskephalą (197 r.). Pokój: Filip utraca flotę, ~~wojsko~~, ~~[illegible]~~ zwraca koszta wojny i zrzeka się panowania nad Grecyą. Flamininusz na igrzyskach istmickich w Koryncie ogłasza niepodległość państw greckich. Głupia radość Greków, nie bowiem nie otrzymali tylko innego pana nad sobą (ob. t. II str. 183). Rzymianie utrzymują rozdział między Grekami.

Wojna syryjska. Podboje Antjocha W. (ob. t. II str. 204–206); przymierze jego z Filipem macedońskim, w celu podziału Egiptu (203 r.). Podboje Antjocha w Azyi mniejszej i oburzenie Attala króla Pergamu i Rodyjczyków. Po bitwie pod Kynoscephalą Rzmie żądają od Antjocha, aby się zrzekł władzy nad greckiemi miastami Azyi Mniejszej. Antjoch nie chce tego uczynić i zajmuje Tracyę (196). Przybycie Hannibala do Azyi. Dotąd ~~używał wszelkich~~ łożył wszystkie swe siły na to, aby ~~[illegible]~~ podnieść stan finansowy Kartaginy, lecz napotkał w senacie silne stronnictwo przeciw sobie, które zaskarżyło go w Rzymie, iż ~~utrzymywał~~ miał potajemne z Antjochem stosunki. Rzymianie wysłali do Kartaginy poselstwo, domagając się wydania sobie Hannibala. Ten ucieka do Antjocha i podaje mu rady (ob. t. II str. 206). Wyprawa Antjocha do Grecyi i przymierze z Etolczykami (192 r.). Rzmie wkraczają do Tessalii i w Termopylach odnoszą zwycięztwo nad wojskiem syryjskiem (191 r.); potem kilkakrotnie zwyciężają je na morzu. Antjoch cofa się do Azyi Mniejszej; Rzymianie go ścigają pod dowództwem Lucyusza Korneljusza Scypiona, brata Scypiona Afryk. go. Bitwa pod Magnezyą i porażka Antjocha (190 r.). ~~Po~~ Antjoch prosi o pokój i otrzymuje go pod następnemi warunkami: 1° ustępuje Azyi Mniejszej aż do ~~gór~~ Taurus; 2° wydaje flotę; 3° w przeciągu 12 lat wypłaci 15,000 talentów; 4° wyda Hannibala w ręce Rzymian. Podział Azyi

Mniejszej między Eumenesa króla Pergamu i Rodyjczyków. Poddanie się Etolczyków. Śmierć Hannibala (193 r.). Wyrok na obudwóch Scypionów, a skutek oskarżenia iż części łupów ~~na swoją~~ ~~obrócili~~ sobie przywłaszczyli. Śmierć Publiusza (183). Lucius Scipio przywrócony do majątku na żądanie Tyberyusza Grakcha, zięcia Publiusza Scypiona.

Trzecia wojna z Macedonją (171-168). Nieszczere postępowanie Rzymian względem Filipa; podczas wojny z Antiochem, M. ~~obchodzą się z nim bardzo dobrze~~ podchlebiają mu: wojsko macedońskie walczy wspólnie z rzymskiem. Filip znów rozszerza swe posiadłości zagarnięciem części Tessalii. Pozwany zostaje do Rzymu; senat każe mu zrzec się zdobytych krain (184). Filip ~~za~~ potajemnie uzbraja się, a młodszego syna swego Demetriusza wysyła do Rzymu. Starszy syn Filipa Perseusz, przez zazdrość ku bratu swemu, ~~oskarża go przed ojcem~~ wprawia go w podejrzenie u ojca, i tym sposobem staje się przyczyną otrucia go (182 r.). Śmierć Filipa (179). Perseusz czyni przygotowania do wojny; zawiera przymierza, a w końcu wypowiada Rzymowi wojnę. Bitwa pod Pydną (168). ~~Macedonja~~ Podział Macedonii na 4 ziemie czyli państwa oddzielne jest wstępem do zupełnego jej ~~sza~~ podbicia. Mieszkańcom zakazano ~~handlu~~ handlowanie lub wydobywanie kruszców z kopalń; muszą oni płacić wysoką daninę Rzymowi. Podbicie Illyryi i podział na 3 ziemie; król Gentius zaprowadzony jako jeniec do Rzymu. Smutny los Epiru: kraj ten został zupełnie spustoszony i w znacznej części wyludniony. ~~Wdanie~~ Pośrednictwo Rzymian w wojnie Antiocha Epifanesa, ~~z Eg~~ króla syryjskiego, z Egiptem. Popillius Laenas, poseł senatu rzymskiego, zmusza tego króla do zaniechania oblężenia i do odstąpienia swych zdobyczy. Z rozkazu senatu królestwo Egiptu podzielone między Ptolemeusza Filometora i brata jego Fyskona (ob. t. II str. 197). Rzymianie są ~~now~~ samowładnymi rozjemcami Wschodu.

Wojny z Gallami, Liguryjczykami i Wenetami (200-160). – Szczegóły tych wojen mało znane; często były przerywane zawieszeniem broni; ludy te dla braku jednomyślności zostały zwyciężone. Kraj ich nie był łatwym do zdobycia, z powodu Alp; tam chroniąc się mieszkańcy przed nieprzyjacielem, gdy zostali na polu rozproszeni, potem wypadali i nanowo rozpoczynali walkę. Rzymianie dla utrzymania w swem jarzmie tego kraju

użyli dwóch środków: 1° założyli osady wojskowe, jak Parmę, Modenę, Bolonię, Akwileę; 2° przenieśli znaczną część ludności w inne strony Italii.

V. – Trzecia wojna punicka i koniec wojen z Macedończykami i Grekami. (167–146 przed Chr.)

Kartagina od ~~wygnania~~ ucieczki Hannibala, aż do III-ej wojny punickiej (193–149).

– ~~Kosztem~~ Środki przez Hannibala przedsięwzięte w celu podniesienia swej ojczyzny zaczynały już błogie przynosić owoce, kiedy nienawiść Rzymian i ~~zawiść~~ zawiść Hannonów zmusiły tego wielkiego męża do opuszczenia Kartaginy. Odtąd rzplita szarpana niezgodami stronnictw politycznych, najeżdżana przez Massynissę, króla Numidyi, który marzył o panowaniu nad Afryką, coraz bardziej słabła, aż wreszcie zupełnie upadła, ~~w woj-nie~~ wdawszy się w wojnę z ~~swym~~ dawnym współzawodnikiem Rzymem. Massynissa ~~raz po raz~~ ~~zagarniał~~ coraz to nowe zagarniał ziemie Kartom, ci zaniesili o to skargi do Rzymu. Z początku ~~nawet~~ nie chcieli Rzymianie nawet słuchać ich; później wreszcie wysłali posłów swoich, którzyby na miejscu zbadali krzywdy Kartom wyrządzone. Na czele tego poselstwa był Katon, a ten całą rzecz pokierował na korzyść króla Numidyi; ~~po~~ powróciwszy zaś do Rzymu, omamiony bogactwami Kartny i obrażony otwartością senatu Kartgo, z jaką tenże uskarżał się na ~~ł~~ postępowanie Rzymian, nalegał usilnie o zburzenie Kartny. Powód do rozpoczęcia wojny nie długo się znalazł. Kartwie, nie mogąc znieść dłużej napadów Massynissy, wypowiedzieli mu wojnę. Zwyciężeni przez niego, musieli przyjąć wszystkie warunki, jakie mu się podobało im nałożyć. Pomimo to jednak senat rzymski, uważając ten krok, za złamanie ~~pok~~ przymierza zawartego po drugiej wojnie punickiej, wysłał do Afryki wojsko pod dowództwem konsulów Censorina i Maniliusza.

Trzecia wojna punicka. Zburzenie Kartny (149–146).

Kartwie, nie będąc w stanie prowadzić walki z przeważnemi siłami ~~wojsk~~ Rzymian, zaczęli traktować o pokój, zgodzili się wydać Rznom 300 zakładników,

całą flotę, która zaraz została spalona, i wszystką broń. Lecz gdy Konsulowie zażądali, aby miasto zostało opuszczone i o 4 mile od morza inne postawione, miłość ojczyzny popchnęła ten lud do rozpaczliwego oporu. Ze wzgardą odrzucono tak haniebne żądanie i postanowiono bronić Kartny do ostatka. Lecz pomimo cudów waleczności, jakich dokazywali Kartwie, pomimo pomyślnego w ciągu dwóch lat losu wojny, i pomimo śmierci Massynissy, głównego sprzymierzeńca Rzymian, rzplita upadła. Scypion Emiljan po dwóchletniem oblężeniu wziął szturmem Kartnę i z ziemią zrównał; pożar trwał 17 dni. Nazwisko Kartny zostało zniesione, a posiadłości jej zamienione w prowincyę rzymską, pod imieniem Afryki. Scypion otrzymał przydomek drugiego Afrykańskiego. (Africanus mniejszy)

2 mile

Macedonja i Grecya zamienione w prowincyę rzymskie (150-146.)

W tym samym czasie utracili swą wolność i Grecy. Po wojnie z Perseuszem, królem Macedonii, wzięli się do związku achajskiego, który tajemnie pomagał Perseuszowi. Aby osłabić ten związek, uprowadzili do Rzymu 1000 Achajczyków, z najznakomitszych rodzin, jako zakładników. Odtąd rozkazy senatu rzymskiego już nie doznawały żadnej przeciwności w Grecyi. Mimo to jednak wojna jeszcze raz wybuchła, gdy Macedończycy wzięli się do broni i powstali pod wodzą Andriska, udającego się za syna Perseusza, — i gdy pewna część zakładników, po 17letniej niewoli, powróciła do Grecyi. Konsul Metellus, pobiwszy Macedończyków, wkroczył do Grecyi: odniósł zwycięztwo w Focydzie, przy czem zginął Kritolaus, jeden z wodzów achajskich, i ofiarował Grekom pokój. Lecz Diaeus, który wspólnie z Kritolausem wojskiem dowodził, pokoju nie przyjął. Wtedy nowy konsul Mummius uderzył na wojska achajskie przy międzymorzu Korynckiem i zniósł je do szczętu. Korynt, środkowy punkt Grecyi, został zburzony, — Grecya zaś zamieniona w prowincyę rzymską pod nazwą Achaji. Ateny tylko zostały uznane wolnemi, pod opieką jednak Rzymu.

Smutny stan Kartaginy po ucieczce Hannibala (193 r.). W senacie ścierają się 3 stronnictwa: stronnictwo Hannona, przychylne Rzymianom, — Barkasów zamyśla o odnowieniu wojny, dla przywrócenia niepodległości rzplitej; — i stronnictwo numidyjskie, które popiera zamiary Massynissy. Massynissa pragnie zagarnąć pod swe panowanie całą północną Afrykę; pochlebia Rzymianom, a zagarnia bogatą krainę Emporia (r. 182). Zaniesione na niego przez Kartów zażalenia do Rzymu pozostają bez skutku. Massynissa zagarnia prowincyę Thysca (r. 174). Kartowie znów zanoszą skargę do Rzymskiego senatu, a ten wyprawia poselstwo z dumnym Katonem na czele, w celu rozpoznania ich krzywd. Poselstwo to rozstrzyga sprawę na korzyść Massynissy. Katonowi przychodzi myśl zburzenia Kartaginy, i nad tem pracuje bez ustanku w senacie, kończąc każde swoje przemówienie słowy: ego vero censeo Carthaginem esse delendam. Oburzenie w Kartwie przeciw Massynissie: 40 senatorów jego stronników, wypędzono za to z miasta, szuka u niego przytułku. ~~Kat~~ Wypowiedzenie mu wojny (152 r.). Massynissa zwycięża Hasdrubala i zmusza Kartów do przyjęcia wygnanych senatorów. Utyka poddaje się Rzymianom. Rzymianie powstają na Kartów o zgwałcenie przymierza, po drugiej wojnie punickiej zawartego, mocą którego nie wolno było Kartom rozpoczynać wojny bez pozwolenia Rzymskiego senatu.

Trzecia wojna punicka (149-146). Dwaj Konsulowie z 84,000cznem wojskiem wyprawiają się do Afryki, mając tajemny rozkaz zburzenia Kartaginy. Podstęp Rzymian: obiecują utrzymać dalej pokój, jeżeli 1° otrzymają 300 zakładników, 2° wydana im będzie cała flota i broń. Otrzymawszy zaś 200,000 rynsztunków i spaliwszy flotę, dopiero oświadczają Kartom iż mają opuścić miasto. Lud w rozpaczy postanawia bronić się do upadłego. Zamykają bramy miasta, kują broń z pośpiechem i wszyscy mieszkańcy łączą się dla wspólnej obrony ojczyzny. Rzymianie rozpoczynają bój, lecz Hasdrubal z pomocą Famiasza ~~króla~~ wodza numidyjskiego odpiera ich. ~~Rzymianie~~ Famiasz (Phameas) przechodzi na stronę Rzymian (148 r.). Massynissa umiera. W wojsku rzymskiem zakrada się nieporządek; zostaje odparte do Klypei.

Scypion Emiljan obrany Konsulem, udaje się do Afryki z dyktatorską władzą (147 r.): ~~Jego Poszedł~~ talenta wojskowe, odwaga i prawość Scypiona. Towarzyszy mu jego przyjaciel, historyk Polybiusz. Scypio, przybywszy do Afryki, zaprowadza ~~rozprzężon~~ w wojsku rozprzężonem karność, zmusza Hasdrubala do zamknięcia się w Kartaginie, oblega to miasto. Mieszkańcy bronią się rozpaczliwie. Miasto ze wszystkich stron ~~opat~~ otoczone doznaje głodu. Scypion wreszcie przypuszcza szturm, i wchodzi do miasta. ~~Luc~~ # Walka jeszcze przez 6 dni toczy się na ulicach. Hasdrubal chroni się do Byrsy; zmuszony i tu wreszcie zostaje poddać się. Pożar Kartaginy i zupełne jej zburzenie (146 r.). Scypion, patrząc na to z politowaniem i rozważając znikomość rzeczy ludzkich, przewidując nadto kiedyś upadek Rzymu, wobec swego przyjaciela Polybiusza, powtarza wiersz Homera (Iliada IV, 164, 165): „Nadejdzie dzień, kiedy runie święte Ilium, Priam i lud mężnego króla." Kartagina zostaje prowincyą rzymską pod nazwą Afryki właściwej (Africa propria), a Scypion otrzymuje przydomek Africanus minor.

Czwarta wojna macedońska (150–148). Macedonja, w skutek podziału na 4 rzplite, coraz bardziej chyli się do upadku. Rozruchy. Niejaki Andriscus, rodem z Myzyi, udaje się za syna Perseusza, a lud uznaje go za króla pod imieniem Filipa IV. Andriscus zawarł przymierze z Kartaginą, pobił wojsko rzymskie i zdobył Tessalję (149 r.). Metellus konsul odnosi zwycięstwo i zamienia Macedonję w prowincyę rzymską. Andriscus jako jeniec umiera w Rzymie, a Metellus otrzymuje przydomek Macedońskiego. —

Wojna z Grekami (148–146). Rzymianie po bitwie pod Cynoscephalae ~~pro~~ popierają niby wolność Grecyi, wprzeczy zaś samej, przez podżeganie niezgód domowych, torują sobie drogę do zupełnego jej ujarzmienia. Przeciw związkowi Achajskiemu trzymają stronę Nabisa, tyrana (ob. t. II str. 181–183).

F(167–150) Oburzenie Greków; Rzymianie zarzucają im że dawali pomoc Perseuszowi; ~~zap~~ chwytają 1000 młodych achajczyków # i przez 17 lat trzymają w Rzymie. W ich liczbie znajduje się młody Polybiusz. Trzystu z tych zakładników, powracających do Grecyi, zachęcają współrodaków do wojny. Critolaus i Diaeus sta-

ją na czele ruchu i wciągają związek achaj-
ski do wojny przeciw Sparcie. Rzymianie
jako sprzymierzeńcy Sparty, swem pośrednictwem
usiłują w dobry sposób zakończyć wojnę.
Wysłali więc ~~do Korynt~~ poselstwo do Ko-
ryntu, gdzie zasiadało zgromadzenie związk.,
lecz gdy posłowie zostali znieważeni, x) ~~za~~ na-
stąpiło wypowiedzenie wojny (148 r.). Metel-
lus odniósł nad Kritolausem zwycięztwo pod
Skarfeą, w Focydzie zwycięztwo (147 r.) i ofiarował pokój
Grekom, lecz ci wszelkie warunki odrzucili.
~~Met~~ Zwycięztwo konsula ~~Mum~~ Mummiusza
nad Diaeusem i zdobycie Koryntu (146 r.).
Miasto wydane na łup żołnierstwu; nie-
zmierne bogactwa w przedmiotach sztuki,
w posągach, obrazach, i t. p. dostało się do
Rzymu. Grecya pod imieniem Achaji stała
się prowincyą państwa rzymskiego. Pozorna
wolność zostawiona Ateńczykom.

VI. Wojny w Hiszpanii; bunt niewolników w Sycylii (153–131 przed Chr.)

Katon w Hiszpanii (195). Luzytanowie pod wodzą Wiriata (153–140).

Po ~~wypędzeniu~~ zniesieniu przez Scypiona pa-
nowania Kartag. w Hiszpanii, ludy hi-
szpańskie ~~po~~ ~~sprzyjały~~ poczęły sprzyjać Rzy-
mianom. Prawość bowiem charakteru
Scypiona i jego sprawiedliwość ~~dat~~ dawały
im nadzieję, że ~~wolność ich~~ pod pano-
waniem ~~kar~~ rzymskiem będą się cie-
szyć większą wolnością, aniżeli pod
kartagińskiem. Lecz, ~~nadz~~ ~~nadz~~ gdy ta
ich nadzieja zawiedzioną została, ~~wszę~~,
powstał ogólny rozruch. Dla uspokojenia
Hiszpanii posłany został Katon. Ten
~~przez~~ ~~które~~ swą sprawiedliwością bezstronną
przywrócił na razie dawne stosunki, a
dla zapobieżenia wszelkim powstaniom
kazał zburzyć fortyfikacye wielu miast.
Po Katonie nastali inni rządcy, którzy
nie mając innego # celu tylko własne
zbogacenie się, z swem łakomstwem i
~~okrucieństwem~~ uciskami nowe wywołali
zaburzenia. Semproniusz Grakchus ~~za~~
pobił Celtyberów i Luzytanów, a
następnie zakazał im fortyfikowania
miast. Wskutek tego zakazu Luzytano-
wie ~~wzi~~ i Numantynowie wzięli się
do broni i przez 20 lat toczyli za-
cięty bój z Rzmi. Z początku szczęście

sprzyjało Rzymowi, dopóki na czele Luzytanów nie stanął Viriathus. Był on najprzód prostym rolnikiem; objąwszy zaś naczelne dowództwo, widząc, iż nic nie poradzi z tak licznym i wprawnym do boju nieprzyjacielem, jakim byli Rzymianie, postanowił unikać walnych bitew, a tylko ubocznie rwać nieprzyjaciela. Górzyste okolice jego kraju były mu do tego wielką pomocą; z tąd dopiero wypadając na wojsko rzymskie, znaczne mu zadawał straty. Wreszcie wyjednał od Rzymian pokój, mocą którego Luzytanowie uznani zostali za sprzymierzeńców Rzymian. Niedługo jednak potem przymierze to zostało zerwane: konsul Cepio rozpoczął pierwszy wojnę, zgładził Wiriata, namówiwszy niektórych z jego oboru do zamordowania go, i zmusił Luzytanów do poddania się.

Wojna z Numancyą. Scypiona (153–133). Zburzenie tego miasta przez Scypiona. Po śmierci Wiriata opierała się jeszcze dość długi czas Rzymianom Numancya, miasto mające silną obronę już to w swem górzystem położeniu nad r. Durius, już w swych walecznych mieszkańcach. Konsul Pompejusz Aulus oblegał wprawdzie Numancyę, lecz wnet musiał od oblężenia odstąpić i zawrzeć z Numantynami pokój. Gdy zaś pokoju tego senat rzymski przyjąć nie chciał, a wojnę dalej prowadził Mancinus konsul. Lecz i ten, pobity przez Numantynów, musiał zawrzeć na nowo z nimi przymierze. Senat i tą razą zatwierdzenia tego odmówił; konsula zaś oddał w ręce nieprzyjaciół, a ci obdarowali go wolnością. Bohaterski wreszcie opór Numantynów kazał się obawiać ogólnego powstania ludów hiszpańskich. Wyprawiono więc do Hiszpanii Scypiona zwyciężcę Kartaginy. Ten, przywróciwszy rozprzężoną w wojsku karność, obsaczył miasto i przeciął mu wszelką na zewnątrz komunikacyę, tak iż głód wnet dał się uczuć oblężonym, pomimo kilku szczęśliwych wycieczek. Po niejakim więc czasie miasto się poddało; Scypion wszedłszy do niego zostawił nie wielką liczbę ludzi przy życiu:

większa bowiem część obleżonych sami sobie odebrali życie, aby nie wpaść w ręce zwycięzców. ~~[illegible]~~ Numancya została zburzona, a Scypion otrzymał drugi przydomek Numantinus.

Bunt niewolników w Sycylii. (135-132).

Bunt ten ~~jest skazówką~~ wskazuje nam, jaki był podówczas stan wewnętrzny rzplitej. Ogromne pola w Italii i Sycylii były w posiadaniu pewnej liczby zamożnych rodzin, które do ich uprawy trzymały niezmierną liczbę niewolników. Przykre obchodzenie się, jakiem ich darzono, wywołało ~~[illegible]~~ nie jeden bunt. Eunus, rodem z Syryi, i Kleon z Cylicyi stanęli na czele pewnej liczby zbiegłych niewolników; ~~[illegible]~~ liczba ich z początku nie wielka, wzrosła potem do 70,000. Eunus ogłosił się królem i bunt się rozpoczął ~~[illegible]~~ krwawą pomstą nad ciemięzycielami, których wielka liczba zginęła od żelaza niewolników. ~~Wojsko rzymskie kilka~~ Rzymianie wyprawili przeciwko nim siły zbrojne, lecz ~~te kilkakro~~ te w kilku utarczkach pobite zostały. Siły niewolników doszły do 200,000 ludzi ~~zbrojnych~~. Wreszcie konsul Rupilius po trzechletniej wojnie uśmierzył ten bunt, ~~wyciąwszy w pień~~ w bitwie pod Enną, wyciąwszy w pień prawie ~~całą~~ ~~wszystkie~~ całą armię niewolników. Sycylja podczas tej wojny niezmiernie ucierpiała.

~~Ludy hiszpańskie, ciemiężone przez Kartów~~ ~~ochotą patrzały na~~ ~~jak~~ Ucisk, jakiego ludy hiszpańskie doznawały pod Kartemi, ułatwił Scypionowi podbicie tego kraju i wypędzenie Kartaiów, zwłaszcza też gdy ~~zarazem~~ z ludami Hiszpanii obchodził się jak ze sprzymierzeńcami a nie z poddanymi. Po drugiej wojnie punickiej Hiszpania została prowincyą rzymską, a mieszkańcy musieli płacić znaczną daninę. Chciwość rzymskich pretorów, zarządzających tą prowincyą, i ciągnących niezmierne stąd zyski: ~~Wojownicze~~ Miłość wolności i wojowniczy duch tych ~~[illegible]~~ ludów pobudza ich do wspólnego powstania przeciw jarzmu rzymskiemu. Konsul M. Porcius Cato odnosi nad nimi kilka razy zwycięstwo (195 r.) i ofiaruje pokój, pod warunkiem iż ~~wydadzą~~ ~~[illegible]~~ zdadzą mu załadników; a potem ~~daje~~ wszyda ~~[illegible]~~ do miast ~~tajemny~~ rozkaz tajemny rozkaz, aby ~~zburzenia~~ wszędzie w jednym czasie ~~murów~~ wały ~~miast~~ twierdz zburzone zostały. Przeszło 80 miast tym sposobem

sobem postradało fortyfikacye — Celtyberowie i Luzytanowie, ~~znów podnoszą broń~~ dwa najpotężniejsze ludy Hiszpanii, znów podnoszą broń (180 r.). Zwyciężeni zostali przez Semproniusza Grackha, i zabroniono im stawiać twierdze (179 r.).

Wojny z Luzytanami i z Wiriatem (153–140). Luzytanowie wygnali ze swego kraju rzymskie załogi. Jednocześnie Numantynowie i inne ludy ~~Celt~~ Celtyberyi wzięły za broń przeciw Rzymianom. Powód do tego powstania dali dwaj prokonsulowie Lucullus i Galba, przez ~~niec~~ swe łakomstwo i mięsk, kazawszy wymordować spokojnych mieszkańców niektórych miast. ~~Viriathus~~ Mężny i roztropny Viriathus, prosty rolnik, staje na czele ~~powstania~~ Luzytanów (148 r.): i ~~małem~~ drobnemi utarczkami tak dalece znużył Konsula Kwinta Serwiliusza, że ten ofiarował mu korzystny pokój (141 r.). Caepio, brat i następca Serwiliusza, przekupuje niektórych z obozu Wiriata, i każe go zamordować (140 r.). Luzytanowie się poddają.

F Miasto to, stolica Wakcejów (Vaccaei)

Wojna z Numancyą (153–133). Obronne położenie Numancyi F ~~zbudowana na~~ leżało w górach, z trzech stron otoczone wodami # Duero i jednej z rzek do ~~się tej~~ do Duero wpadających (niedaleko teraźniejszego m. Soria czyli Kastylii) # i ~~Oprócz tak silnego~~ opatrzone nadto fortyfikacyami sztucznemi. ~~Numa~~ ~~Wojna z~~ Z początku Rzymianie prowadząc wojnę z Luzytanami, nie mogli obrócić swego oręża na Numancyę. Konsul Pompejusz ~~Aulus~~ oblega ~~Numancyę~~ to miasto (141 r.): Numantynowie, ~~wyjadu~~ zrobiwszy wycieczkę, porazili go. Aulus zawiera z nimi pokój (140 r.); senat pokoju zatwierdzić nie chce. Wojska rzymskie znów kilkakrotnie pobite; zkąd ~~powstaje~~ rozprzężenie karności. Mancinus Konsul nie był szczęśliwszym od swego poprzednika: otoczony z całem swem wojskiem przez Numantynów (137 r.), otrzymał od nich wolność, ~~dawszy~~ zaręczywszy im niepodległość, i przyjaźń ludu rzymskiego. Senat rzymski układ ten odrzuca, wodza wydaje Numantynom, ci zaś wracają mu wolność i domagają się spełnienia ugody. Wojna ciągnie się dalej; wojska rzymskie ~~do~~ przeciw Numancyi posłane znów pobite zostały. Scypion udaje się do Hiszpanii (134 r.), przywraca w wojsku karność i blokuje miasto. Straszny głód, ~~tam~~ tak iż mieszkańcy ~~sami~~ żywią się ciałami

ludźkiemi. Po zginięciu większej części oblężonych, miasto się poddaje (133 r.) i zostaje z ziemią zrównane. Scypion otrzymuje drugi przydomek Numantinus.

Rzeczpospolita wewnątrz chyli się do upadku: średnia klassa coraz bardziej się zmniejszała, zwłaszcza na prowincyi, tak iż w całej Italii i Sycylii uprawą roli zajmowali się prawie sami tylko niewolnicy. Bogaci posiadacze do uprawy swych rozległych pól (latifundia) używali wielkiej liczby niewolników. Bunt ich w Sycylii (135–132). Eunus, rodem z Apamei w Syrii, uchodzący za wieszcza wobec innych niewolników, staje na czele 400 ludzi, zagarnia m. Enna, wyciąwszy w pień mieszkańców. Obrany potem królem, przybiera imię Antyocha (134 r.). ~~Bunt niewolników~~ W Agrygencie, pod wodzą Cyli znów powstaje bunt; na czele jego staje Cylicyjczyk Kleon i poddaje się pod rozkazy Eunusa. F 8000 ezne wojsko rzymskie, na uśmierzenie buntu wysłane pod dowództwem pretora Hypsaeusa; zachodzą do m. Tauromenium i oblegają Messanę. Pizon Konsul ocala Messanę, oblega Tauromenium, a zdobywszy je, niewolników w pień wycina. Bitwa pod Enną (132 r.): 20,000 niewolników legło na placu, Eunus złapany i śmiercią ukarany. Straszne spustoszenie Sycylii podczas tej wojny. Lex Rupilia nadaje tej wyspie nowe urządzenie.

F Niewolnicy rozpraszają 8000 ezne st.

VII. Wewnętrzny stan Rzplitej: Szlachta. Prowincye.

Sejmy. ~~Komicya~~

Szlachta. Senat. Sejmy. Podczas niniejszego okresu ważne zaszły zmiany w wewnętrznym stanie Rzplitej. Różnica między patrycyuszami a plebejuszami znikła zupełnie, a tem samem ustały stronnictwa polityczne, które dotąd dzieliły Rzplitą. Jednak naturalny podział, jaki idzie za nierówności powstaje z nierówności majątkowej, między mieszkańcami jednego państwa, dał w krzymie początek nowym stronnictwom politycznym: bogatych, którzy tworzyli szlachtę (nobilitas), i ~~biednych~~ ubogich, których oznaczano imieniem gmina (plebs). Szlachta powoli zagarniała wszystkie urzędy, a tym sposobem zostawiła Senat sobie tylko; albowiem do niego wchodzili

tylko urzędnicy wyżsi, opuszczając swe urzędowanie. Ciało to polityczne wykonywało władzę najwyższą i narzucało swą wolę comitiis tributis i centuriatis; ~~ubodzy obywatele stanu~~ Komicya zaś składali po większej części obywatele ubodzy, skąd sprzedajność powoli się wkradała. Comitia centuriata uległy gruntownej zmianie, która ~~wypędziła~~ wzięto nadała im zupełnie inny charakter. ~~Trzy~~ 35 okręgów (tribus), obejmujących wszystkich obywateli, dzieliły się ~~na~~ każdy na 5 klass według majątku, a każda taka klassa otrzymała ~~15~~ 12 głosów (suffragia) czyli centuryj tak iż odtąd komicya centuryata liczyły 350 ~~głosów czyli~~ centuryj czyli głosów. ~~Do~~ Zgromadzenia tego należały wybory urzędników, a sejmy gminne (comitia tributa), w których głosowanie odbywało się nie na centurye, lecz pojedynczo, zostały przy władzy prawodawczej.

Prowincye i ich urządzenia. Rządy nad prowincyami ~~dostarczały~~ były dla szlachty rzymskiej ~~potężnym środkiem do powiększenia~~ źródłem niezmiernych bogactw i wpływu. Przy końcu niniejszego okresu Rzplita liczyła 11 krajów zamienionych w prowincye: Gallia ~~cisa~~ przedalpejska (cisalpina) czyli Italia północna, Sycylja, Sardynja, Korsyka, Hiszpanja, Afryka t.j. posiadłość Kartaginy, Illyria, Epir, Macedonia, Grecya pod imieniem Achai, Azya Mniejsza, z wyjątkiem Królestwa Kappadocyi, Galacyi i Pontu. Każda prowincya miała pewnego rodzaju ustawę, ~~według~~ która oznaczała wysokość podatków mających się opłacać przez mieszkańców i ~~pra~~ określała prawa, jakich używać mieli. Niekiedy zostawiano prowincyi część jej własnych praw i urządzeń wewnętrznych, a pewnej liczbie miast nadawano więcej niezależności, ~~nadając~~ stawiając je pod oddzielnym zarządem i wynosząc je do stopnia municipiów. Naczelnym rządcą prowincyi był pretor, potem zaś zastąpiono pretorów prokonsulami, lub propretorami. Pod władzą pretora byli: dwaj kwestorowie, do odbierania podatków już w pieniądzach, już w naturze opłacanych, i wielka liczba innych podrzędnych urzędników; ~~Ten~~ ~~W ręku pretora~~ miał on ~~nadto~~ w swem ręku zarząd cywilny prowincyi, wymierzał sprawiedliwość (i

i dowodził wojskiem w swej prowincyi stojącem. Władza, jaką byli pretorowie opatrzeni, dostarczała im sposobność do ciemiężenia mieszkańców prowincyi, i do ciągnienia niezmiernych zysków; ~~pod pozorem~~ pod pozorem bowiem utrzymania swego ściągali znaczne summy. Z początku urząd pretora był tylko jednoroczny; potem zaś powierzano go na 2 lub 3 lata.

~~Sto~~ Oświata. Upadek moralności. Walki gladyatorów.

Z napływem bogactw do Rzymu ~~stał się~~ wcisnął się zbytek i powszechne zepsucie obyczajów. ~~Kat~~ Katon, jako cenzor, surowo powstawał przeciw tym, którzy odstępowali od dawnej prostoty rzymskiej, lecz wszelkie usiłowania jego spełzły na niczem. Żadne prawa nie mogły wstrzymać powszechnego zepsucia, ani głupiej rozrzutności tych szczęśliwych ~~żołnie~~ ~~rz~~ wojowników, którzy, zbogaciwszy się na wojnach, nie znali innej rozkoszy nad zaspokajanie swych najgrubszych namiętności. Nauki i umiejętności podówczas były bardzo mało znanemi w Rzymie; a ci którzy się im oddawali, używali najczęściej języka greckiego; prawo potępiło naukę filozofii, a szkoły retorów zamknięto. Cudzoziemcy tylko, mianowicie Grecy i Etruskowie uprawiali ~~sztu~~ sztuki piękne; Rzym jednak ozdobiony został artystycznemi łupami z Grecyi, Afryki i Azyi Mniejszej, a po ~~wzięciu~~ zdobyciu Koryntu kilka tysięcy posągów zabranych z tego miasta, zwycięzcy przenieśli do Rzymu. ~~Żądz~~ Krwiożerczą żądzę ludności rzymskiej podsycały walki gladyatorów i ustanowione w miejsce dawnych igrzysk publicznych na cyrku, walki z dzikiemi zwierzętami.

Miejsce dawnej rzetelności i prawości, najpiękniejszej cnoty ludu rzymskiego, w stosunkach z narodami obcemi zajęła chytra i wiarołomna polityka. ~~Zaburzenia~~ Zepsucie wewnętrzne pokazało się w całej nagości swojej podczas zamieszek domowych, które wybuchły w Rzymie i sprowadziły upadek Rzplitej. –

Zmiany polityczne w Rzymie. Odkąd, wskutek prawa Kanulejusza, ~~bogate~~ zamożne rodziny patrycyuszowskie poczęły wchodzić w związki małżeńskie ~~z ple~~ ~~klassa~~ z plebejuszami, ~~obie te klassy~~ różnica między obu temi klassami znikła zupełnie. Powstaje teraz

F nazwana szlachtą, (nobilitas) ~~(nobiles)~~ nowa arystokracya, oparta na majątku i wpły-
wie, jaki zwykle wywywiera zamożność w rzplitej
demokratycznej. Członkowie tej arystokracyi
zwali się ~~byli~~ nobiles czyli illustres; ~~były te rody~~ na-
leżały tu wszystkie rodziny zamożne, w któ-
rych ręku były wszystkie wysokie urzędy, a
które swem złotem wpływały na wybory. Wszy-
scy inni należeli do podłego gminu ~~tego~~ t. j.
byli ignobiles czyli obscuri. Szlachta posiada-
ła wizerunki ~~swych przodków~~ (imagines)
członków swej rodziny, sprawujących niegdyś
urzędy kurulne, stawiała je w atrium swych
domów i wystawiała na widok publiczny pod-
czas pewnych ~~uroczystości~~ okoliczności, np.
przy pogrzebach. ~~Ale~~ Według tych wizerun-
ków sądzono o stopniu szlachectwa, a jus
imaginum było wyłączną szlachty prerogaty-
wą. Do szlachty należeli także homines no-
vi (dorobkiewicze), którzy lubo nie nale-
żeli do szlachty i nie mogli się pochlubić
przodkami wysokie godności sprawującemi,
jednak sami do takich godności doszli. —
Wielka powaga senatu; ~~rządził~~ on rzeczywi- ~~składającego się z se-~~
ście rządził rzplitą; ~~nych w~~ ponieważ wchodzili do niego ci tylko,
którzy pokończyli wyższe urzędy i wyznaczeni do
tego zostali przez cenzorów, przeto ~~do~~ mo-
gli tylko być senatorami zamożniejsi czyli
szlachta. Zmiany w urządzeniu sejmów
centuryjnych, stanowiących zgromadzenie wy-
borcze w Rzymie, zorganizowanie ich w duchu
demokratycznym: każda gmina (tribus) ~~otrzy-~~
~~mała 10 głosów czyli centuryj, cała więc~~
~~dzenie liczyło centuryj 350. Nadto~~ każda ~~gmina~~ podzieloną została na
5 klass, a klassa na dwa oddziały i ~~tu~~ do pierw-
szego należeli ci, którzy nie mieli lat 45, czy-
li juniores, a do drugiego mający ~~przeszło~~ 45
lat skończonych, czyli seniores, tak iż w każ-
dej gminie po 5 klass młodszych i 5 starszych
czyli, że w każdej gminie było po 10 centuryj
czyli głosów; equites, fabri i tibicines zamiast
oddzielnych centuryj, jak dotąd, głosowali
każdy w swej gminie. Zmiany te zaprowa-
dzone zostały przed 2ą wojną punicką, ~~może~~
około r. 220 przed Chr. za cenzora Flaminiusza.

Odkąd Rzymianie rozpostarli swe panowanie
poza granice Italii, poczęli odróżniać posia-
dłość rzplitej od prowincyj. Pierwsze obejmo-
wało całą Italję, pozagarniętą od Rubikonu i Makry na północy,

i było pod bezpośrednim Rzymu zarządem, gdy tymczasem prowincye miały zarząd oddzielny. Stosunek ~~tej~~ prowincyi do Rzymu był rozmaity, ~~ow~~ określała go pewnego rodzaju Konstytucya (forma provinciae). Mieszkańcy albo płacili ~~podatek danin~~ podatki gruntowe i pogłówne (stipendium, stipendiarii), albo dziesięciny (vectigalia) w naturze lub pieniądzach. W każdej prowincyi była pewna liczba miast, używających większej niezależności; niektóre nawet ~~były~~ miały sobie ~~wolnemi i~~ nadaną zupełną + wolność ~~pełne~~ (immunes), miały swój własny zarząd, były wolne od podatków; inne zaś miały zarząd ~~municypa~~ były municypiami (ob. wyżej str. 111). Władzę cywilną, sądową i wojskową ~~w~~ prowincyi spoczywała w ręku pretora, później prokonsula, lub propretora. ~~Podatki wybierali quaestorów dwaj lub~~ Do pobierania podatków było ~~dwaj lub~~ dwóch, lub więcej kwestorów. Pretor miał do pomocy w zarządzie podwładnych sobie urzędników; i tak ~~do~~ w wymierzaniu sprawiedliwości ~~mi~~ wybierał sobie sędziów judices. Sędziowie ci musieli być obywatelami rzymskimi, jeżeli sprawa toczyła się między obywatelami rzymskimi, w sprawach zaś tyczących się mieszkańców prowincyi mogli być + prowincyonaryuszami. ~~Pretor był w ogóle~~ Pod zwierzchnictwem pretora zostawała ~~wojsko, flota~~ stała załoga prowincyi, a w czasie wojny powierzano mu osobnym dekretem (imperium militare) ~~do~~ naczelne nad wojskiem dowództwo. Ucisk, jakiego się dopuszczali względem mieszkańców rządcy prowincyi, używając wszelkich środków do zbogacenia się.

~~A~~ Zgubny ~~do~~ wpływ bogactw dla ~~lud~~ narodu, który nie zajmuje się przemysłem ani handlem, ~~niektóre~~ ani uprawia ~~nauki~~, umiejętności nauki i sztuki piękne. Daremne wydawania praw (leges sumptuariae) aby powstrzymać zbytek w jedzeniu i odzieży. Prawo Oppiusza (lex Oppia) ~~około~~ r. 215 określa ~~z~~ koszta stroju niewiast; prawo Orchiusza (175 r.) (~~ograniczą liczbę biesiadników jaką~~) pozwala tylko pewną określoną liczbę biesiadników zapraszać na festyny, a prawo Fanniusza (161 r.) przepisuje liczbę potraw, ~~jako~~ surowe występowanie M. Porc. Katona, przezwanego Censorinus (r. 184) przeciw wzrastającemu coraz bardziej zbytkowi.

pozostaje bez skutku. Wypędzenie filozofów i retorów z Rzymu (161 r.). ~~Początki litera~~ Pojawia się ~~piśmiennictwo~~ literatura rzymska, lecz w języku greckim: poeta Ennius,* i rocznikarze Fabius Pictor, Cincius Alimentus i ~~Fabius~~ Caius Acilius, piszą po grecku. Poeci łacińscy Livius Andronicus, Naevius, Plautus i ~~Te~~ Terencyusz naśladują wzory greckie. Artyści greccy i etruscy w Rzymie; ~~utwory sztuki je~~ ~~tko~~ ~~łupy~~ artystyczne łupy zdobyte na Kartagińczykach, Macedończykach i Grekach, arcydzieła Koryntu. Rozkaz dziwny Mummiusza konsula, po zdobyciu Koryntu do wojska wydany: konsul ~~go~~ oświadcza, że kto uszkodzi posąg lub obraz, swym kosztem musi go naprawić. Wrodzone okrucieństwo Rzymian; zamiast igrzysk cyrkowych, nastają walki z dzikiemi zwierzętami i walki gladyatorów. Zwyczaj zabijania niewolników na ofiarę przy pogrzebie możnych, przechodzi w walkę gladyatorską przy stosie (bustum); zkąd gladiatores bustuarii. Pierwszy Junius Brutus ten zwyczaj zaprowadza na pogrzebie swego ojca (r. 264), a nie długo potem krwawe te igrzyska stały się zwykłą zabawą, którą kosztem skarbu wyprawiano ludowi. ~~Obłudna polityka senatu rzymskiego objawia się~~ W stosunkach z obcemi narodami przebija się obłudna polityka senatu rzymskiego.

Rozdział ósmy.

Okres czwarty. Od zamieszek domowych pod Grachami aż do upadku Rzplitej. (134 – 30 przed Chr.)

Dzieła pomocnicze: De Brosses. Historya rzplitej rzymskiej w ciągu w. VII Dijon 1777. – Reiff, Historya ~~wojen~~ wojen domowych rzymskich. Berlin 1852 (po niemiec.). Garzetti, Hist. rzym. od ~~Grakchów~~ Gracchów aż do upadku cesar. rzym. na zachodzie (po włosku) tłom. na fr. p. Hæfler'a. Ratisbonne 1842. Champagny. Cezarowie. Obraz świata rzym. pod pierwszemi cesarzami. Paryż 1843. 4 vol. in 8o.

I. Reformy Grachów. (134 – 121 przed Chr.) –

Tiberius Gracchus i jego wnioski (134). – Nędza ubogich obywateli rzymskich z jednej, a nadzwyczajna zamożność szlachty z drugiej strony, pochodziły ~~stąd~~ ztąd iż prawo gruntowe Licinijusza Stolo poszło w zaniedbanie. ~~Własność gru~~ Posiadłości gruntowe F powoli zespoliły się i stały się własnością pewnej

F ~~prawie~~ całej prawie Italii

tylko liczby zamożnych rodzin, które o uprawy ~~tych~~ swych pól ~~używały niezmiernej~~ utrzymywały niezmierną liczbę niewolników. Klasa zaś drobnych właścicieli i średnia obywateli rzymskich znikła zupełnie, ponieważ przemysłem zajmowali się tylko niewolnicy. Tyberiusz Gracchus, syn Semproniusza, a przez matkę Kornelię wnuk Scypiona Afrykańskiego Starszego, ~~otrzymawszy~~ wyjednawszy sobie ~~raz~~ godność trybuna ~~plebejuszowego~~ ludowego, dla zaradzenia tej nierówności klass, ~~zażądał uchwalenia~~ podał 3 wnioski do prawa. Pierwszy z tych 3ch wniosków przywracał prawo gruntowe Licyniusza, które zakazywało obywatelowi posiadać więcej nad 500 mórg roli skarbowej (ager publicus); Dodał jednak Tyberiusz do tego prawa ~~warunek, aby~~ jeszcze po 250 mórg dla każdego syna pełnoletniego; reszta zaś co nad prawo była w posiadaniu szlachty, miała przejść na rząd, na własność publiczną i między biednych obywateli rozdzieloną. Drugi wniosek jego żądał, aby ~~z sukcessyi~~ spadek po Attalu III królu Pergamu, który swe królestwo i wszystkie skarby zapisał ludowi rzymskiem, był między ~~biedniejszych~~ uboższych obywateli rozdzielony. Trzeci wreszcie, aby karę śmierci na obywatela rzymskiego tylko sejmu mógł stanowić.

Opór szlachty. Śmierć Tyberyusza Graccha.

(133 r.). Przeciw tym wnioskom żywo powstała szlachta, czyli możniejsi. Pozyskali na swą stronę trybuna Oktawiusza, a ten przez swe niepozwalam ~~przeszkodził~~ niedopuścił przeprowadzenia wniosków przez ~~komicya~~ sejmik gminny. Rozgniewany tem Gracchus dopuszcza się czynu przeciwnego prawu: ~~karze~~ każe ~~degra~~ złożyć z urzędu swego kollegę i wnioski przeprowadza. Wyznaczoną więc została kommissya, mająca prawo gruntowe przyprowadzić do skutku, a w skład jej weszli, oprócz Tyberiusza, ojczym jego Appius Claudius i brat Caius. Senat usiłował przeszkodzić ~~dział~~ aby prace tej kommissyi przyszły do skutku. W następnym roku, kiedy lud odbywał sejmik w celu obrania trybuna na sobie, część szlachty pod wodzą Scypiona Nasica, uderzyła na to zgromadzenie

madzenie, trybuna wraz z 300 jego stronnikami zabił, a tych co uszli rzezi prześladował potem konsul Popilius Laenas. Mimo to jednak senat nie mógł znieść prawa gruntowego; kommissya została uzupełniona przydaniem Karbona do jej składu. Lecz gdy ten dał się przekupić, a Kajusza Gracchę wysłano na kwesturę do ~~Sycylii~~ Sardynii, wykonanie prawa gruntowego znowu ~~zawieszone zostało~~ się odwlekło.

Wnioski Kaja Grachka (123-122). – W 10 lat po zabiciu brata, Kajus Grachus dokazał że go obrał lud na swego trybuna. Gwałtowniejszy od brata, wznowił najprzód prawo gruntowe, nie pozwalając nawet na dodanie po 250 mórg ~~które~~ ~~dla najstarszego syna~~ na każdego syna pełnoletniego; potem wydał szereg praw, mających na celu polepszenie losu ~~biednych~~ ubogich obywateli, dając jednym zajęcie w pracach publicznych; inni zaś, mieli być podzieleni na 5 osad, które miały być założone w południowej Italii i Afryce. Zboże miało być co miesiąc sprzedawane biednej klasie, po cenie zniżonej; wojsku przeznacza się umundurowanie. Dla zwiększenia przychodu, Kajus Grachus nałożył wysokie podatki na rzeczy zbytkowne. Prawa te zjednały mu zaufanie ludu, iż wybrany został trybunem jego na rok następny. Otrzymawszy tym sposobem przedłużenie swego urzędu, podał trzy nowe wnioski do praw, któremi obalał przywileje senatu i szlachty: 1) polepszenie organizacyi sądowej: dotąd sędziami byli sami tylko senatorowie; Caius więc dodał 300 ze stanu rycerskiego, wpisując ich do Album judicum; ~~2) podział prowincyi między konsulów, którzy swe urzędowanie skończyli, ma być wyznaczony zaraz przed wyborem. 2) jakie prowincye miał dostać~~ 2) każdy konsul po skończonym roku urzędowania swego otrzyma zarząd prowincyi, ~~która ma~~ lecz ta ma być wyznaczona przed wyborem jego na sejmiku przez centuryę; 3) prawo obywatelstwa nadać wszystkim ludom Italii sprzymierzonym z Rzymianami. ~~Tym o~~ Przez ten ostatni wniosek Caius Gracchus zamierzył utworzyć klassę średnią obywatelską, którąby można przeciwstawić szlachcie.

Opór Senatu. Zamieszki w Rzymie. Zabicie Kajusza Grakcha (121 r.)

Gdyby wnioski Kajusza Grakcha ~~były spełnione się~~ zostały razem przyjęte i wykonane, zmieniłyby zupełnie wewnętrzny stan Rzplitej. Lecz ostatni najobfitszy w następstwa, ~~wzbudził~~ obudził niezadowolenie ludu, zazdrosnego o prawo obywatelstwa. Tej okoliczności użył Senat na zgubę Kajusza. Pozyskawszy na swą stronę trybuna Liwiusza Drususa, za jego pośrednictwem przeprowadził wniosek, iżby, zamiast pięciu założyć 12 osad, i podarować wszystkie podatki tym, którzy w czasie ostatniego podziału gruntu ~~g~~ narodowego otrzymali jaką część. Ta taktyka powiodła się doskonale: Grakchusa już na trzeci rok nie obrano trybunem; konsul Opimius, jego najzaciętszy nieprzyjaciel, ~~pod~~ wniósł, aby zniesiono nowe prawa. Wybuchły zamieszki: Caius Gracchus wraz z 3,000 swoich stronników zginął; inni pozwani przed sąd, skazani zostali częścią na śmierć, częścią na wygnanie. Prawa ~~p~~ Grakcha zniesiono, z wyjątkiem tego, które się odnosiło do organizacyi sądowej, t.j. że ~~stan~~ stan rycerski wspólnie z senatorami wymierzał sprawiedliwość. Prawa zaś gruntowego ~~zaś~~ wykonanie zawieszono. ~~Odtąd bogaci~~ Bogaci więc właściciele ziemscy ~~z~~ wykupowali drobne cząstki ~~od~~ biedniejszych, które im zostały wydzielone. Przyrzeczono wprawdzie tym ostatnim wynagrodzenie pieniężne, lecz prawie nic im nie zapłacono.

Nowa walka domowa w Rzymie miała teraz zupełnie inny charakter, niż dawniej, bo już była znikła różnica między patrycyuszami ~~a~~ plebejuszami. Dawniejsi autorowie biorą za jedno szlachtę (nobilitas) z patrycyatem, lecz niesłusznie; ~~bo~~ nobilitas bowiem składała się z ludzi zamożnych. Powodem walki obecnego okresu są walkami bogatych ~~z klasami~~ z ubogiemi. Ci ostatni potem stali się podporą stronnictwa demokratycznego, którego naczelnicy, zwykle nie troszcząc się o dobro ludu, po większej części używali go dla przeprowadzenia swych osobistych widoków. ~~Caius Gracchus~~ Szczytny cel dwóch

braci Grakchów; chcieli oni polepszyć byt licznej klassy biednych obywateli, przez równy podział roli skarbowej. Odebrali staranne wychowanie od swej matki Kornelii, która była córką Scypiona Afrykańskiego. Obadwa ~~odzn.~~ posi odznaczali sprężystością i siłą ducha: starszy, Tyberyusz był spokojniejszy i z głębokiem zastanowieniem; Kajus zaś gorący, był więcej przedsiębiorczym. Niesłusznie przeto wielu nowszych pisarzy przedstawia ich jako dumnych demagogów. — Tyberiusz Grakchus w podróży do Etruryi spostrzegł, że uprawą pól zajmowali się wyłącznie niewolnicy, gdy tymczasem w Rzymie gnuśniała w największej nędzy znaczna liczba biedniejszych obywateli. Było to skutkiem zaniedbania prawa Licyniuszowego o roli ~~st~~ publicznej (ob. wyżej str. 95): ubodzy byli zmuszeni zastawiać i odstępować bogatszym cząstki tejże roli, pożyczając od nich pieniądzy, których spłacić nie byli w stanie.

Trzy wnioski (rogationes) Tyberiusza Grakcha: 1° Prawo gruntowe było tylko zmodyfikowaniem prawa Licyniuszowego na korzyść tych, co posiadali rolę publiczną (ager publicus), którą ~~w~~ była zawsze własnością państwa i nie mogła być alienowana (ob. wyżej str. 72). — 2° Prawo wsparcia dla biednych obywateli rzymskich. Testament Attala III króla Pergamu, który, dostawszy pomieszania zmysłów ~~zap~~ pod wpływem swych doradców, duszą i ciałem oddanych Rzymianom, całe swe państwo i wszystkie skarby zapisał Senatowi i ludowi rzymskiemu. 3° Prawo o skazaniu obywatela na karę śmierci; karę tę odtąd mogą tylko orzekać sejmiki gminne (comitia tributa). Opór szlachty i senatu. Trybun Octavius ~~prawo~~ kładzie na wnioski Tyberjusza veto, i niedopuszcza przeprowadzenia ich przez sejmiki gminne (com. tributa). ~~Lecz gdy~~ Tyberiusz Grakchus ~~dopuszcza~~ z pominięciem prawa, które osobę trybuna czyniło świętą i nietykalną, każe ~~zrzu~~ złożyć z urzędu Oktawiusza. Tym



